

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Gaál Csaba, Kovács Gábor 2

TANULMÁNYOK

- Csernátony Zoltán** ■ Fractura bordae 5
- Dörnyei Sándor** ■ A magyar nyelv a hazai orvostudományban 1848-ig 7
- Gaál Csaba** ■ Mi újság a német nyelvvel kapcsolatban? 11
- Győry Hedvig** ■ Gyógyszerkészítési eljárások az ókori Egyiptomban
1. rész 14
- Keszler Borbála** ■ A meggyőzés eszközei a régi magyar orvosi receptekben 22
- Kiss Jenő** ■ Az orvos és nyelvhasználat 27
- Nagy Borbála** ■ Az Orvosi Hetilap magyarított címeinek vizsgálata 30
- Szabó Mária** ■ Mágia az ókori orvoslásban 34
- Szirmai Imre** ■ A régi dal 44
- Szabó T. Attila** ■ Részlet Lencsés György (Gyulafehérvár, 1530–1593)
Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica című munkájából
Emberi testnek betegségeiről való orvosságok (1. rész)
A méh (MADRA, uterus) betegségeiről 46

MORZSÁK

- Matekovits György** ■ Gondolkodom, és akkor mi van? 51

SZÓCSISZOLÁS

- Berényi Mihály** ■ Van-e a sejtnek emléke? 52

Gaál Csaba

**KIRAGADOTT ÉSZREVÉTELEK
A LEGUTÓBBI KIADVÁNYBÓL**

Berényi professzor úr hozzászólásában a folyóirat 2010-es 2. számában (2010, 10: 54) méltán írja: „...falra hányt borsónak neveztem a magyar orvosi nyelvért serénykedők munkáját”. Magam is így véltem némely közleményemben, mégis igyekszem nem lankadni. A lap hasábjain is felvettem, hogy érdemes lenne egy *számítógépes programot* (szoftver) megalkotni, amelyben az orvosi (és természetesen a magyar) helyesírás tükröződik, és amely jelzi a hibás használatot. Ennek természetesen az lenne a feltevése, hogy létrejön végre egy *újabb orvosi helyesírási szótár* (ezt is javasoltam már). Utóbbtól nyilván mindenki ózdkodik, hiszen ez óriási munka. Nem lenne érdemes mégis belevágni? Ebben az esetben ugyanis kötelezni lehetne az *összes* orvosi szakfolyóiratot a program használatára. Amíg ez nem jön létre, illuzórikus bármiféle elvárás, és csak hányjuk a borsót a falra. Mi pedig jól elvagyunk magunk között. Olyan ez, mint az a pap, aki a szószékről ítéli el a miséről távolmaradókat. Csakhogy ezt éppen azok nem hallják, akik oda nem térnek be, és olyanoknak mondja, akik amúgy is ott vannak.

Az 55. oldal jobb hasáb lap alján szerepel: OH. Feltehetően az Orvosi Hetilapról van szó. Ennek a hivatalos rövidítése azonban az Index Medicus szerint *Orv Hetil*, pont nélkül.

Javasolom egy *szerkesztőségi útmutatás* elkészítését, amelyből kiderülne, mi a kívánalom a kéziratok beküldéséhez. Itt most én különösen az *irodalomjegyzék* elkészítésére utalnék. Az 56–58. oldalon lévő közleményben például keveredik a rövidítésjegyzék az irodalmi adatokkal. Külön nehezítik számomra az itt-ott megjelenő, megemelt kis számokkal jelzett tételek, amelyekkel nem tudok mit kezdeni. Az 57. oldalon a 2.2. pont alatt nyilván a nyelvészetben megszokott, de a lingvisztikában „laikusok”, azaz az orvosok számára szokatlan (fonetikus?, kiejtésre utaló?) jeleket nem értem. A 63. oldal jobb hasáb lap alján hivatkozás történik (Szlatky 1988) anélkül, hogy az az irodalomban szerepelne. A 64. oldalon (jobb hasáb) hirtelen, mint a semmiből előkerül a 82-es, később a 86-os szám, amelynek nem jutok a nyomára az irodalomban. Én lennék a balga? A 76. oldaltól pedig a lábjegyzet van számozva, és az irodalom nincs, így az utóbbit magamnak kellett fáradtsággal kihámozni. Egyáltalán: *orvosi vagy nyelvészeti folyóirat-e a kiadvány?* Ezt mielőbb el kellene dönteni, mert csak ekkor tisztázható, hogy ki mondja meg, hogy merre van az előre? Ha én egy idegen szakterületre tévedek, akkor alkalmazkodom az ottani szokásokhoz. Ha azonban nyelvész ír orvosi szaklapba (ha a *Magyar Orvosi Nyelv* annak minősül értelemszerűen!), akkor neki kell a mi szabályainkhoz igazodni. Nálunk jelenleg is a „Vancouver-style” van érvényben (ICMJE). Nem lehetne az irodalmat számokkal ellátni, hogy egyértelmű legyen az utalás?

Az 59. oldalon áll: „... az ülésterem a meghirdetést követő egy napon belül zsúfolásig megtelt a részt venni szándékozókval”. Magam előtt látom most is, ahogyan a meghirdetés után egyenként

szállingóznak az emberek az ülésre, mígnem egy nap lefolyása után megtelik a terem. Bizonyára a szerző sem így gondolta.

Ami a tényállást illeti: „A külföldiek boldogan fizetnek”, továbbá: „A nyugati világban minden a pénzről szól”, ezt aligha hiszem. Köztudott, hogy minél gazdagabb valaki, annál fősvényebb. Ismerem az itteni emberek mentalitását, erről sokat tudnék írni. Szomorú személyes tapasztalatom pedig, hogy Magyarországon legalább annyira szól minden a pénzről, mint például Németországban. Sőt! Mivel abból itt több van, itt kevésbé érzékelem az otthoni még nagyobb függőségét.

Az *emberipar* szónál a gép nem jelez hibát. Ezt úgy írja a szerző, mint végső és meggyőző érvet. Azaz: a gép ítelt, mindent rendben talált, vagyis a végső abszolútum eldöntötte a kérdést. További kutakodásnak nincs helye. Nem saját józan gondolkodásunk ítéletünk utolsó lépcsője? Ha meg mégis, akkor miért hivatkozunk a számítógépre?

A 72. oldalon a kiemelt alcím: *Az orvostudomány története*. Csakhogy itt nem az orvoslás, hanem az írásos emlékek történetéről van szó. Vagyis véleményem szerint helyesen: *Az orvosi tudományos nyelv története*.

A 73. oldalról idézek: „...zárójelentés, amelyen tökéletesen lenne megfogalmazva”. Nem tudom, ki mit ért tökéletes fogalmazáson, számomra ilyen nincs. Nem találni olyan megfogalmazást, amelyen ne lehetne még javítani, eltekintve attól, hogy ez ízlés kérdése is. De ki képviseli azt a legfőbb elmét, aki ezt eldönti? Senki. Tehát nincs „tökéletes” könyv, írás, fogalmazás stb.

Ugyanebben a cikkben az idegen nyelvekből származó jövevényszavakról van szó. Sajnos a „német” oszlopban két hibát is felfedeztem: Necrose – a német ezt Nekrose alakban írja; Prävention – ilyen szó nincs a németben, csak Prävention és vorbeugen.

Végül a 74. oldalon az (elektro)enkefalográfia rövidítése *EKG*-nak van megadva. Ez azonban helytelen, ma már a laikus is tudja, hogy ez a szívizom-ingerület elektromos hullámait jelöli. A szerző az EEG-re gondolt feltehetően. Utánanézttem mind magyar, mind idegen nyelvű rövidítési jegyzékekben, mindegyik igazolja állításomat.

Ami pedig a *glyko-*, *gliko-* stb. előtagokat illeti, erről már volt szó kiadósan a lap hasábjain (2004, 4: 2–5). Úgy hiszem, ahogyan az orvosi tudományos folyóiratokban, itt is elvárható, hogy a szerző ismerje az előző irodalmat, és utaljon rá. Ugyanígy a „stroke”-ról is tárgyalt a lap kimerítően és szépen. Egyébként nem tartom „elkerülhetetlen”-nek az olyan szót, mint például a *pacemaker*. Íme: *szívritmuskeltő*.

Kicsit restellkedem is soraim miatt, de kérdezem: tényleg én lennék az egyetlen, akiben ilyen gondolatok megfordultak? Vagy javítható, jövőben megelőzhető hibákat fedeztem fel? Akárhogyan is, de úgy éreztem, soraimat meg kell osztanom.

VÁLASZ

Nagyon szépen köszönjük az észrevételeket. Az effélék fölöttébb hasznosak, mindenki tanulhat belőlük. Jóllehet igyekszünk követni nagy költőnk intését: „Dolgozni csak pontosan szépen, ahogy a csillag megy az égen, úgy érdemes”, de nem mindig sikerül, sőt biztos tudjuk, hogy nem is fog. Mint ahogy az észrevételekben olvashatjuk: „Tehát nincs »tökéletes« könyv, írás, fogalmazás stb.», tökéletes szerkesztők sincsenek; ámde ez nem mentesít.

Az 55. oldalon lévő „OH” nem az Orvosi Hetilapot rövidíti, hanem Osiris-helyesírást. Ámbár nagyon sokszor szerepelt ez a betűszó a folyóiratban, és talán a szöveggörnyezetből is kiderül, hogy miről van szó, mégis hiba volt, hogy nem pontosítottunk. A szerkesztőségi útmutatás rendelkezésre áll, de helyhiány miatt nem nyomtatjuk a folyóiratban; kérésre elküldjük. Mégis igaz: a honlapon van hely, ott fogjuk közzé tenni. Egyébként az útmutató elveiben egyezik a világhálón elérhető Anyanyelv-pedagógia című folyóirat útmutatójával (<http://anyp.hu/szerzok.php>).

Az irodalom írásmódjáról sokat töprengtünk. A nyelvészek számára kézenfekvő a hivatkozásoknak a folyóiratban alkalmazott írásmódja; a legrangosabb nyelvészeti folyóiratok gyakorlatát követjük. Előnyös is, mert sok a közvetlen idézés egyazon munkából is, és ebben a hivatkozásmódban elegendő csak az oldalszámot feltüntetni, nem szükséges mindegyiket külön-külön hivatkozásként jelölni. Az orvosi folyóiratok szerkesztőinek többsége elkötelezett az ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) javaslata mellett, miszerint az irodalmi hivatkozásokat a szövegben számozással jelöljük. A Magyar Orvosi Nyelv azonban nem orvosi szakfolyóirat, hanem szaknyelvi, tehát nyelvészeti, ekként is tartják nyilván, a szaknyelv-művelés a fő feladata, nem pedig orvosi, orvostudományi kérdések megválaszolása (nem az érdeklő például, hogy a HPV-fertőzésnek mi lehet a következménye, hanem az, hogy hogyan írjuk le ezt a betűszót tartalmazó összetételt). A benne alkalmazott hivatkozási formák nyilván hagyományosan alakultak ki, legalapvetőbb tétele az, hogy a szövegben gondolatok idézésénél vagy egyenes idézet esetében a szerzői névvel, a megjelenés évszámával – és ami nagyon fontos: a filológiai pontosság érdekében lapszámmal hivatkozunk, és mindezt az irodalomjegyzékben oldjuk fel. Soha nem alkalmazta a nyelvészet a számozásos módszert. Ám a bölcsészettudományok sem egységesek ebben, másképp jár el az irodalomtudomány, a történettudomány vagy a klasszika-filológia. Esetenként ilyen típusú tanulmányok is helyet kapnak a folyóiratban, mint a legutóbbi és a mostani lapszámban Szabó Mária tanulmánya, avagy Győry Hedvig egyiptológus írása: ilyenkor mérlegelés kérdése, hogy megtartjuk-e az eredeti hivatkozási módot, vagy átalakítjuk a nyelvészeti módszernek megfelelően. (Az említett esetekben az eredeti megtartása mellett döntöttünk azok egységessége és terjedelme miatt).

Köszönjük a fogalmazási stb. hibákra vonatkozó megjegyzéseket is, ezek nemcsak nekünk szerzőknek, szerkesztőknek, hanem az olvasóknak is tanulságosak.

A tartalmi kérdések nagyon kényesek, hiszen a szerzőt is érintik, és az említett esetekben úgy véltük, a szerzői szabadság megengedi, hogy megmaradjon a szerző pénzről, a nyugati világról stb. kialakított véleménye, amely nem olyan mértékben szélsőséges, hogy a szerkesztőség elhárítólódna tőle, még akkor sem, ha esetleg nem teljesen ért egyet. A szélsőséges megnyilatkozásokat, a vállalhatatlan szakmai, erkölcsi stb. részeket az ellenőrzésnek megfelelően kihagyjuk, és megtörtént már az is, nem is egyszer, hogy egész beküldött kézirat megjelenését nem támogatata a szerkesztőség.

A szerkesztőség

Kovács Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐ ÚR!

A tudományos vagy orvosi szakszavakat illetően nem vagyok híve a túlzó magyarításnak, de a mindennapos gyakorlatba átment és széles körben használt idegen kifejezéseknek kívánatos volna magyar megfelelőt találni. Ilyen mára nagyon elterjedt kifejezés az angol *pacemaker* szó.

Az angolban a *pacemaker* tulajdonképpen többértelmű. Az Ország–Magay-féle Angol–magyar nagyszótár (Akadémiai kiadó, 1998) a következő jelentéseket adja meg: 1) edző, tréner; 2) iramot diktáló versenyző; 3) brigádvezető; 4) maga a szív összehúzóását vezérlő „sinuscsomó”; 5) elektromos szívstimulátor. Eredetileg a szinuszcsoomótól való elkülönítés érdekében az angolban a készüléket *artificial pacemaker*nek hívták, de a mindennapos gyakorlatban lekopott róla az *artificial* jelző. Mivel az utóbbi időben más szervek ingerlésére is fejlesztettek ki hasonló *pacemaker*eket, ezért a félreértések elkerülésére a szívingerlésére használt készüléket *cardiac pacemaker*nek is nevezik.

A legtöbb európai nyelvben saját kifejezést használnak a *pacemaker* helyett, a következőképpen:

Német: *Herzschrittmacher* vagy röviden *Schrittmacher*

Francia: *stimulateur cardiaque*

Olasz: *stimulatore cardiaco*

Román: *stimulator cardiac*

Spanyol: *marcapasos*

Portugál: *marcapasso*

Orosz: *elektrokardiosztimuljator*

Ukrán: *elektrokardiosztimuljator*

Lengyel: *stala elektrostymulacja serca*

Szlovák: *kardiostimulátor*

Finn: *sydämentahdistin*

Török: *kalp pili*

Baszk: *taupada-markagailu*

Az európai nyelvek közül elsősorban a svéd, a norvég, a dán és a holland nyelvben nincs saját kifejezés, és így a *pacemaker* szót használják következetesen.

Mivel a magyarban a *pacemaker* szó annyira a mindennapi használatban van, és különösen a pészmékernek írott formája nagyon zavaró (engem legalább is kifejezetten), ezért néhány éve több fórumon is ajánlottam (igaz, hogy csak szóban) a *pacemaker* helyett a *szívütemző* vagy rövidítve az *ütemző* kifejezés használatát. Ez a szó rövid, jól hangzik, más fogalomra nem használatos, és pontosan kifejezi a lényegét: ezek egyébként egy jó magyarátnak az ismérvei.

Ennek az ajánlott szónak a használata egyúttal módot nyújt a kérdéssel kapcsolatos más kifejezések magyarázására is. Így: *szívütemző-beültetés* (pacemakerimplantáció) *pitvari ütemző* (atrialis pacemaker) *kamrai ütemző* (ventricularis pacemaker)

kétiüregi ütemző (duális pacemaker)
sebváltós ütemző (rate responsive pacemaker)
igénykövető ütemző (demand pacemaker)

Ezek nem mindegyike tűnik sikeres újításnak, de tág tere van a kísérletezésnek. Egyesek az *elektród* helyett a *vezeték* szó használatát ajánlják. Ez azonban nem alkalmazható minden esetben helyettesítőként: a *vezeték* a huzalt jelenti, amely az áramot vezeti, az *elektród* pedig ez esetben magában foglalja a szívizmokkal érintkező érzékelőt is.

A magyar kifejezések használatának kétségtelen előnye, hogy maguk az érintett betegek is jobban értik, hogy mi történt velük. Az orvosok egy része kedveli a rejtélyeskedést, és ezért is használja inkább a más nyelvű szavakat. A magyarosítással kapcsolatban gondoljunk arra, hogy a sportban és az informatikában is milyen sikeresen alkalmazták a „nyelvújítást”. (Az egyik legszellemesebb példa az *@* helyett a magyar *kukac* szó használata.)

Kérjük, adja tovább e felhívást; segítsen barátai, kollégái körében további támogatókat találni!

Erdélyi tehetségmentő akció

Az erdélyi falusi és szóránnyhelyzetű magyar gyermekek a romániai átlagnál jóval kisebb arányban végzik el a középiskolát; nagyon sok hátrányos helyzetű tehetséges gyermek kallódik el, elsősorban anyagi okok miatt. E helyzetben szeretne enyhíteni a „Fogadj örökbe” elnevezésű tehetségmentő program, amelyet erdélyi és magyarországi egyetemi tanárok kezdeményeztek nyolc éve. A Nemzeti Tehetségsegítő Tanács által a közelmúltban Kiváló Tehetséggpontként akkreditált program fővédnöke Sólyom László elnök úr.

A program keretében jelenleg 346 erdélyi falusi vagy szóránnyvidékről való, középiskolás vagy középiskolába készülő, jól tanuló nehéz sorsú magyar gyermek kap egy-egy (vagy két-két) magyarországi támogató családtól összesen havonta 9000 Ft-nyi ösztöndíjat. Ösztöndíjasaink közül 305-en már sikeresen leérettségiztek; háromnegyed részüket egyetemre is felvették.

Az ösztöndíjfelhívást minden év tavaszán erdélyi magyar újságokban, televíziós műsorokban tesszük közzé, és az iskolákba is eljuttatjuk. Azok pályázhatnak, akik igazolják, hogy családjukban az egy főre eső jövedelem nem éri el a létminimumot, és kitűnő vagy jeles tanulók. Felmérésünk szerint ösztöndíjasaink családjában az egy főre eső átlagos havi jövedelem tavaly 180 RON (12 000 Ft) volt, miközben a bejárás/bentlakás átlagos havi költsége 200 RON. A pályázatokat tanárokból, egyetemi oktatókból álló kuratórium rangsorolja. A pályázók közül annyi gyerek kap ösztöndíjat, ahányan támogatót találunk. A szülők a kuratóriummal kötött szerződésben vállalják, hogy gyermeküket magyar tannyelvű iskolában továbbtaníttatják, és az ösztöndíjat kizárólag a gyermek szükségleteire költik.

A támogatók havonta 10 000 vagy 5000 Ft-tal (ill. havi 50 vagy 25 dollárral, avagy 40 vagy 20 euróval) segítik pártfogoltjukat. Az adományokat a kolozsvári székhelyű Nyilas Misi Teheségtámogató Egyesület fogadja, és továbbítja a gyerekeknek (<http://www.nyilasmisi.ro>). Az adományok tíz százaléka a Nyilas Misi Egyesület adminisztrációs és postaköltségeit fedezi. A támogatók megkapják „örökbefogadottjuk” címét és fényképét, így levelezőkapcsolatba léphetnek vele.

Mivel programunknak tartalék tőkéje nincs, egy-egy támogató lemorzsolódása esetén támogatottja ösztöndíj nélkül marad. Jelenleg is számos ösztöndíjasunk kap csak fél ösztöndíjat, új támogatóra várva. Programunkat a 2011–2012-es tanévre is meghirdettük, így több száz új pályázóra is számíthatunk; közülük az arra legméltóbb 60–70 gyereknek okvetlenül szeretnénk támogatót találni. Ha módjában áll, kérjük, segítsen egy gyereket egy éven keresztül havi 5000 vagy 10 000 Ft-nyi összeggel! Munkahelyi, baráti közösségek jelentkezését – vagy akár egyszeri adományát is – szívesen fogadjuk.

Amennyiben jelképesen örökbe fogadna egy erdélyi magyar falusi gyereket, kérjük, mielőbb jelentkezzen az alábbi címen:

Nyilas Misi Teheségtámogató Egyesület

400604 Cluj-Napoca, Bulevardul 21. Decembrie 1989, nr. 116. Románia

Tel.: 0040 264-531-153; fax: 0040 264-591-582

E-mail: nyilas_misi@yahoo.com

A kapcsolatfelvételt követően adományát az alábbi OTP-számlaszámra várjuk: **11710002-20084950**

Budapest–Kolozsvár, 2011. március 31.

Köszönettel a program szervezői:

É. Kiss Katalin

akadémikus, egyetemi tanár
PPKE és MTA Nyelvtudományi Intézet

Péntek János

akadémikus, egyetemi tanár
Babeş–Bolyai Tudományegyetem

Csernátory Zoltán

Fractura bordae

Mit szeretnék mondani? Anyanyelvünk szeretete nemcsak annak hangoztatásában, hanem ápolásában is megnyilvánulhat. Valójában ez utóbbi a hiteles szeretet. De az is fontos, hogy ez a szeretet ne vakítsa el nyelvi tisztánlátásunkat, lássuk meg és lássuk be anyanyelvünk korlátait. Míg az egyik oldalon rendkívül kifinomult nyelvi eszközök állnak rendelkezésünkre árnyalatnyi különbségek hathatós érzékeltetésére, addig a másik oldalon toldalékokkal és ragokkal működő nyelvezetünk igencsak ellenáll az idegen szavak simulékony beillesztésének.

Hogyan is néz ki ez a valóság görbe tükrében? Anyanyelvünk szeretete nemcsak annak proklamálásában, hanem ápolásában is manifesztálódhat. Lássuk be, ez utóbbi a valóban valid szeretet. De az is fontos, hogy ez a szeretet ne tegye amauroticussá lingvális tisztánlátásunkat, aperciáljuk és agnoszkáljuk anyanyelvünk limiteit is. Míg az egyik oldalon rendkívül szofisztikált lingvisztikai arzenállal diszponálunk nüansznai differenciák effektív aperciáltságára, addig a másik oldalon postpositumokkal és suffixumokkal funkcionáló grammatikánk igencsak rezisztál az idegen szavak simulékony integrálásának.

Nos, ez volt mondanivalóm könnyebbik része, amellyel szerettem volna megvilágítani azt a módszert, amellyel az intellektualizáló műelit mondanivalóját működőbe burkolva imitálja superioritását. Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz. De nem ahány nyelvet kutylsz!

A nehezebbik kérdés az orvosi nyelv használata magyar nyelvi környezetben. Itt a nyelv által támasztott akadályok a megszokáson alapuló latin nevezéktan sokszor komikumig fokozódó erőltetésével rendkívül furcsa egyveleget alakítanak ki. Szeretném leszögezni, tisztelem minden szakma hivatalos nyelvezetét és szakzsargonját is. Ez utóbbit talán úgy lehetne leginkább meghatározni, mint a használhatóvá, hétköznapivá egyszerűsített (fogyasztói társadalmasan: felhasználóbarát) és sokszor kedvessé, viccessé tett szaknyelvet. Miért ne lehetne az ácsnak a gerenda *kantban pámorcos*, a lakatosnak a *varrat cunderes*, vagy a kőművesnek miért ne állhatna *vinkliben a lejer*?

Az orvosi nyelv azonban tükröz valami olyan, a szakma által féltve őrzött, izzadtságzagú idejétmúltságot, amelyet kevélykedőnek, kivagyinak érzek, és amelytől néha már „evértalódik az ember intestinuma” (ezt csak így merem itt leírni).

Tudomásul kellene végre venni, hogy a beteg ember feje fölött „kommunikáló specialisták” helyett manapság a beteg emberrel értekező orvosokra van szükség. A betegség mibenléte ugyanis leginkább, de sokszor kizárólag csak őrá tartozik. Az orvos szerepe, hogy hozzáértő szakemberként ezt feltárja, és ha a beteg kéri, kezelje is. Tehát: el kell mondani a betegnek, hogy miről is van szó. Márpedig ezt a beteg nyelvén kell tenni.

Nem lesz kevesebb az az orvos, aki *nephrolithiasis* helyett csak *vesekövességet*, *hypertonia* helyett csak *magas vérnyomást* vagy épp *graviditas* helyett csak *várandósságot* állapít meg. Mint ez utóbbi példa is mutatja, az sem biztos, hogy az orvosnak mindig beteggel és betegséggel van dolga. (Hogy végül magammal is teljes ellentmondásba kerüljek, a beteg sokszor nem is beteg, csak „ügyfél”, akit jobb híján páciensnek is nevezünk, feltételezve ezzel, hogy valóban türelmes, ha a *patientia*, *ae f.* latin szóeredet legkedvezőbb fordítását vesszük, amelynek amúgy a jelentése még ’elviselés, eltűrés, elszenvetés, engedékenység, alázatosság és közönyösség’ is.)

De a fő probléma az, amivé napjainkra ez a „latinofília” lett: görcsös latinkodás. A kórisméket a beteg zárójelentésén latinul kell feltüntetni. Valamiért így hisszük. Petrányi Gyula sok kiadást megélt Belgyógyászati diagnosztikájában ez áll: „A diagnózisok nemzetközi nyelve a latin. A diagnózisban szereplő elnevezések bármilyen eredetűek lehetnek (régie görög, latin, arab vagy újabb keletű szóalkotások), de összetételeikben a latin nyelv szabályait követik” (1975). Mintha azonban sokan nem olvasták volna végig annak idején a vizsga előtti lázban a nagy tudású belgyógyász professzor további útmutatásait: „Emellett minden élő nyelvben még kétféle diagnózis-megjelöléssel találkozunk. Az egyik: a hivatalos név rövidített és az élő nyelvhez alkalmazott változata (pl. mitrál-sztenózis, epidémiás meningitisz, krónikus pielonefritisz). [Itt jegyezném meg, hogy ez az, amit a fejlett világ – értem alatta többek között az angol, német, francia nyelvterületeket – használ.] A másik: a régen ismert betegségek saját népies neve (pl. morbilli = kanyaró; varicella = bárányhimlő; herpes zoster = övsömör; antrax = lépfene, pokolvar; carcinoma = rák; urtica = csalánkiütés stb.), ezek közül azonban – a félreértések elkerülése végett – csak a megszokottakat ajánlatos használni. Az elavult nevek használata kerülendő” (i. m.).

Brencsán János, aki életműve jelentős részét szentelte az orvosi nyelvnek és helyesírásnak, az Új orvosi szótár 1983-

as második kiadásától kezdve számos orvosi jövevényszó befogadását sugallja annak magyarított írásmódjával. Teszi ezt a Magyar Tudományos Akadémia Helyesírási Bizottságának és az Orvosi Szaknyelvi és Helyesírási Bizottságnak, valamint az Egészségügyi Tudományos Tanácsnak az idegen szavak írásmódja kérdésében közzétett állásfoglalásához tartva magát.

Itt szeretném leszögezni, hogy gimnáziumban megkezdett latin tanulmányaim és egyéb idegen nyelvi ismereteim révén azt hiszem, a maradibbak táborába sorolom magam az anyas és szaknyelvi kérdésekben. Mindamellelt hittell vallom, hogy amely szakkifejezések ismerete már a bulvársajtó (és nem boulevard sajtó!) szintjén is tetten érhető, ott sokszor erőltetettnek tűnhet a makacs latinkodás. Szűkebb szakmám, az ortopédia területén is, annak jeles képviselőinél is felismerhető valamelyes ősiesség. Ott van mindjárt a szakma neve: az *orthopaedia*, *orthopedia*, *orthopédia*, *orthopädia* még mind fel-felbukkanó változat. Pedig mesterségünk neve az az első kapcsolódási pont, ahol a betegekkel érintkezésbe kerülünk, miért neheztjük még ilyen nyelvi változatossággal is a hozzánk való eljutásukat? Vagy az *orthopaedus* jobban müt, mint az *ortopéd sebész*?

Lassan elérkezem mondanivalóm lényegéhez. Nem tartom szerencsésnek a mindenáron minden kifejezés latin kerékbe törését, latinba öltöztetését. Így például, maradv az ortopédia számomra kézenfekvő példájánál, ha már a *total hip* vagy a *knee replacement* és az *endoprosthesis* kifejezések/szavak megjárva görög–latin–angol etimológiai zarándokújtjukat *totál endoprotézis* (TEP) néven bekerültek a magyar orvosi nyelv szókincsébe, ne játsszuk el velük és főleg ne a TEP betűszóval a nagy latin nyelvtannak való megfelelést. Az olyan diagnózisok, mint a *St. post TEP* hemzseg a buta nagyképűségtől. Szintén ijesztő szokássá kezd válni a *developmental*ból latinadaptált *developmentalis*. Mindezeket súlyosan tetézi a

főnévragozás szabályainak hiánya és az ezt rejtegető szabálytalan rövidítések tömege.

Van persze egy másik nehézség is, amely a „fogyasztói” oldalról jelentkezik. A kórisméknek, mint az utóbbi időben végre már hivatalosan is kiderült, értékük (sőt árúk is) van, így egy orvosi látogatás után a „gyűjtők” igénylik az újabb kórisméket. Ehhez a tüneti, szindróma, etiológiai, patogenetikai, anatómiai, patológiai, stádium és funkcionális betegségnevek bőséges készlete nagy választékot nyújt.

A megoldást nem tudom. Annak kidolgozására szolgálnának a fentebb említett tudományos bizottságok. De addig is, amíg kikristályosodik a megújult orvosi nyelvezet, javasolom, hogy mindenki maradjon nyelvi képességeinek határain belül, és ne tegyünk úgy, mintha az orvosi kérdésekben már gondolkodni is csak latinul tudnánk. Ha a *csípőprotézis*t Hippokratész és Galénosz még nem ismerte, és nem hagyott ránk erre veretes görög és latin szakkifejezést, akkor modern korunk e nagy vívmányát ne röstelljük nevének nevezni, és ha például kilazul a protézis, akkor azt ne a száználmas *Relaxatio TEP* elnevezéssel illessük. A Kiskegyed hasábjain már régóta *artroszkópiáról* beszélnek, de sokak még *arthroscopis*alnak. A magyarkodó másik véglet pedig: *csőtükröz*. Nehéz.

Egy kedves orvostársam szüleménye a címül választott kórisme. Egy baleseti ügyelet hajnalán született. Nem szellemességből. Fáradtságból. De az I. declinatiót legalább jól megtanulta.

Lapzárta előtt érkezett: „Vulnus contusum capitis et fülkagyló.” Úgy látszik, görcsösen latinkodik a magyar orvos.

IRODALOM

Petrányi Gyula 1975. *Belgyógyászati diagnosztika*. Budapest, Medicina Kiadó.
Brencsán János 1983. *Új orvosi szótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

„Miképpen idegen nyelveket tudni szép,
a hazait pedig lehetőség szerint művelni kötelesség.”
(Kölcsey Ferenc)

Dörnyei Sándor

A magyar nyelv a hazai orvoscépzésben 1848-ig

A magyar nyelv a hazai orvoscépzésben a számára kedvezőlen egyetemi hagyományok merev keretei közé csak fokozatosan tudott bejutni, majd általánossá válni. A nagyszombati egyetem első tanárai mind Bécsben tanultak, Winterl Jakab és Plenck József ausztriai, Trnka Vencel pedig csehországi születésű volt. Ám valószínűleg a hazánkfiának számító horvátországi Shoretich Mihálynak és a pétervárad Prandt Ádámnak sem magyar volt az anyanyelve. Velük kapcsolatban tehát fel sem merülhet a magyar előadási nyelv lehetősége, ők követték a bécsi szokást, a latin nyelvű oktatást.

A seborvosi (sebészi), gyógyszerészi és bábaképzési tanfolyamokon a felvételi feltételek között nem szerepelt a kellő latin nyelv-ismeret, számukra Plenck németül tartotta előadásait. Nekik akkor nyílt lehetőségük – legalábbis részben – a magyar nyelven tanulásra, amikor létrehozták a hatodik tanári állást, és arra Rác Sámuel neveztek ki. Ő még nagybányai városi és kamarai orvosként írta meg az 1776-ban, majd második kiadásban 1778-ban megjelent magyar nyelvű könyvét, az *Orvosi oktatást*, azután magyarra fordította Anton Störck bécsi tanárnak az ausztriai borbélysebészek számára írt könyvét, az *Orvosi tanítást*. Rác Sámuel az elméleti orvostant adta elő a sebészek számára, még hozzá az előírásoknak megfelelően németül. 1786-tól az anatómiai tanszékre helyezték át, tárgyat ezután Stipsics Ferdinánd adta elő.

1789-ben aztán 34 seborvoshallgató beadványban kérte, hogy számukra az előadások és a vizsgák nyelve a magyar legyen (Györy 1936: 169–171). A két érdekelt tanár: Stipsics és Plenck utóda, Stáhl György elutasító szakvéleményével szemben a Helytartótanács eleget tett a diákok kérésének, és elrendelte, hogy az említett két tanár, valamint a közben megindult állatgyógyászképzést vezető Tolnay Sándor az órák felén magyarul, a nem kis számú más anyanyelvű számára pedig latinul adjanak elő.

A beadvány értelmi szerzőjének Rác Sámuel tartották. Ezt a vélekedést ugyan egyértelműen nem bizonyították, ő azonban a latin és a német helyett a tudományban és az oktatásban a magyar nyelv szükségessége mellett nyilvánosan is síkra szállt. 1790-ben névtelenül kinyomtatott röpiratban fordult „a nemes magyar nemzethez”, és ebben a mellett érvelt, hogy „Magyarországon lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat felállítani”. Rác Sámuel a már említett munkáival, majd *A borbélyi tanításoknak első (és második) darabja* (1794) és az *Orvosi praxis* (1801) című könyveivel

tankönyvnek jól használható kézikönyveket adott a seborvosok (és bábák) kezébe, de ezeket az orvosok is értékelték és használták.

A seborvosok oktatásába tehát így bejutott a magyar nyelv. Az orvostanhallgatók tanulmányi rendjébe 1786-ban került kötelező tárgyként a sebészet. Mivel az előadásokat a seborvosokkal együtt hallgatták, ezért az ő képzésükben is megtörtént az első lépés a magyarnyelvűség felé vezető úton.

De nemcsak az előadások, hanem a félévi vizsgák esetében is egymás mellett szerepelt a latin és a magyar, sőt a hallgatók itt harmadik lehetőségként a németet is választhatták. Megvizsgáltuk az 1814/15. és az 1819/20. tanévek közti időszak osztályozási könyveit (*Libri classificationum...* 4–5.). A vizsgalódásból kiderült, hogy az elméleti és a gyakorlati sebészet, a sebészeti patológia, a szülészet és a szemészet vizsgáin az első két évben a magyar felelés lehetőségével vagy senki, vagy legfeljebb néhányan éltek (a magyarul vizsgázók között feltűnik Bugát Pál neve), de ők sem egészen következetesen. Évenként, de akár félévenként is változik az arány. Az 1816/17. tanévtől – továbbra is ingadozóan – számottevően nőtt és rendszeressé vált a magyarul vizsgázók száma, olykor meg is haladta a németet választóké.

Az egyetem nyilvános ülésein, a nyilvántartásokban és a hivatalos iratokban a latin megtörhetetlennek tűnt. Néhányan mégis megkísérelték, hogy részt vágjanak a hagyományok merev falába. Gebhardt Ferenc, amikor 1821-ben a „belső bajok kór- és gyógytana sebészek számára” tanára lett, székfoglaló beszédét (1824) magyarul mondta el, bár a tanártestület egy része ezt határozottan rosszalotta.

A nevezetes eseményről a korabeli sajtó is beszámolt (Thaisz 1824). Innen tudjuk, hogy az ünnepélyes beiktatáson először Beer Nepopuk János orvostudományi dékán felolvasta a kinevezést tartalmazó királyi rendeletet, azután Pfszterer András országos főorvos, egyben az orvosi kar igazgatója „deák beszédet mondott, mellyben a professzornak kötelességeit közönségesen, különösen pedig az újonnan kinevezettét előadta, az után őtet a professzoroknak előállította, s a katedrára felmenni hagyta” (i. m. 123). Gebhardt „előbb a katedra mellett megállván, latinul felelt [a beiktató beszédre], azután a lelkes hallgatók hangos Éljen! kiáltásai közt a katedrára fellépván első tanítás gyanánt... magyarul tudósan, tisztesen és ékesen értekezett, úgy hogy a számos hallgatók az érte-

kezőnek mind tudománya, mind tiszta kerek magyarsága, mind pedig különösen ékesen szóllása által elragadtatván az éljen-t több ízben egész szívekből hangoztatták” (i. h.). Két nap múlva, első előadása előtt „egyik hallgatója Schumajer Ignác úr nemzeti ruhában tsinosan felöltözve felállott s öt társainak nevében is tsinos magyar beszéddel köszöntötte” (i. h.). A székfoglaló beszéd „a tapasztalási orvosi tudományról” szólt, vagyis az egyetemi képzésben, a betegség melletti tapasztalatszerzés jelentőségét méltatta.

A tanárok számára előírták, hogy előadásait milyen szakkönyvek alapján kell tartaniuk. A Hógyes Endre szerkesztette milleniumi Emlékkönyv (1896) közli az 1848-ig „köteles orvosi tankönyvek czimjegyzékét”. Ezeknek az áttekintése alapján megállapítható, hogy a hivatalosan előírt forrásmunkák hosszú ideig csak latin és német nyelvűek voltak. Közéjük is csak kisebb részben kerülhettek a hazai egyetemen működő tanárok (Plenck, Bene, Schraud, Lenhossék, Eckstein stb.) művei.

A magyar nyelvű könyvek közül az első Johann Wolstein bécsi tanár állatgyógyászati művének Tolnay Sándor által készített fordítása 1788-ból, tehát lényegében az állatorvoslás oktatásának megindulási évétől az idegen nyelvekben járatlan tanulók a seborvosi és az állatgyógyászati képzésükben hozzájuthattak magyar nyelvű tankönyvhöz.

Az orvosképzésben 1813-ban Bene Ferenc *Az orvosi tudományok rövid rajzolata* nyitotta meg a hivatalosan elismert magyar nyelvű tankönyvek sorát. Bene ezt a művét eredetileg németül adta ki, a többi tankönyve is német vagy latin.

A kötelező tankönyvek említett jegyzékében a további néhány magyar mű már az 1830-as évek derekától kezdődően jelent meg, illetve vált hivatalossá: Haulik Gáspár: *Bábaság* (1836-tól), Réczey Imre: *A sebészi műtan alapvonalai* (1838-tól), Gebhard Ferenc: *A különös pathológia* (1841-től), Reisinger János: *Állattan a gerincesekről* (1846-tól).

Nem szerepelnek a hivatalos jegyzékben, de az oktatásban nyilván jelentős szerepük volt Bugát Pál könyveinek. 1828-ban kiadta Hempel kötelezően előírt német anatómiai tankönyvének magyar fordítását (anatómiai szótárral kiegészítve). 1830-ban *Közönséges kórtudomány és Éptan* címmel jelent meg könyve, 1836 és 1844 között pedig Chelius nagy sebészeti kézikönyvét tette közzé magyar nyelven négy kötetben.

Fabini János Teofil latin nyelvű szemészeti tankönyve, *De morbis oculorum*, 1824-től szerepelt a hivatalos jegyzékben. 1837-ben Vajnócz János fordításában magyarul is megjelent. Ettől kezdve Fabini az előadásait is magyarul tartotta.

Fabini magyarságtudatát jellemzi az az eset, amelyet később egyik hallgatója, Bleuer Miklós örökített meg (1901). Ő Fabinihez, a disszertációk akkori cenzorához adta le írását, és

amikor másnap elment az engedélyért, a professzor a vitára bocsátandó egyik tételt („Az orvosi rendészet rossz állapota Magyarországon sok baj forrása”) ezekkel a szavakkal javította: „Barátom! ne piszkoljuk be hazánkat” (i. m. 126), és a „Magyarországon” szót kihúzta.

Jelentősebb volt a magyar nyelv érvényesülése az avatási értekezések, a disszertációk terén. A doktori szigorlatok letele után, az avatást megelőzően a jelöltnek nyilvános vitán kellett megvédenie – nem a disszertációt, hanem az ahhoz csatolt, de azokkal nem összefüggő tételeket. A disszertáció ekkorra elkészült, és a kinyomtatott példányokat meghívóként előre eljuttatták a professzori kar tagjainak, a támogatóknak és a rokonoknak, illetve a vita alkalmával osztották szét más megjelentek között.

Az elsőség kérdését nem annyira az értekezők, inkább a késői utókor vizsgálta kiemelkedő figyelemmel. Így Szinnyei József szerint (1891–1914) Kamenszky István írta az első magyar értekezést 1825-ben. (Ezt állította napjainkban Szállási Árpád, 2000.) Győry Tibor (1936: 390–391) Flór Ferencet említi elsőként, ez a disszertáció 1833-ban készült. (Győry adatát vette át, és így tévedett Magyar László András is folyóiratunk egyik legutóbbi számában [2010].)

A valóban első magyar nyelvű disszertációt Réti Endre (1974) találta meg. 1822 szeptemberében tartották Terhes Sámuel doktori vitáját, erre az alkalomra jelent meg az újszülöttek szemgyulladásáról írt értekezése. Ez – mint úttörő vállalkozás – nem szakított teljesen a hagyománnyal. Az 51 lapos kötetkében az első 28 lapon latinul, utána pedig magyarul közli az értekezést. Az ajánlásban meg is indokolja eljárását, „Két nyelven írtam deákul, a tudományos-kar rendszabásai szerint. Magyarul, részerént követni akarván más külső pallérozott nemzeteknek, ebben dicséretes példájokat, részszerint mivel ezzel mint magyar, szeretett nemzetemnek s több, talán ama nyelvet nem értő hazafi polgár-társaimnak, nem különben sok jó magyar anyáknak... tartoztam” (i. m. 3). A folyamatos lapszámozás és évjelzés, valamint a nyilvános vitán szereplő téziseknek a magyar szöveg után helyezése bizonyítja a kötet összetartozását. Ezt nem cáfolja az, hogy egyes példányokból csak az egyik nyelvű rész maradt fenn. Terhes Sámuel Tokajban lett gyakorló orvos, és viszonylag rövid életében (1849-ben halt meg) előszeretettel gyógyította a szembetegeket.

A következő magyar nyelvű doktori értekezés egy évvel később, 1823 szeptemberében Kozarics György tollából jelent meg. Ő a veszettségre vonatkozó helytartótanácsi rendeletet, az esetek kötelező bejelentését magyarázta.

Terhest és Kozaricsot csak 1825-ben követte Kamenszky István. Dolgozatának a címe: „Orvosi értekezés a magyarországi levegő egészséges létéről általánosan és felelet azon három kérdésre: Mellyek a köznép közönségesebb nyavalyái Magyarországon? Millyen okokból erednek azok? S

micsoda diatikai életmóddal lehet megelőzni s elkerülni azokat?” Külföldön ugyanis egyesek Magyarország levegőjét „dögletesnek és mindenféle nyavalyákat szülőknek” állították. Ezeket a nézeteket igyekezett cáfolni, egyúttal a megelőzés érdekében összefoglalta az egészséges életmód (nem csak a táplálkozás!) szabályait.

A magyar nyelvű értekezések száma 1833-tól kezdett számottevően emelkedni, ezt az alábbi táblázat is szemlélteti (Dörnyei 1998–2001).

1822	1	1829	1	1836	16	1843	11
1823	1	1830	4	1837	12	1844	24
1824	–	1831	3	1838	8	1845	22
1825	1	1832	5	1839	16	1846	21
1826	1	1833	9	1840	13	1847	14
1827	–	1834	10	1841	11	1848	15
1828	–	1835	4	1842	14	1849	2

(A pontosság kedvéért a fenti számokhoz meg kell jegyezni, hogy 1848. március 27. után több disszertáció nem készült, nyilvános vitát még tartottak, ezeknek nyomtatásban megjelent téziseit beszámítottuk.)

1822-től 1849-ig 738 magyarországi doktorjelölt készítette el disszertációját, illetve téziséit a pesti egyetemen. (103 hallgató külföldről jött, őket nem vettük figyelembe.) Közülük 239 (30%) választotta a magyar nyelvet. Ha az időszakot a fent említett 1833. évvel kettéválasztjuk, kiderül, hogy az első 11 évben a 168 hallgatóból mindössze 17 (10%) készítette értekezését magyarul, a második időszakban viszont az 570 disszertáció, illetve tézis közül 222 volt magyar nyelvű (38%).

Az értekezők nem jelentéktelen része nemcsak a vizsgakövetelményeknek kívánt eleget tenni, hanem – főként a magyarul írók – a hazai orvosi szakirodalom hiányát igyekeztek csökkenteni, a gyakorló orvosok, seborvosok számára egyes részletkérdésekben újabb, alaposabb tájékoztatást kívántak nyújtani. Kőszeghy Mihály köszvénnel foglalkozó értekezése (1833) előszavában írta: „Igyekeztem azt anya nyelvemen írni, annál is inkább, ha ember társaim valamelyikének hasznára kézi könyvecske gyanánt szolgálhatna.” Pongrácz Mihály szinte tankönyvszerű írása (1835) ajánlásában elmondja, hogy a csonttörésekre vonatkozó ismereteket szeretné „a magyar ajkú orvosok és seborvosok előtt közérdekűvé tenni”.

A laikus olvasóközönség egészségügyi felvilágosítása különösen azoknak a hallgatóknak a témaválasztását irányította, akik a szoptatásról, a dajkákról, az újszülött- és csecsemőgondozásról, a gyermeknevelésről írtak. Ezek sorából is kiemelhetjük Gesztessy László munkáját (1842), amely már a címében meghatározza, hogy kikhez kíván szólni: „Orvosi szót az anyákhoz”.

Főleg a magyar nyelvű disszertációk könyvkereskedelmi forgalomba is kerültek. Például Török Józsefnek a „szépitőszerekről” írt értekezését (1842) a legjelentősebb pesti könyvkereskedők (Eggenberger, Geibel, Heckenast) mellett az Orvosi Tár kiadóhivatala is terjesztette.

A korabeli sajtó is felfigyelt a magyar nyelvű értekezésekre, és a Hazai és Külföldi Tudósítások 1837-ben például ezt írta: „Örömmel látjuk ily iparok [iparkodások] által orvosi literatúránk egy fontos ágát virágzásnak indulni, a nyelvet minden irányban fejleszteni, műveltetni” (1837. augusztus 5.).

Megdicsérte a sajtó a szép nyelvet is, például Siró István értekezéséről (1839) ezt írta: „Nyelve tiszta, correct, s az értekezés magyar műszavakkal van írva. Köszönet érte a derék értekező úrnak!” (Honművész 1839: 317).

A nyomtatásban megjelenő disszertációkkal kapcsolatban „a tudományos-kar rendszabályai” szerint a címlapnak és a téziseknek latinnak kellett lennie. A magyar nyelvű értekezések néhány – főleg korai – kivétellel második, ez esetben már magyar nyelvű címlapot is tartalmaztak. (A könyvkereskedési forgalomba kerülők esetében a latin már el is maradt.) A tézisek terén Katona Géza volt az úttörő, ő 1839-ben latin és magyar nyelven adta közre a vitatételeket. Példáját csak néhányan követték. 1848-ban azonban – a disszertációírási kötelezettség megszűntével – a továbbra is megmaradó nyilvános vita téziseit a magyarországiak túlnyomó többsége már magyarul adta közre.

Más volt a helyzet a nyilvános viták terén. Ezekben a tanárokon kívül a tanuló társak, a rokonság és más érdeklődők is megjelentek, így a disputa valóságos társadalmi esemény volt.

Ezen a téren a tulajdonképpeni német anyanyelvű Schedel Ferencből az orvosi pályát elhagyó és a „magyar irodalom-történet-írást atyjává”, a magyar irodalom egyetemi tanárává, a Magyar Tudományos Akadémia titkárává váló Toldy Ferenc törte meg a hagyományt 1829-ben. Ezt a korabeli újság is kiemelte (Hazai s Külföldi Tudósítások 1829. II. félév, 1): „Ezen tudományos tétel annál nevezetesebb volt, hogy illy esetben ő vala a legelső, ki vitásainak egy részét élő szóval magyar nyelven adá elő.” Példáját néhányan követték. Így például Kovács Pál, a későbbi győri orvos, író, lapszerkesztő írta egyik kis cikkében orvosi oklevelének megszerzése (1833) kapcsán: „Az orvosi vitatkozás egy pontját is magyar nyelven végzém, mi akkor nagy feltűnést okozott” (1887: 2449).

A magyar nyelvű vita azonban jó ideig nem vált általánossá, és ebben a hivatalos engedély hiánya mellett az elnöklő tanár jóindulata is szerepet játszott. 1841-ben, tehát Toldy vitája után 12 évvel a napisajtó (Világ 1841. július 10., 219) beszámolt arról, hogy egy doktorjelölt magyarul kezdte a vitát, az elnök azonban felfüggesztette azt, közölvén „hogy ő igen is becsüli és tiszteli, ha az ifjúság a magyar nyelvért hevül; de

miel a magyar nyelvnek gyakorlatban vétethetése csak jövő iskolai folyamban történhetik meg [...] e jelen cselekvést időelőttinek és felsőbbbségi rendeletekbe ütközőnek” tartja. Az újság hozzáteszi: „A hallgatóság zúgással jelenté elégedetlenségét.”

Az országgyűlés 1844-ben fogadta el a magyar nyelvről szóló törvényt. Ennek végrehajtása érdekében jelent meg a Helytartótanács 1844. július 24-i rendelete, amelynek értelmében a közoktatásban az 1844/45. tanévtől be kell vezetni a magyar nyelvet. Helyet adott azonban a kivételeknek, hiszen a tanárok és a hallgatók között egyaránt jelentős számban voltak nem magyar anyanyelvűek.

Ennek a rendeletnek az értelmében 1844 őszétől a magyar lett az orvosi karon is a hivatalos nyelv. Magyarrá vált az ügykezelés, a jelentések, a jegyzőkönyvek, az anyakönyvek, az osztályozási nyilvántartások, a levelezés.

IRODALOM

- Győry Tibor 1936. *Az orvostudományi kar története 1770–1935*. Budapest.
- [Rácz Sámuel] 1790. *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, melyben meg-mutattatik, hogy Magyar-országban lehet s kell is – a magyar nyelvet, és a magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az universitásnak Pest leg-jobb hely*. H. n.
- Libri classificationum Facultatis Medicae in Regio Universitate Pestinensi*. 1814/15–1819/20. Semmelweis Egyetem Levéltára. 1/d. 4–5. kötet.
- Gebhardt Ferenc 1824. A tapasztalási orvosi tudománynak méltóságáról, és a kezdő orvosnak az orvosi gyakorlásra való vezérléséről. *Tudományos Gyűjtemény* 8. évf. VIII. köt., 3–16.
- Th[aisz András] 1824. Jelességek. *Tudományos Gyűjtemény* 8. évf. II. köt., 123.
- Högyes Endre (szerk.) 1896. *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar tudomány egyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, Magyar Könyvkiadó Társulat.
- Bleuer Miklós 1901. Egy öreg orvos naplójából. *Gyógyászat*, 126.
- Szinnyei József 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, V. köt., 907.
- Szállási Árpád 2000. A kolerajárvány kezdete 1848-ban. *Orvosi Hetilap* 15.
- Magyar László András 2010. Az európai nemzeti nyelvek történetéhez. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 26.
- Réti Endre 1974. *Régi magyar orvosi disszertációk*. Budapest.
- Dörnyei Sándor 1998–2001. *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. 1–2. köt., Budapest.
- Kőszeghy Mihály 1833. *A közsvevényről*. Pesten.
- Pongrácz Mihály 1835. *Értekezés a csonttörésekről általánosan és különösen*. Budán.
- Gesztesy László 1842. *Orvosi szózat az anyákhoz*. Pesten.
- Török József 1842. *Egészséget nem rontó szépítőszerek*. Budán.
- ’Siro István 1839. *Orvosi értekezés az emlőkről*. Budán.
- Katona Géza 1839. *Kóresetek rajza a pesti sebész-orvosi intézetből*. Budán.
- Kovács Pál 1887. *Életrajzi adatok. Fővárosi Lapok*, 2449.

„Nem mondom én, hogy nem szükséges az idegen nyelvnek értése, [...] de azért az anyait semmibe hajtani és megvetni annyi, mint elnyírni a maga haját, hogy más szőriből készült parókával takarja bé fejét, vagy a maga vastag lábát elvágni a kengyelfutónak, hogy vékonyabb lábot vagy fát tóldhasson hozzá, amelyen osztán úgyse szaladhasson.”

Gáti István, 1790

Gaál Csaba

Mi újság a német nyelvvédőknél?

Az értelmiségi sokszínűség feltétele a többnyelvűség és nem a nyelvi egységesítés (anglománia).

Korábban tudósítottam arról (2008: 39), hogy 2007. július 10-én Berlinben a német sebészek egy csoportja a szaknyelv iránti aggodalma jegyében megalakította nyelvvédő egyesületüket (ADSiC – *Arbeitskreis Deutsche Sprache in der Chirurgie*). Szerkesztői felkérésre most tájékoztatom az olvasókat az elmúlt időszak néhány eseményéről, írásáról és újszerű elképzeléseiről.

A HATÁSMUTATÓ GYENGÍTI A NEMZETI SZAKIRODALMAT

Egy zürichi nőgyógyász még 1997-ben úgy vélte, hogy a hatásmutató (IF: impact factor) megöli a német szaknyelvet, és csökkenti a németül megjelenő értékes cikkek számát. Azóta kiderült, hogy jóslata részben beigazolódott, mert a német folyóiratok hatásmutatója egyre csökken. Hiába hangsúlyozta Stelzner, az ismert sebész, hogy az anyanyelvnek erkölcsi jelentősége van, hiszen e vonatkozásban felelősséggel tartozunk népünk felé is. Az anyanyelv öröksége kötelez bennünket.

A nemzetközi szakfolyóiratokban az 1970-es évektől az eredmények közlésére egyre inkább és mára szinte kizárólagosan az angol nyelvet használták. Hogy ide jutotunk, abban oroszlan szerepe volt és van a hatásmutatónak. Tudvalevő, hogy ez az egyik legdöntőbb tényező a tudományos előmenetelben, amely (főként) az angol nyelvű folyóiratokból történő idézések gyakoriságán alapul. Sok kétkedő hang ellenére a hatásmutató a tudományos mérce tényezőjévé vált. Az aggódók a nemzeti nyelvek eljelentéktelenedésében tehát joggal tartják felelősnek a hatásmutatók leírt alkalmazását. Már 1983-ban az USA-beli szakfolyóiratokban csaknem kizárólag angol nyelvű idézésekkel találkozni, holott akkortájt a közleményeknek csak 54%-a származott angol anyanyelvű szerzőktől. Gazdasági okokból később számos kiadó tért át az angol nyelvű közlésekre. Érdekes megemlíteni, hogy sok németországi kutatás támogatására jelenleg kizárólag angol nyelven megírt program adható be.

A hatásmutatók angol háttérű rendszerének megdöntésére egy munkacsoport támogatja a többnyelvű, európai, szakágakra lebontott adatbank (*Zitatenbank*) létrehozását, hogy ezzel is ellensúlyozzák az USA-beli *Institut for Scientific Information* (ISI) és az angol nyelv egeduralmát.

AZ ANGOL NYELV EGYEDURALKODÁSRA TÖREKSZIK A NÉMET NYELVTERÜLETEN IS

Érdekes a nyelvész Jürgen Trabant véleménye, aki szerint a „globalizált” angol nyelv vallásos jegyekkel motivált vágyálmokat kerget, holott nem más, mint romantikus alapokon nyugvó „pidgin”. Az angol Robert Phillipson nyelv tudós pedig egyenesen „nyelvi kultúr imperializmus”-ról beszél. Az anglofilia gazdasági érdekektől vezérelt „projekt”. A jó hír: a kínaiak újabban angol helyett latinul tanulnak.

A jelenlegi angol nyelvi irányzat németországi támogatói megtalálhatók a minisztériumban, a nemzeti tudományos és kutatóintézetekben, az egyetemeken, a gyógyszeriparban, sőt a szakfolyóiratok szerkesztőségeiben. Ők mind az angol nyelvi „monokultúra” híveivé szegődtek. Ezzel szemben áll az a felmérés, amely szerint az orvosoknak csak kb. 20%-a uralja az angolt írásban és szóban (önértékelés!). Az orvosok 80%-a vesz részt a szakképzésben szerepet játszó angol nyelvű nemzetközi rendezvényeken, amelyek így hát kevés haszonnal járnak. Három példa az angol előretörésére.

- Sebészkongresszusokon újabban a női kollegák számára gyerekfelügyeletet biztosítanak, amelyet „KidsClub”-nak neveztek el, holott az angolban talán a „kidergarten” az egyetlen német szó, amelyet átvettek.
- Egy, a német adófizetők pénzéből fenntartott intézmény németországi rendezvényt tartott „Gastric and Esophageal Cancer Meeting” címmel. A kongresszus nyelve angol volt szinkronfordítás nélkül. A 20 előadóból csak 4 nem volt német anyanyelvű.
- A *European Journal of Pediatric Surgery* című folyóirat a 2007/6-os kiadvány óta az addigi francia, spanyol és német nyelvű összefoglalókat végleg elhagyta.

A NÉMET NYELV SZEREPE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Az 1902-ben, Brüsszelben alapított *Internationale Gesellschaft für Chirurgie* (Sebészek Nemzetközi Társasága) szabályzata szerint a társaság hivatalos nyelve a francia, az angol és a német volt. Az első világháború után a szövetségesek vezetésével rendezték meg a nevezett társaság 5. kongresszusát, ahova a német, osztrák és magyar sebészeket nem hívták meg. Indoklásuk szerint azért, mert 1914-ben a németek harcias felhívását („An die Kulturwelt!”) 93 kiemelkedő tudós és művész is aláírta. Ez volt az oka, hogy a németet mint hivatalos nyelvet kihagyták, annak helyét a spanyol vette át. A *Német Sebész Társaság* azonnal világossá tette, hogy az 1914-es felhívást valójában egyetlen német sebész sem írta alá. Ez ellen

a megkülönböztetés ellen egyébként több ország sebészei tiltakoztak, így holland, svájci, finn, japán és olasz kollegák is. Indoklásukban hangsúlyozták, hogy eddig – és ez valóban így volt – a német számított a sebészek lingua francájának. Végül 1923-ban Londonban döntés született, és 1926-ban Rómában a német ismét hivatalos nyelvként szolgált. Ez nyilván azzal is összefüggött, hogy Németország, Ausztria és Magyarország 1926-ban belépett a Népszövetségbe.

Ez a történet szomorú példa arra, hogy a politika mindig igyekszik beleavatkozni a tudományos világ dolgaiba, és szereti megosztani az embereket. Sajnos aligha van mód arra, hogy ezt a jövőben ki lehetne küszöbölni, annál is kevésbé, mivel az anyagi háttér egy részét a mindenkori kormány biztosítja, vagyis legjobb esetben közvetett módon szab irányt.

A NYELV A TUDÁSSZERZÉS ESZKÖZE A felismerés folyamatának első lépcsője a megfigyelés, majd az általánosítást követi a hipotézis, amely további, eddig még meg nem figyelt jelenségek feltételezéseiből elméletet állít össze. A tudásszerzés minden szintjén szerepe van a nyelvnek, ez határozza meg gondolkodásunkat is. Talán ezzel (is?) magyarázható, hogy a tapasztalatokon alapuló tudományok fellendülése éppen akkor következett be, amikor az Európában mindenütt használatos latin nyelvet a nemzeti nyelvek kezdték felváltani. Tanulmányok igazolták – de a józan ész is ezt mondja –, hogy rendezvényeken a vitakozás szintje jelentősen lecsökken, ha az számunkra idegen nyelven folyik. Ismert, hogy Einstein, ha fontos tudományos kérdéssről vitázott, azt mindig az anyanyelvén, vagyis németül tette. „Beszélte nyelved határai világod határai is egyben” (Ludwig Wittgenstein).

A német nyelvvédők szeretnék elérni, hogy az országon belül megrendezendő nemzeti kongresszusokon a hazai nyelv legyen a hivatalos, hiszen ez megkönnyíti a gondolatok kicserélését. Mindezen túl meglehetősen furcsa, hogy saját országon belül az anyanyelvi tudósok angolul társalognak egymás között. Ennek az angolnak egyébként semmi köze az angol nyelvi kultúrához, hiszen ez nem más, mint alapfunkcióira csökkentett idegen nyelv. Még a németek is úgy látják, hogy az angol „veszély” különösen a kisebb európai országokat illeti, mint Finnország, Hollandia, de mint akár Magyarország – teszem én hozzá. Ilyetén nemcsak szellemi világok eltűnése, de értelmiségi minták, mértékek elvesztése is fenyeget.

SUMMER-SCHOOL Tübingenben 2008 óta nyaranta rendeznek orvostanhallgatóknak sebésztanfolyamot, amelyet a létrehozó Brücher professzor így nevezett: „Summer-School der Theodor-Billoth-Akademie”. A megjelölés mind az országban, mind az USA-ban dolgozó német sebészekből nagyfokú ellenérzést váltott ki. Az egyik hozzászóló szerint az akadémia a híres német (?) sebész nevét viseli, a rendezvényt a német adófizetők pénzéből fenntartott tübingeni egyetem rendezi német diákoknak. Javaslatára tehát, hogy a jövőben a

summer-school helyett írják egyszerűen: *Sommerschule* (nyári iskola). A szervezők az ajánlatot elfogadták, így 2009-ben a második rendezvény már német nevén zajlott.

VISSZÁS HELYZET Elterjedt szokás, hogy ha külföldi orvosok, tudósok Németországba jönnek hosszabb tanulmányútra, akkor a fogadó intézetekben a kollegák angolra váltanak. Ennek az a következménye, hogy a vendégeknek egész tartózkodásuk alatt nincs módjuk a német nyelvet elsajátítani még akkor sem, ha előtte egy alapfokú előkészítő tanfolyamot is elvégeztek. Hasonlóképpen, ha idegen nyelvű diákok iratkoznak be valamelyik egyetemre, akkor számukra az előadások nem német, hanem angol nyelven folynak. Egy felmérés szerint azonban az egyetemisták ezt rossz néven veszik, ugyanis így nem tudnak beilleszkedni a társadalomba, nehezen tudnak kapcsolatot teremteni az emberekkel, kitrekesztve érzik magukat. Az idegen nyelvű diákok így maguk között maradnak, zárt társaságot képeznek. Tévesnek bizonyult tehát az egyetemeken azon feltételezése, hogy az angol nyelvű oktatás növeli a vonzerejüket. Ha mégis mepróbálnak németül beszélni, partnereik angolul válaszolnak, amit ők úgy értékelnek, hogy nem nézik el a nyelvi hibáikat: „Are we so bad that it hurts their ears?”

Amikor ezek a diákok, orvosok, kutatók visszatérnek hazájukba, ott úgy tekintenek rájuk, mint „német szakértőkre”, és ennek megfelelőek az elvárások. Vagyis számítanak arra, hogy adott esetben ösztöndíjak, kongresszusok vagy szakmai kérdések elintézésében német nyelvtudásukat érvényesítve járjanak közben. Ők azonban legkésőbb ekkor rádöbbennek, hogy egy nagy lehetőséget mulasztottak el: barátságokat, mélyebb bepillantást egy másik ország élet- és munkakörülményeibe.

Egyetemi körökben felülkerekedett a felismerés: ahhoz, hogy Németország vonzóvá váljon, növelni kell az országhoz való kötődést. Ez pedig elsősorban a nyelvi ismeretek talaján jön létre, ez teszi lehetővé ismeretségek, szakmai kapcsolatok kialakítását. Nem utolsósorban pedig csakis a nyelv révén válik lehetővé a német kultúra, hagyomány, életmód, tudás és értékek megértése, értékelése. A megszerzett német nyelvtudás a legjobb biztosítéka annak, hogy az itt eltöltött hónapok, évek után hazatérő idegen az ország követévé, szószólójává és segítőjévé váljék.

Vezető német tudósok fontosnak tartják, hogy az országban hosszabb ideig tartózkodó vendég tudósok német nyelvi tanulását minden lehető módon elősegítsék, és kulturálisan is integrálják, így elérjék az országhoz való hosszú távú kapcsolódásukat. A hazai diákoknál tapasztalható „katasztrofális” német nyelvi hiányosságok kiküszöbölésére pedig felszólítják az iskolákat, hogy fokozzák az anyanyelvi ismereteket.

HARC A KÖZLÉSI LAVINA ELLEN A Német Főiskolai Szövetség (DHV) kérte az egyetemeket, hogy korlátozzák a

pályázati kiírásokban megkövetelt közlemények számát. Véleményük szerint ugyanis csak így lehet segíteni azon a lehetetlen állapoton, amelynek hátterében a „publish or perish” elve húzódik meg. Az állásra való alkalmasság eldöntésére nem a munkák száma, hanem azok minősége a döntő. Ehhez a kezdeményezéshez csatlakozott a *Német Kutató Közösség* (DFG) is, amely szerint csak így állítható meg a közlési lavina: „A folyamat végén olyan mennyiségű írás gyűlik össze, amelyet senki sem olvas el. Ez már nem tudomány.” A jelszó tehát: minőség mennyiség helyett. Ezért hát a jövőben a kutatási és állaspályázatoknál a tudományos életrajz és csak a témához kapcsolódó, legfeljebb öt közlemény nyújtható be 2008. július 1-je óta.

A SZERZŐ MEGJEGYZÉSE A fentiekben számos olyan nálunk is alkalmazható és bevezetendő gondolat található, amely megfontolásra érdemes. Az angolnak a magyar nyelvbe történő beszivárgása a szakterület képviselőinek lustaságán, kényelmességén, nemtörődömségén múlik. Ez kiküszöbölhető lenne a franciáktól átvehető példák alapján (Bárdosi 2010: 10–17). Úgy tűnik, egyre több nemzet döbben rá saját nyelve védelmének a szükségességére, így a németeknél is növekvőben van a féltők tábora. Lassan közhely már annak ismétlése, hogy az anyanyelv meghatározza gondolkodásunkat, a nyelv logikája pedig saját logikánkat. Nekünk, magyaroknak éppen emiatt nincs mitől tartanunk, ezért is lenne legfőbb ideje, hogy az Akadémia, mint a nyelvünk egyik legfőbb hivatalos öre végre – ha kell – intézkedésként fogantosszon. Valakinek mégis csak irányt kellene mutatni!

Sokan felismerték már, hogy a közlési áradat betemet bennünket. Számomra rendkívül megnyerő, ahogyan a német illetékesek ezt a kérdést kezelik. Ha végigtekintem a saját szakmám (sebészet) területén megjelenő közlemények színvonalát, elsomorodom. A szolgai anglomaniából adódó hatásmutatóhajsza többeket készlet külföldi folyóiratokban való közlésre anélkül, hogy azok (ha valóban értékesek!) magyarul is megjelenének, holott ismert módon ilyen esetben a kettős közlésnek nincs akadálya. Merjük vállalni anyanyelvünket, merjünk minőséget teljesíteni, és merjünk a megkövesedett szokásokon változtatni. Ezen az úton jár a *Magyar Orvosi Nyelv*, de úgy tűnik, ez messze nem elég. A szerkesztőbizottságban ismert nevek szerepelnek, ők is álljanak ki a cél érdekében.

A politika ugyan közvetlenül nem illetékes a nemzeti nyelv ügyében, de mindenképpen felelősséggel tartozik. Az EU-ban a franciák az egyetlenek, akik a nyelvvédelmet következetesen végigvizik, és törvényileg szabályozzák. A németek is kezdenek elgondolkodni azon, hogy az alkotmányba (alaptörvénybe: Grundgesetz) ezt is be kellene venni. Elképzelésem szerint – a francia példához hasonlóan – mindenképpen szükségszerű lenne, ha a Magyar Tudományos Akadémia nyelvi illetékesei (Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya) kialakítanának egy, a szaknyelveket védő, szabályozókat felállító, ellenőrzési feladatokkal ellátott részleget. Mert a mindennapi szaksajtót látva orvosi nyelvünk területén óriási a zűrzavar.

IRODALOM

Gaál Csaba 2008. „Német nyelv a sebészetben” munkacsoport. *Magyar Orvosi Nyelv* 8/1: 39–40.

Jótanács

*Tanulj meg szépet mondani,
Ördögnek gyertyát gyújtani.
Ha hív pokolba, menj vele,
De az ajtónál, rúgj bele.*

*Nagy Lajos
Révfülöp, 1960-as évek*

Györy Hedvig

Gyógyszerkészítési eljárások az ókori Egyiptomban

1. rész

BEVEZETÉS Az ókori egyiptomi orvosi receptforrások nem teszik lehetővé, hogy a fáraókor egészségét tanulmányozni lehessen, hiszen a legkorábbi szövegek is csak a Középbirodalom korára tehetőek. Nagy részüket az Újbirodalom idején jegyezték le, utána csak néhány töredék maradt fenn egészen a fáraókor végéig, amikor a brooklyni kígyászati papiruszt használták. A fennmaradt anyag homogén jellege alapján azonban feltételezhető, hogy az újbirodalmi szövegekben az archaikus kori és óbirodalmi eredetre tett utalások valós tényeken nyugodtak. Ugyan a nyelv ez alatt az idő alatt sokat változott, ez például a nyelvtani formulák alkalmazásában is szemléletesen és egyértelműen kimutatható, de a tartalmi vonatkozásokban ragaszkodtak az ősök módszereihez, alapanyagaihoz és elveihez is, hiszen ezt a tudományt az istenektől kapták, tehát a tudatos fejlesztés gondolata sem merült fel.

Ennek ellenére, nyilvánvalóan voltak változások, ám ezek folyamata igen lassú és észrevétlen volt. Az egyiptomi történelemben általánosan megfigyelhető, hogy a hagyományos, ősök által kialakított rendhez, a *maathoz* igazodtak, ennek fenntartása révén uralkodtak a fáraók. A teljes fáraókor ideje alatt jellemző a korábbi időszakok emlékeinek a tisztelése, sőt ezek utánzása, a korabeli viszonyok közötti megvalósítása is. Ezek az archaizáló irányzatok állandóan jelen voltak az egyiptomi kultúrában, noha érvényesülésük mértéke és intenzitása az évezredek alatt lényeges eltéréseket mutatott.

Természetesen adódik ebből az a szokás is, hogy rendszeresen tanulmányozták a régi írásokat, és a nyelv fejlődése miatt értelmetlenné vagy homályossá vált szövegekhez is magyarázatokat fűztek. Ezekkel – az ekkor feltételezett – eredeti értelmet kívánták megvilágítani. Az ilyen magyarázatokat kommentároknak vagy glosszáknak szokás nevezni. Az értelmezések azonban már nem biztos, hogy valóban megegyeztek a régivel, vagyis elképzelhető, hogy a korábbi tartalomtól eltértek. Ezzel a lehetőséggel maguk az ókori egyiptomiak is tisztában voltak: vallási szövegeknél néha többféle magyarázatot is fűztek egy-egy mondathoz, amelyek tartalma nyilvánvalóan eltérő volt.

A hagyományörzés ellenére, a szókincs is állandóan megújult, részben új szavakat képeztek, részben a régiek új jelentéstartalmat (is) nyertek. A gyógyszerek készítése az orvosi tevékeny-

ség részét alkotta. Mivel pedig az orvosi ismeretek szakmai titkoknak számítottak, a szövegek igen szűkszavúak. A képzés mester-tanítvány személyes kapcsolatán keresztül zajlott, így nagyon sok dolgot a jövőendő orvosok a gyakorlatból sajátítottak el, és ez szintén feleslegessé tette a részletező leírást.

A tudományos ismeretek tehát többnyire szájról szájra jártak, és a lényeges elemeket rendszerint emlékeztetőül jegyezték le. A szokványos részletek rögzítését azonban feleslegesnek tartották, így ezek rendszerint csak szórványosan, véletlen megjegyzések formájában maradtak fenn, ritkán oktató jellegű munkákban, zömük azonban teljesen elveszett számmunkra. A fennmaradt receptek így valójában vázlatok vagy emlékeztetők, amelyeket az általános ismeretek nélkül nem lehetett megvalósítani. Ez természetesen nem óegyiptomi sajátosság, hiszen például jellegükben a középkori magyar receptek is egyeznek velük.

Gyógyszerkészítési eljárások valamennyi óegyiptomi orvosi papiruszon maradtak fenn, akár egy témára specializálódott tematikus papiruszok (pl. a sebészeti Smith- vagy egyik oldalán szemészeti, másikon nőgyógyászati Carlsberg VIII papirusz); akár többféle „könyvet” magukban egyesítő „gyűjteményes könyvek” (pl. Ebers-, Berlini, Hearst-papirusz) voltak. Az alkalmazott szavak gyakorlatilag megegyeznek a különböző korú papiruszokon, és ez arra mutat, hogy a fáraókorai gyógyászat alapjai lényegében mindvégig változatlanoknak tekinthetők, vagyis a gyógyszerkészítési eljárások módosulásai az alapanyagok skálájának bővülésén túl a kivitelezés technikai részleteiben nyilvánultak meg, amelyet viszont nem jegyeztek le.

Az egyes mozzanatok megnevezésére használt szakkifejezések megegyeztek a mindennapi életben használt szavakkal, bár ebben a szöveggörnyezetben jelentésük speciális jelleget is kaphatott. Éppen ezért érdemes megvizsgálni a szavak tövét és más környezetben történő felhasználását. Úgy gondolom, ezen párhuzamok segítségével értelmüket pontosítani lehet, vagy legalábbis valószínűsíteni szakirányú jelentésüket.

A szókincs egy része jól dokumentált a korai időszakból, de vannak közöttük csak a Középbirodalom vagy az Újbirodalom idejétől ismert szavak is. Ilyen esetekben elképzelhető,

hogya a technikában vagy annak kivitelezési módjában bekövetkezett változást fejezték ki egy-egy „új” szóval. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy a korabeli lakosság igen kis hányada volt írástudó (1% körülire szokták becsülni), és éppen ezért a társadalom szűk rétege jegyezte csak le azt, amit fontosnak tartottak. Ám ezek a szövegek is töredékesen maradtak fenn, és ez még inkább korlátozza a rendelkezésünkre álló szöveges anyagot.

Messze a leghosszabb az Ebers-papirusz orvosi szövege, amelyből a gyógyszerkészítésről is igen sokat megtudhatunk. Ez a 18. dinasztia 2. uralkodójának az idején lejegyzett irat a korábbi tudásanyag tárháza, ugyanakkor számos receptje egyezik a 18. dinasztia közepén használt Hearst-papiruszal és a 19. dinasztia elején leírt Berlini papiruszal. Nem véletlenül. Az egyes receptek jelenlegi gyűjteményei az évezredek során folyamatosan, már az Újbirodalom előtt, különböző kéziratokban folytatott kutatások válogatásaként jöttek létre, és valamikor több, egymás mellett élő, de számunkra még ismeretlen orvosi iskola és gyógyító rendszer részét alkották, amelyek részben teológiai alapokon nyugodtak. Éppen ezért az általános rendszer ismerete nélkül a pontosabb módszertani (technikai – a módszert és annak kivitelezéséhez használt eszközt, ill. annak használati módját is magában foglalja), adagolási vagy alkalmazási részletek hiányában hatékonyságuk kevésbé kiszámítható.

A továbbiakban tehát az Ebers-papirusz belső szervekre vonatkozó részeit áttekintve az orvosságok előállításához használt szakkifejezéseket veszem sorra, illetve az ennek előkészítéséhez szükséges folyamatok és állapotok megnevezésére használt szavak jelentését és azok változását értelmezem és rendszerezem. A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért a vonatkozó latin kifejezéseket az egyes egységek címe mellett szintén megadom.

AZ ALAPANYAGOK ÁLLAGA

A NYERSANYAG BEGYŰJTÉSE, ÖSSZEKÉSZÍTÉSE A gyógyszerkészítés számunkra megfoghatatlan műveletei közé tartozik az alapanyagok begyűjtése és tárolása, hiszen ezen ismeretek megszerzése a képzés részét alkotta. A legtöbb *materia medica* jelző nélkül, tehát az általában szokásos formában szerepel, ez pedig minden valószínűség szerint nyers volt, és feltehetően a tárolt formát jelezheti, hiszen így állhatott bármikor az orvos rendelkezésére. Elszórt utalásokból lehet néha az alapanyagok eredetére és állagára következtetni. Kiderül belőlük, hogy ezeket többféleképpen csoportosították. Talán a legjellemzőbb az eredet (virág, termés, levél, ág, gyökér, állati rész, zsiradék, ásványi anyagok, félkész/kész

termék stb.), a nedvességtartalom (friss, szárított) és a halmozállapot megnevezése (liszt/[fűrész]por, dara, folyadék, füst stb.). Mindezeket a receptekben az anyagnevek mellé írt bővítményekkel jelezték.

A) FRISS MATERIA MEDICA

‘nh / élő, friss és *w3d* / zöld, friss

Friss húsról (*jwf ‘nh*), ahogy ők fogalmaztak, *élő* húsról volt általában szükség a nyílt sebek kezelésénél az első napon (pl. Eb522¹), de ugyanezt az anyagot fájdalomcsillapításkor is alkalmazták, további gyógyszerekkel együtt (Eb86). A friss hús úgy képzelhető el ezeknél a pakolásoknál, hogy az állatot röviddel a hús felhasználása előtt vágják le. Guido Majno ugyan egy másik megoldási lehetőséget is felvet, hogy tudniillik valóban élő állatból vágják ki, ahogy a szájmegnyitás szertartásánál az egyik általa reprodukált festményen ábrázolták,² ez azonban – egyedi esetektől eltekintve – azért is valószínűtlen, mivel a marha nagy érték volt, amelyet védeni kellett, és a sérült vagy éppen megcsonkított állatok sokkal könnyebben elhullottak, veszélyeztetve ezzel a csorda állományát. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a templomi és a halotti áldozatok között rendszeresen megtalálhatók voltak a marhák. Sokkal célszerűbb volt tehát ezekből az amúgy is levágásra kerülő állatokból beszerezni a kívánt húsdarabot. Van azonban még egy lehetőség: az *élő hús* lehetett a *nyers hús* kifejezése is, és az *anh* (*‘nh*) főnévként jelenthet *fiatal marhát* is, tehát elképzelhető, hogy esetleg erre gondoltak a kifejezés olvasásakor.

Az *élő* (*‘nh*), vagyis *friss* növény kifejezésnél (pl. *friss sás* – *swt ‘nh*, Eb329, Eb331) vagy az ezzel egyenértékű *zöld, friss* (*w3d*) növény megnevezésekor (pl. *friss nádszál* – *twr w3d*, Eb334) közvetlenül a gyógyszer készítése előtt gyűjtött növény felhasználására következtethetünk. Nem tudjuk, hogy a *friss* szó megválasztása mögött további árnyalatnyi jelentéskülönbség rejtőzik-e, hiszen a nád és a sás két egymáshoz közel álló növény, egyiknél mégis az *élő*, másiknál a *zöld* jelentésű *friss* jelző szerepel. Mivel nem valószínű, hogy mint a vágott virágot az orvosok rendszeresen vázában tartottak volna bizonyos gyógynövényeket az esetlegesen felmerülő szükségletekhez, sokkal valószínűbb, hogy szükség esetén a vadonban, természetes élőhelyükön gyűjtötték, vagy fűvészkertjükben nevelték ezeket. Nyilván az alkalmas időben betakarították a növényeket, és a készletet raktárjukban őrizték, hogy ha a kezelés valóban megkívánta, kéznél legyenek, de ezek a tárolt anyagok már nem tartoztak a friss növények kategóriájába. Minthogy a friss termések vagy virágok nem álltak – még a kertekben sem – bármikor az orvos rendelkezésére, az ilyen növényeket tartalmazó receptek többnyire időszakhoz kötött orvosságot adtak meg.

1. Az Eb522 recept előírása szerint a hús vérző sebre helyezése rothadást eredményezett, amelyet az ókori gyógyászat a *pus laudabile* néven illetett, mivel tapasztalatuk szerint a gyógyulás első jele a seb gennyedése volt. Majno (1975: 105–106) felvetette, hogy valójában azért volt a módszernek valóban pozitív hatása, mert a hús izomzata mechanikus dugóként működik, és alvadáskeltő anyag. A korabeli gyógy mód azonban feltehetően a „hasonlót a hasonlóval” elvén alapult.
2. Majno 1975: 107, fig. 3.19 = Weigall 1915: 10–11 és Griffith 1915: 11–12.

A friss termés beszerzése tehát akkor volt lehetséges, amikor a növény érése az éppen megkívánt fázisban volt, hiszen tárolás céljára csak a szárítás/aszalás módszerét ismerték, ez után már semmiképpen sem lehetett frissnek nevezni a terméket. Ilyen termés volt a *friss datolya* (*bnr w3d*, Eb13, Eb266, Eb271, Eb283) és a *szentjánoskenyérfa friss termése* (*d3rt w3dt*, Eb44, Eb324). Vagyis az a hashajtó vagy vizeletszabályozó szer, amelyben ez szerepelt, kifejezetten nyári gyógyszer volt. Ugyanez mondható el a *szentjánoskenyér friss hüvelyéről* is (Eb44).

Hasonlóan szezonális orvosság volt az, amelyben a *bevägott szikomórfüget* (*nkwt*) használták,³ minthogy a bevágás műveletét a szikomórfüge érését 3–4 nappal megelőzően ejtették meg. Kérdés, mennyi ideig lehetett az érett gyümölcsöket eredeti állapotukban tárolni. Ha ugyanis már romlani vagy erjedni kezdett, nem lehetett gyógyászati célra felhasználni. A megkülönböztetés frissen elkészült ételekre is vonatkozhatott, például kenyérnél (*t w3d / friss kenyér*, Eb98).

Felmerül azonban az a lehetőség is, hogy néha a *zöld* értelmében használták az *uadz* (*w3d*) szót, vagyis a fajta megkülönböztetésére vagy a még éretlen termésre. A szín jelentésével használták például a *hatos árpánál*, ahol a *zöld, friss* a fehér színűvel lett szembeállítva (*sht hdt – sht w3dt*, Eb209). Hasonló lehetett a helyzet az aludttej esetében, amely szintén szerepelhetett ebben a formában (*smj w3d* – Eb108). Itt feltehetően arról lehet szó, hogy minél régebbi az aludttej, annál savósabb, íze is egyre savanyúbb, a végén pedig teljesen besűrűsödik, és élesen elkülönül a savó és a túrószerű anyaggá sűrűsödött fele. A *friss* ennek a folyamatnak a megindulása előtti állapotot jelezheti. Nem kizárható azonban a 'zöld aludttej' jelentés sem. A 20. század hazai népi gyógyászatában a penészes aludttejet ugyanis így nevezték. A kérdés eldöntése tehát további vizsgálatot kíván.

B) TÁROLT, SZÁRAZ ANYAG

šw / száraz, jst / „öreg”, r̥k / befejezett, görbe, šhr / „állott?”

A beszerzés vagy begyűjtés feltehetőleg a gyakorlatban megtanult, íratlan szabályoknak megfelelően történt. Nincs utalás arra, hogy az állatoknál volt-e bármiféle előírás a megfelelő rész, illetve szerv beszerzésénél, de nem kizárt, hogy az áldozati állatokhoz hasonlóan itt is voltak a kiválasztásnak szempontjai, hiszen a tapasztalat sok mindenre rávezethette az ókori egyiptomiakat. Az állati anyagokra vonatkozó jelző gyakori hiánya is arra mutat, hogy kialakultak bizonyos konvenciók, amelyeket általánosan ismertnek tekintettek. Elképzelhető, hogy ásványoknál is voltak általános előírások, de a növények gyűjtése elképzelhetetlen azok életciklusainak figyelembevétele nélkül.

A virágot (pl. *nád / Arundo donax bugavirága – j n nbjt*, Eb263) vagy a termést nyilvánvalóan akkor lehetett csak összegyűjteni, amikor a természetben előfordult, de az esetek zömében, ha kiszárítva megőrizte az orvos, később is felhasználhatta. Hasonlóan félre lehetett tenni a leveleket, az ágakat vagy a gyökereket. Minthogy gyakran nem írtak ki melléjük semmilyen jelzőt, feltehetőleg az adott növénynél általánosan megszokott időben és módon gyűjtötték. Általános elv lehetett, hogy a dúsan növekvő, szép, vagyis egészséges növények részeit gyűjtötték, hiszen az istenekkel léptek rajtuk keresztül kapcsolatba, és maguk is egészségre vágytak. Egyes fajtáknál a zseme hajtások, friss levelek, másoknál éppen a régiek, öregek lehettek a megfelelők, mint ahogy a méznél is néha különböző állapotú mézeket használtak: például „*öreg mézet*” (*bjt jst* – Eb 114) írtak elő egy kiütésre készített kenőcs alapanyagaként. Mivel a friss méz az idő teltével veszít nedvességtartalmából, az öreg méz feltehetően a már besűrűsödött, lassan folyó mézet jelölheti.

Az orvosok a tárolás módját a képzés részeként sajátították el, éppen ezért az egyértelmű esetekben nem tartották szükségesnek megnevezni. Ahol tehát kiírták a *száraz, aszalt* (*šw*) vagy *öreg* jelzőt, ott a szokásos forma minden valószínűség szerint az esetek többségében ettől eltérő volt.⁴ A tartósítás a korabeli lehetőségeket figyelembe véve egyedül a szárítás, illetve gyümölcsnél az aszalás lehetett – semmi jel nem mutat például főzésre, kandírozásra vagy marinálásra.

A *materia medica* régebbi beszerzésére, tárolására néhány további jelző is utal. A mézet a legkorábbi receptekben is alapvető orvosságnak emlegetik, egyike a legősibb gyógyszereknek. Van azonban egy szokatlan megjelölése, a *bit arek* (*bjt r̥k*).⁵ Az itt használatos jelzőjét pedig (*r̥k*) az Óbirodalom korában más jelentéstartományokban használták, mint a Középbírodalom idején vagy még későbbi korszakokban. Kezdetben csak a *görbe, görbül* és a *befejez, teljessé tesz, készen van*, illetve műveltető alakban (*s r̥k*) a *felhagy, befejez* jelentésekkel volt ismert. Ebből alakult ki az év utolsó napját megjelölő *év befejezése* (*r̥k rnpt*), amelyet ők éppúgy megünnepeltek, mint mi a szilvesztert, vagy a minden *hónap utolsó napjának* a megnevezése (*r̥ky*). Mivel pedig a mézet a legősibb koroktól használták, valószínűleg osztályozása is korán kialakult. Ha végigtekintünk a méz alakulásán a pergetéstől a beszáradásig, találunk egy állapotot, amikor a méznek *görbének* tűnhet a formája: amikor becukrosodott, köznépi fordulattal bekrásodott, mintha sok apró gyöngyszemmé gömbölyödött volna. Vagyis ekkor több szempontból is ráillik az *r̥k* szó egész fáraókort végigkísérő *görbe* jelentése. Ugyanakkor ez az állapot egy végső, utolsó állapot is, hiszen az ikrás méz már gyakorlatilag majdnem megszilárdult, amellyel véget ért, befejeződött egy természetes folyamat. Ezért úgy gondolom, az *r̥k bjt*

3. Eb7, 18, 39, 89, 90, 98, Eb 210, Eb212, Eb220, Eb231, Eb327, Eb133 = Eb148.

4. Például a mirha (*ntjw*) esetében – Eb91, Eb112, vagy a kenyér – Eb289 (*t šw n w3m* – vagyis piritós kenyér).

5. Eb 221, 222, 223, 225.

leginkább a *begörbült/befejezett mézet*, vagyis besűrűsödött, 'ikrás mézet' jelenti.

A *materia medica* tárolásának, illetve növények esetében ezt megelőzően szárításának is megvolt a maga megszokott menete. Erről azonban forrásaink nem szólnak. A régészeti leletekből tudjuk viszont, hogy a kenőcsös edények, amelyekben a felhasználásra kész orvosságokat is tartották, kicsik és szinte hermetikusan lezárhatóak voltak. Kerültek elő kis dobozkák, amelyekben két sorban tartották ezeket, külön-külön az edények számára kialakított helyekkel. Ez arra mutat, hogy a porítást és egyéb feldolgozásokat a rendelkezésre álló készletnek csak az „orvosi táskába” szánt részénél végezték el, tehát viszonylag kis mennyiségben, és ezeket az anyagokat igen értékesnek tartották, ezért nagyon vigyáztak, hogy a mennyisége ne csökkenjen, és az állaga ne romoljon. A nagyobb darabokat viszont, mint az ábrázolásokból kikövetkeztethető, kis zsákocskákban tették az orvosi táskába.⁶ Ezeknek a felül összekötözött zsákocskáknak az anyaga vászon vagy bőr lehetett, ez biztosította a folyamatos szellőzésüket – csökkentve a penészesedés esélyét.⁷ Az íróvesszők számára készített tartókhöz hasonló tárolókat készíthettek az olyan eszközök számára is, mint a szerek összekeverését és felkenését elősegítő spatulák vagy a kiadagolását megkönnyítő kanálkák.

C) ÖRÖLT, APRÓ SZEMCSÉS ANYAG

dḳw liszt, sk örölt, šm csévelt, összetört, döngölt anyag

Szintén az anyag állagát jelzi, amikor a növény lisztjét használták fel, tehát a hozzávalók előkészítéséhez az őrlés művelete tartozott. Ahogy a gabonákat a háztartásokban frissen őrlték, feltételezhető, hogy a gyógynövényekből is csak kis mennyiséget tároltak por alakban. Ezek előállítására nemcsak őrlőkövekkel történt, hanem más módokon is, például mozsárban.

A liszt minőségével kapcsolatban tudjuk, hogy többfélet különböztettek meg: volt kenyérliszt (*dḳw*), amelyet már tisztítottak és szitáltak, *nd* liszt, amelyet botos és őrlőköves emberrel egyaránt ábrázoltak, és mivel a molnár foglalkozás nevét is ebből képezték, az ipari durvább liszt lehetett, és volt korpás liszt (*dḳw*). A gyógyszerekhez a tisztított *dḳw* lisztet használták. A *lisztet* zömében gabonaféléknél említették: árpa,⁸ búza,⁹ szorgum(?),¹⁰ de jellemző még a datolyából,¹¹ a

szentjánoskenyérfa terméséből¹² és a tigrismogyoróból¹³ készített liszt is. Viszonylag gyakran készült liszt lóbabból,¹⁴ és megnevezése előfordul számos más növény mellett is, mint a fehér üröm / *Artemisia absinthium*? (*s'm* – Eb8), feketebors/ borsmustár (? *gnnt* – Eb13), borsó (? *psd* – Eb66), *jbw* (? – Eb238) vagy koriander (*šw* – Eb238) mellett. Magát a szót, bár ritkán, de mint a gyógyszerkészítési eljárás részét is használták a *liszté alakítani* (*jrj m dḳw*) kifejezésben (Eb168).

A gabonafélék sokszor szerepelnek önmagukban, mindenféle jelző nélkül. Az Eb184-ben említett *örölt árpa* (*jt sk*) viszont megadja a felhasználás állapotát. Valamilyen árpalisztet jelölt. Ha tehát itt nem írták ki a *dḳw* szót, feltehetően valamilyen, a szokásos árpalisztől eltérő őrleményre lehet gyanakodni.¹⁵ Az Eb204 esettanulmányban egy kéziratéttel érezhető tapasztalati tünet hasonlatában ismét megtalálható ez az *örölt*: a páciens „hasát” (*ht*) *vágottnak és őrleménynek fogod találni, mint a gabonából való dolgot* (*gmm=k st š[w], sk[w], mj jht m w3hyt*). Az őrlemény tehát itt a kézzel jól érzékelhető, tapintható tulajdonsággal rendelkezett. A hasonlatban az elválasztásra utal a *vágás* jelentésű *š* szó származéka, ezért könnyen elképzelhető, hogy ilyenkor nagyon finomra őrlték a gabonát, és ebben az esetben a kéz alatt olyan könnyen és gyorsan mélyedt be a „has”, mint ahogy a finomlisztben a kéz.

A gabona állapotával kapcsolatban a *šm* forma is előfordul (Eb240 – *jt*; Eb268 – *swt*), amely *csévelt, összetört, döngölt* gabonát jelölt. A hétköznapi életben egyaránt használták olyankor, amikor marhákat hajtottak a gabonára, hogy kitapossák a kalászból a magokat, és olyankor, amikor mozsárban törővel törték meg a szemeket. Maga a *mozsártörő* szó is ebből a töből származik (*šmt*). Tekintve, hogy a gabonát mindig csévelt állapotban tárolták, annak, hogy itt külön kiteszik a *csévelt* jelzőt, biztosan megkülönböztető szerepe volt. Ez vagy azt jelenti, hogy ebben a tárolt formában használták fel, vagy azt, hogy a korábban ütéssel vagy állatokkal kicsévelt gabonát újabb, a cséplésre emlékeztető, most már kis mennyiséggel elvégzett műveletnek vetették alá, amelyet minden bizonynyal ember, feltehetően maga az orvos vagy a segédje végzett. Az előbbi lehetőségnek kisebb a valószínűsége, mivel a jelző nélküli állapot eleve magát a nyersanyagot, vagyis a csévelt gabonát jelölte. Feltételezhetően tehát inkább a második lehetőséggel érdemes számolni. Ennek eredményeképpen

6. Jól látszik például egy zsákocská Ipu deir el-medinehi sírjában a baldachin mellett dolgozó egyik kézműves mellett, az orvosi ládika tetején. Az orvos éppen valamit el próbál távolítani egy hosszú pálca segítségével.
7. Bármennyire is száraznak tűnik Egyiptomban a levegő, a lakott területeken a levegő páratartalma a Nílus közelsége miatt nagy.
8. *dḳw n jt* – Eb129, 133, 148, 163, 175.
9. *dḳw n swt* – Eb31, 129, 133, 147, 175.
10. *dḳw n mjmj* – Eb129, 130, 215, 318.
11. *dḳw n bnr* – Eb93, 103, 133, 147, 163, 169, 217, 308, 313, 319.
12. *dḳw n dšrt* – Eb8, 93, 94, 107, 155, 160, 163, 164 és *dḳw n ndm* – Eb103.
13. *dḳw n w'h* – Eb103 (főtt), Eb132, 147, 176.
14. *dḳw n jwryt* – Eb107, Eb155, Eb164.
15. Az ilyen örölt termékek megnevezése külön kategóriát képezett, amely az onomasztikonok névlistáin is feltűnt, például: *örölt búza* (*swt-skt*) alakban. (HW.II.2132).

pedig, akár az ütést, akár a kitaposást vesszük figyelembe, a gabonaszemek biztosan kilapultak. Az így előállított döngölt forma tehát valamilyen gabonapehely lehetett.

D) DARABOS, FELDOLGOZOTT TERMÉK

nd összetört, w^cg pörkölt, stj áztatott, snwh szétfött

Az alapanyagok közé feldolgozott termékek is tartoztak. A tigrismogyorót például nyersen és főzve is felhasználták – hiszen akkor van csak értelme a *főtt tigrismogyoró* (*wch psj* – Eb103, Eb261) kifejezésnek, ha a jelző szembeállítja a nem főzött, vagyis nyers állapottal. Az Eb103-ban ráadásul még a főtt tigrismogyorón is tovább dolgoztak, és a lisztje lett az alapanyag. Hasonlóan a növény természetes állapotától eltérő jelöl, amikor az *összetört tigrismogyoró* (*wch nd* – Eb178, Eb224) és a *vízbe áztatott tigrismogyoró* (*wch stj mw* – Eb91) kifejezést alkalmazzák.

Kevés további növényt ismerünk, amelyet jelzővel meghatározott módon előkészítve kezdtek felhasználni. Ezek között szerepel a búza (*swt psj* – Eb175) és az árpapehely (*jt shm psj* – Eb240), amelyet szintén megfőzött (*psj*) a gyógyszer előkészítője. Állati eredetű anyagok is lehettek a már előre megfőzött nyersanyagok között, mint a nilusi sügér szállája (Eb248 – *gnw nw^c h³ psj*), amelyet fejfájásra irtak elő. Furcsa az Eb290-ben a *főtt/sütött kenyér* (*t psj*) megnevezés, hiszen a kenyér fogalma a sütés tényét magában foglalja. Itt tehát megint csak arról lehet szó, hogy a már elkészült kenyeret még egyszer – talán más technológiával, ismét megsütötték, talán mint a kétszersültet szokás.

Szintén az előkészítés fázisához tartozott a pörkölés, amelyet viszonylag ritkán említenek (pl. *mjmj w^cg* – Eb323). Negatív formában csak egyszer szerepel, az árpa mellett. Az Eb206 esettanulmányban ugyanis külön hangsúlyozzák, hogy a *váladék elzáródásában* (*šn^c n stt*) szenvedő embert pörköletlen friss árpából készült, datolyamagos főzet átpasszírozásával készült itallal itassák. Ezzel a gyógyszerrel elhatárolták a sörkészítés folyamatától, bár lehetséges, hogy szokás volt a pörkölt árpából más főzetet is főzni.

Egyes anyagokat szétfőzve (*snwh*) keverték a masszába.¹⁶ Ennek oka a *materia medica* túlságosan kemény volta volt, amelyet csak a hosszas főzéssel lehetett megpuhítani. A lassan puhuló tigrismogyoró, lóbab, árpa, sás és szorgum (?) esetében a hatóanyag használhatóvá tételéhez az ételkészítés adhatta az ötletet, és az állatoknál is hasonló lehetett a helyzet. Különös helyet foglal el az alapanyagok között a régi papyrusz (Eb262) és a golyócskává szétfőtt fajansz (Eb273). Az egyiptomi fajansz alapvetően kvarcsemcsék,

mész és hamu összeégetett keveréke, amelybe rendszerint rezet tettek festékanyagként. Nyomokban azonban számos más elem is megtalálható benne. Az így létrehozott kőjelleget anyag a meleg víz hatására valóban szétmállik, és iszapállagú anyaggá bomlik. A recept szerint azonban csak addig kellett főzni, amíg golyócska (*jppt*) lett belőle. Ugyancsak darabjaira hullik a papyruszlap, amely a növény szárának belső részéből készült. Ennek anyaga ugyan rostok formájában megmarad: nem mállik tovább, de teljesen megpuhul.

Bár a *szétfő* (*snwh*) szót csak a Középbirodalom korától találjuk meg az eddig ismert szöveges forrásokban, de bizonyan alkalmazták a műveletet a tűz feltalálása óta, hiszen ez alapvető tevékenység. Kérdéses, hogy a jelentéstartam elkülönítése a főzés általános fogalmától, mikor következett be. Ez ugyanis a tevékenység tudatos felhasználására utal, amikor már bonyolult lett volna a „jól/erősen/puhára/darabokra stb. megfőzöm” szerkezettel kifejezni az így végzett cselekményt. A szó formáját tekintve egy műveltető ige, amely a *s+snwh*-ből alakult ki, vagyis tulajdonképpeni jelentése a *kiégett, kiizzott, tönkre főtt állapotba hoz*.

E) FELDOLGOZOTT TERMÉK

Az orvosságok alapanyaga lehetett valamilyen, egyébként késztermék is, mint a *kenyerek*,¹⁷ *friss kásák*¹⁸ és *pépek*,¹⁹ vagy egy kiütésre használt kenőcsnél a *friss aludttej* (*smj w³d* – Eb108). Jellemző anyag a sokféle zsiradék is, köztük a többnyire olajnak, de néha zsirnak fordított *mrht* és az *q*-ként számon tartott zsírféleség. A késztermékek sorába tartoznak az italok is. Különösen fontosak voltak az orvosi kezelések számára az erjesztett termékek, mint a sör, a bor és a különféle, talán pálinkaszerű italok. A sor azonban így sem teljes, mivel egyedi esetekben további késztermékeket is igénybe vettek.

a) kenyér, kása, pép, aludttej

Sok itt is a bizonytalanság. Szövegeink nem magyarázták meg például, hogy a *friss kása* fogalma mit takar. Felmerül a kérdés, hogy a kását főzéssel vagy hosszas áztatással, hidegen készítették-e. Mit érthettek a *pép* szó alatt – a kásánál apróbb szemcsés, finomabb állagú anyagot vagy egy speciális eljárás során kialakított pürés/pépes állapotot? Ennek a készítésére alkalmazott eljárás egyezik-e a kásáéval, vagy eltér tőle? A *t* – *kenyér* nagyon általános. Lehet bármilyen kenyér, vagy az adott vidéken legelterjedtebb fajtájára vonatkozna? Frissége még meleg voltára utal, vagy egyszerűen csak annyit jelez, hogy a legutóbbi sütésből származik?

Az aludttejnél kérdéses, hogy melyik állat tejét használták az altatásra, illetve beoltották-e valamilyen gombával. Források híján lehet, hogy sohasem kapunk választ a felvetett kérdésekre.

16. Eb109: *jt snwh*, *j³r snwh*, *mjmj snwh*, Eb262: *š^ct jst snwh.tj*, Eb270: *jrwt snwh*, Eb273: *thnt ntj snwh.tj m jppt*.

17. *friss kenyér* *l t w³d* – Eb 134, 149, 328; *h³dt* – lepény Eb 308, 313.

18. *h³ w³d* – Eb44, Eb49, Eb153, Eb190, Eb191, Eb224, Eb242, Eb246, Eb275, Eb277, Eb282, Eb757, Eb759.

19. *hj* – Eb100, Eb219, Eb229, Eb233, Eb234, Eb274, Eb275, Eb277, Eb279, Eb287.

b) Zsiradék

Az olajoknál/zsíroknál szintén sok a bizonytalanság, mivel a fogalom jelzésére legáltalánosabban használt *merhet* (*mrht*) szóról nem tudjuk, hogy általában mindenféle zsiradékra vonatkozik-e, avagy jellemzően növényi vagy állati eredetűnek tartották, ha igen, akkor pontosan miből, milyen eljárással vonták ki, a nyers zsiradékot jelenti-e, vagy finomították, esetleg kezelték-e valamivel. Ugyanakkor tudjuk, hogy több foglalkozás is épült az olajok/zsírok kinyerésére és különböző formájú feldolgozására, és bizonyos, hogy ez az anyag alapul szolgált további zsiradékok létrehozásához, így például a *fehér olajhoz*²⁰ vagy a *tiszta olajhoz*.²¹ Talán minőségi megjelölésre utal a tárolási hely megadása, mint az Eb180-ban a *desz edény tetejéről való olaj* (*mrht nt tp ds*) megnevezése. Jelzős szerkezetei túlnyomó többségében növényhez kapcsolják (pl. Eb123: *olaj, amit a ricinus terméséből készítenek* – *mrht jrwt m prt dgm*), ezért praktikus okokból olajnak szokás fordítani.

Ez azonban biztosan nem mindig igaz, hiszen gyakori például a *mrht-s3*, vagyis libából való *olaj*, vagy említenek *vízilóolajat* (*mrht db* – Eb114) is. Ez a megkülönböztetés talán arra vezethető vissza, hogy a libában a zsír természetes formájában a hártás fallal körülvéve „szilárd” alakban található meg, és csak a megsérült cellafalú részeken folyik ki (olvasási átlaghőmérséklete 37 °C).²² Erre gondolva valószínűnek tartom, hogy a folyékony, a növényi olajokhoz hasonló állagú, már kifőzött libaszír lehetett a *mrht-s3*, hiszen ebben a formájában állaga megegyezett azokéval.

Az állatok olajánál azonban nem szabad a „másodlagos olaj” lehetőségéről sem megfeledkezni, hiszen szokás volt Egyiptomban a *mrht*-ben különböző állatokat is kisütni, és az így keletkezett olaj az adott anyagból több mindent magába olvasztott. Ezt nemcsak érzékelték az egyiptomiak, hanem a módszert orvosi tevékenységük során tudatosan alkalmazták is. Az egyik receptben például a békát *merhet*-ben főzték szét (Eb304), és az így keletkezett olajat bizonyára „békaolajnak” hívták.

Egyelőre értelmezhetetlen a *száraz olaj swg-ja* (*swg n mrht šwt*), ahol a *száraz olaj* név esetleg már kiszáradóban levő, *avas* olajra vonatkozhat, de ennek *hús* meghatározó jelével (determinatívum) záruló részének a jelentése teljesen homályos (Eb162).

A *mrht* olajnak előfordul egy különleges formája is, az *idegen föld / sivatag olaja* (*mrht-h3st* – Eb76) kifejezés, amely feltehetően kőolajat vagy aszfaltot jelent.

A másik, zsiradékot általánosan jelölő szó, az *adzs* (*‘d*) inkább állati eredetűnek tűnik. Viszonylag gyakran kapcsolódik a

liba (*s3*) szóhoz, de együtt szerepel például a bikával (Eb298, Eb313, Eb323) vagy a számmal (Eb249) is. Ugyanakkor ez a „zsír” is lehetett növényi eredetű, hiszen kapcsolódhatott például a cédrusfenyőhöz (Eb758). Éppen ezért az ókori egyiptomiak feltehetően inkább az állag alapján különítették el a két zsiradékot a folyékony olajra (*mrht*) és a többé-kevésbé szilárd zsírra (*‘d*).

Egyes speciális fajtáknak, mint például a tormafafélékhez tartozó *Moringa peregrinából* készült olajnak (*b3k*) és a cédrus olajnak (*sft*) saját neve volt.

c) Erjesztett ital

(*hpr*) *ds=f* – (magától) keletkezett, *‘w3* – erjedt

Az alapanyagok megnevezése közben találkozunk az *erjesztés* fogalmával, amelynek a folyamatát nem írták le, csak az eredményét hasznosították, ha ilyen formában használták fel az adott anyagot. A receptekben több alapanyaggal kapcsolatban is megtalálható, például a megerjedt méz (*hpr dsf n bjt* – Eb167) és a megerjedt datolyaszirup (*hpr ds=f n bnjw* – Eb245), de eredetmegjelölés nélkül is szerepel, mint az erjesztett cefré (*šbt hprt* – Eb597) és az *erjedmény leve* (*hs3 n ‘w3yt* – Eb84, Eb211, Eb301, Eb312 és Eb597). Legtöbbször azonban a sörre, valamivel ritkábban a borra vonatkozott.

Az erjedés folyamatának a megnevezésére kétféle igét használtak. Az egyik nem minősít, a *hpr ds=f* – *magától keletkezik*, csupán azt jelzi, hogy a folyamat emberi közreműködés nélkül, adott körülmények között egyszerűen végbement. Nem írtak utána semmilyen meghatározó jelet (determinatívum), amely korabeli kategóriába sorolását jelezné. Amikor elmarad mellőle a *magától* bővítmény, az előbbieken alapján feltételezhető, hogy bár erjesztéséhez aktívan nem járultak hozzá az emberek, de ismervén a folyamat létrejöttének a körülményeit, azokat szándékosan előidéztek. Már a középbirodalmi Ramszeszeum-papiruszokon is felhasználták őket.

A másik az *‘w3* – *erjed, megromlik, rothad, megsavanyodik* ige viszont arra teszi a hangsúlyt, hogy az anyag eredeti funkciójában használhatatlanná válik az átalakulás miatt. Meghatározó jele a köpés vagy a rothadás jelét ábrázolja, és ez talán arra utal, hogy a köpethez és a rothadékhöz hasonlóan nyálkás anyag jött létre az ilyen esetekben. Ezt a szót használták a kenyér megpenészedésére is (*t m ‘w3* – Eb205), amely egyfajta savanyú ízzel jár, mindezért nem lehetetlen, hogy a növényi folyadékoknál is a savanyodás jelenségére utaltak vele. Szűk körű használata mindenesetre valamilyen egészen speciális jelésre utal. Az ecetesedést azért zárom ki, mivel a bor mellett nem fordul elő, pedig az könnyen megecetesedik.

20. *mrht hdt* – Eb84, Eb84.

21. *mrht w‘bt* – Eb104, Eb106, Eb107, Eb108, Eb110, Eb114.

22. A jelenségre egy beszélgetés során dr. Simek Ágnes irányította rá a figyelmemet.

F) TEOLÓGIAI HÁTTÉR

Az orvosságokhoz használt anyagoknak a fizikai állapotukon túl volt még egy fontos tulajdonságuk. Minden anyag valamilyen módon kapcsolatban állt az istenekkel vagy a különböző túlvilági lényekkel, eseményekkel. Kiválasztásuk és alkalmazásuk tehát egyúttal rituális, mágikus jelentőség is bírt, és ezt szintén megtanulták az orvosok. Az orvosi papiruszokon azonban ezeket csak ritkán jegyezték le, a ráolvasások szövegeinek a iatromágikus papiruszokon volt a helye, vagyis a gyógyítást főként mágikus eljárással végző emberek irataiban. A hozzájuk kapcsolódó cselekmény és annak előírt körülményei pedig még azokról is gyakran hiányoznak, vagy címszavakban vannak megadva, hiszen ezek szakmai titkok voltak.

A *materia medica* sokszor már a feldolgozottság megjelölésével is tartalmazott rejtett utalásokat. Az *élő* vagy a *friss* jelzők megválasztása tudat alatt is felidézte a hasonlóság elvét a beteg állapotára vonatkozólag. A régiről (*jst*) az ősökre, ősidőkre és az első istenekre asszociáltak, akik a beteggel kapcsolatba kerülve a túlvilágról segíthették őket. Ismerünk a halottakhoz írt leveleket, amelyekben éppen ilyen kérésekkel keresték meg őket. A *magától keletkezett* (*hpr ds=f*) kifejezés az egyiptomi mitológiában a teremtő istenek állandó jelzője, akik magukat is megteremtették. A gabona és annak művelése/feldolgozása Ozirisz tanítása nyomán terjedt el, tehát az ő közreműködését idézte fel.

Az olajok istene, Nofertum magát Ré napistent is győzelemre segítette, hogyne tudott volna segíteni a betegen. A *merehet* olaj különleges képességeit bizonyítja, hogy volt saját varázsigéje, amely ugyanakkor a Hearst-papirusz szerint *minden tetszés szerinti orvosságra* is vonatkozott (H214), míg további két ráolvasás a sörrel (H216) és a mézzel (H215) foglalkozott. Az *‘d* szó nemcsak a zsír megnevezésére szolgált, hanem az *épségben levő, sértetlen* személy megjelölésére is, és mint ige a *felismer, észrevesz* értelemmel rendelkezett. Még ha ezek csak azonos hangzású szavak is voltak, a szómágia révén hatékonyaknak tarthatták őket. Ezért az, hogy ezeket a használatukkal birtokba vették, ugyancsak mágikus jelentőséggel bírhatott.

AZ ALAPANYAGOK MENNYISÉGE Sokszor gondot jelent az utókornak a receptekben felhasználandó anyagok mennyiségének a meghatározása: nem ritka ugyanis, hogy ennek jelzése teljesen hiányzik. W. M. Flinders Petrie egyik 18. dinasztia kori ásatásán kb. 6 ml és 0,1 ml köztes űrtartalmú mérőedénykékre akadt, amelyek nagyságai többé-kevésbé feleződtek.²³ Felmerült, hogy ilyen mérőegységekkel tudták kiadagolni a szükséges anyagmennyiségeket. Másik lehetőségként a kanál merült fel, mint mérőeszköz, amelynek a mélyedését a különböző mennyiségeknek megfelelően

alakíthatták ki. A mesterség szabályait szigorúan betartva végezték ugyanis az orvosok a gyógyszerekhez szükséges alapanyagok kimérését.

A felhasznált mennyiségek tekintetében a recepteket három csoportba sorolhatjuk. A legegyszerűbb fajta önmagában felsorolja a *materia medicá*t. A két másiknál az anyagok megnevezését a mennyiség jelzésével bővítik. A kvantitatív receptek egyik fajtájánál mindegyik anyag mellett az 1-es szám áll, a másik esetben különböző, többnyire tört számok szerepelnek. Mértékegységet ritkán írtak ki. Az egység nélkül megadott törtek lehettek arányszámok az európai házi receptek gyakorlatának megfelelően. Néha a *véka/hordó* (*hk3t = hekat = 4,54 l*)²⁴ tört részeinek jelei is megtalálhatók mellettük, ezért mégis valószínűbb, hogy a többi törtszám is egy állandó, a *hekat*-nál kisebb mértékegység tört értékeinek felelnek meg: 1 *hin* (*hnw*) = 1 / 10 *hekat* vagy 1 *ro* (*r3*) = 1 / 320 *hekat*.

Mérési rendszerük a felezési technikán alapult, vagyis az egy egész egységet először két félre osztották, majd azt két újabb félre, létrehozva a negyedtet, ennek elfelezésével a nyolcadot, tovább felezve két 1/16-ot kaptak, ismét felezve 1/32 lett, újabb felezés után 1/64, végül a nagyon ritkán használt 1/128. Ezen számokkal kiírt törtek mellett az udzsatszém egyes elemei szintén számértékben jelennek meg, mivel a *hekat* felezési értékeit így jelezték a mértékegység kiírása nélkül. Tekintve, hogy a *hekat*-nak a receptekben megadott egységei az egy evőkanálnyi *ro* (*r3* – kb. 14 ml) mennyiség többszörösei (általában 5, 10, 20, 40, 80, 160), logikus, hogy az önállóan álló törtek is ezzel azonos mértékegységre vonatkoznak, vagyis *ro* értékeket adnak meg.

Ahol nem írnak ki mértékegységet, csak az „1” számot adták meg, feltehetően oda is a *ro* értendő. Westendorf azonban megjegyzi, néha az 1 egységes receptekben is feltűnik más mennyiség.²⁵ Javaslatára szerint ezért az 1 számmal jelölt egység az 5 róval lenne egyenértékű, vagyis az udzsatszém függőleges vonalának egyszerűsített írásmódja lenne, és akkor még modern műszerek nélkül is mérhető mennyiség képezné az egységet a receptekben. Az 1 jelzőszámú receptekben azonban olyan anyagok is szerepelnek azonos mennyiségben, amelyek a törtekkel jelölt mennyiségű receptekben jellemzően különböző nagyságrendekkel találhatók meg. Óvatosságra int az is, hogy ugyanazon receptnek lehet olyan változata, ahol éppen a mennyiségekben van eltérés, mint az Eb135 = Eb150, az Eb 224 = H82, az Eb226 = H84, az Eb277 = H63 vagy az Eb297 = Bln136 esetében (bár a felsorolt szövegparókban törtekkel megadott mennyiségekről van szó). Ezért úgy gondolom, hogy az 1 jelzőszámú esetekben azt kívánták megadni, hogy az adott anyagra jellemző egységre

23. Nunn 1996: 141, UC 26315. Vö. Pommering 2006: 361.

24. HW.II.1781–1783.

25. Westendorf 1999: 522: Eb416, Bln 95, Bln104.

van szükség – a víz, a sör és más folyadékok ilyenkor többnyire mennyiségi jelzés nélkül tűnnek fel, jelezve, hogy nem alakult ki általános egységük.

A ráolvasás a kimérés folyamatának is részét alkotta, hiszen a mérőeszköz is speciális tulajdonságokkal rendelkezett, rendszerint isteni eredetre nyúlt vissza. A *hk3t*, vagyis *véka/hordó* mitológiai síkon Hórusz szemével volt azonos, ahogy a 18. dinasztia idején a Hearst-papiruszban megfogalmazták (H213).²⁶ Az azonosítás nemcsak elvont, elméleti síkon történt meg, hanem írásképileg is – ez a magyarázata annak, hogy az orvosi szövegekben az egész számokat rendszeresen a Hórusz-szem, más néven *udzsat*, vagyis *ismét ép szem* rajzának egy-egy elemével jegyezték le. Így jelöli a bal oldali szemcsücsök a 160-at, a szemkarika a 80-at, a szemöldök a 40-et, a jobb oldali szemcsücsök a 20-at, a spirális a 10-et, a függőleges nyúlvány az 5-öt.

A Hearst-papirusz egy másik passzusa (H212) szerint azonban a *debeh* (*dbh*, kb. 91 gr) mértékkel is mértek ki anyagokat. Ezt szintén a Hórusz-szemmel hozták kapcsolatba.²⁷ Felmerül tehát a kérdés, mikor, melyik mértékegységben gondolkodtak, amikor a recepteket leírták. Esetleg az alkalmazott anyagtól függött a mértékegység megválasztása? Minthogy az Óbirodalom korából még a *debeh* (*dbh*) szó sem ismert, a középbirodalmi szövegekben viszont igei és főnévi alakban is megtalálható, *szüksége van rá, kér, követel* és *mérték, mérőedény, -kanál* jelentésekkel, amely minden bizonnyal az „amennyire szüksége van” értelemről alakult ki, bizonyosra vehető, hogy ezt a súlyegységet éppen az egységes mennyiség biztosításának az igénye hozta létre. Nőnemű főnévként (*dbh*) a *cserzőflakon*, vagyis „a cserzőanyagokat tartalmazó edény” jelentése ismert, amely a vegyszerekkel való szoros kapcsolatára mutat. Relatívumából további *szükségeket* jelölő főnevek jöttek létre.²⁸ Az Újbirodalom elején lemásolt Ebers-papirusz egyik részében (Eb192 = Eb195) még magyarázó formában alkalmazták: *adj hozzá egy debehnyit a hagymából*, és ez arra utal, hogy ennek a receptnek a keletkezésekor alkalmazása még nem vált elfogadottá. Azt azonban nem zárja ki, hogy a receptek egy későbbi rétegének kiíratlan mennyiségei ne vonatkozhatnának rá.

Rendszerint a folyadékoknál fordul elő a *hin* (*hnw* = 32 ro) mint űrmérték, de a receptekben ritkán nevezték meg (pl. Eb37, Eb42, Eb308, Eb309, Eb311, Eb323, Eb324, Eb602),

mivel a sör, a bor, a tej és a többi folyadék után szereplő egész számokat többnyire az udzsatszem részeivel írták. Feltehető tehát, hogy ezt a kb. félliteres mértékegységet valóban csak akkor használták, amikor ki is írták. Tartóedényként is megnevezték már az Óbirodalom korától.²⁹ Az Eb63-ban egy *hin* edényben áztatták a gránátalmagyökeret, míg az Eb271-ben a tó vizével volt megtöltve, az Eb305-ben egy 4 napos orvosságadag tartálya volt, az Eb272bis alapján pedig ez volt a gyermekeknek szükséges orvosságadag mennyisége. Egy füst nyelését előíró recepthez pedig átalakították az edényt (Eb325).

A megfelelő dózisok alkalmazása mindezek alapján fontos részét alkotta az orvosi tudománynak, amelyet az orvos részben korábbi tanulmányai során sajátított el, részben – az istenektől érkezett sugallat – alapján állapított meg a listajellegű recepteknél. Hogy ez a tudomány is az istenektől származott, jól tudjuk, hiszen Thot találta fel az orvostudományt, lánya, Szesat a számolást, és egész könyvnyi istenektől származó receptet tartottak számon, amelyekből hatot az Ebers-papiruszban is lejegyezték (Eb242–Eb247). Az említett receptekben a mennyiség helyén mindig az 1-es szám található, tehát a tényleges mennyiség eldöntése itt is az orvos istenektől származó korábbi ismereteire támaszkodott. Ennek alapján feltételezhető, hogy a precíz mennyiségek megadása után a mérés már pusztán fizikai tevékenység lett. A már említett, Hearst-papiruszban fennmaradt ráolvasások és a számok írásmódja azonban egyértelműen ennek ellenkezőjét bizonyítja.

ÖSSZEGRÉS Az alapanyagok állagát tekintve tehát az ókori Egyiptomban gyógyításra felhasznált nyersanyagok igen széles skálán mozogtak. Zömükben a legbiztonságosabban tárolt formákban használták fel őket, az idényjellegű recepteknél azonban az élő természetből közvetlen begyűjthető alakjukra volt szükség. További változtatást jelenthetett a feldolgozás valamilyen formája, akár fizikai, akár kémiai átalakulással járt (mint őrlés, cséplés, törés, pörkölés, áztatás, főzés, szétfőzés vagy tésztaféle, tejipari termék, zsiradék, ital készítése további anyag hozzáadása nélkül). Esetenként előfordulnak már többféle anyagból előállított korabeli késztermékek is, mint például a fajansz vagy a papirusztekercs. Mindezek megválasztásában a gyakorlati ismeretek és a teológiai háttér egyaránt szerepet játszott, és ez a kettősség ugyancsak megfigyelhető a mennyiségek megadásánál.

26. „A *hk3t* mérték mondása: ami ezt a *hk3t* mértéket illeti, ez Hórusz szeme, megmérve, leellenőrizve. Izisz hozta ezt fiának, Hórusznak, hogy *ht*-jét megnyissa, hogy hadd menjen ki belőle a rossz, ami a *ht*-jében van.”

27. „Mondás a *dbh* mértékre, amikor megragadják, hogy az orvosságot kimérik: Ami ezt a *dbh* mértéket illeti, amivel én ezt az orvosságot kimérem, ez az a *dbh* mérték, amivel Hórusz a szemét méri. Megvizsgálták, és egészségesnek találták. Megméri ezzel a *dbh* mértékkel ezt az orvosságot, hogy elűzzenek ezzel minden betegséget, ami ebben a *ht*-ben van – kedv szerint folytatva.”

28. HW.II.2776–78: *szüksége van rá, kér, követel, dbhw: szükséglet, követelés, kultuszszeköz, -szükséglet, áldozat, dbhwj a szükséglet szenvedő*. HW.II.278–79: *dbh: mérték, mérőedény, -kanál, dbht: cserzőflakon, dbhw: kötél* (a vitortlarud elfordításához).

29. *hnw* – HW.I.750: *edény*.

Keszler Borbála

A meggyőzés eszközei a régi magyar orvosi receptekben

A RÉGI ORVOSI RECEPTEK Az orvosi emlékek az ókortól kezdve foglalkoztak az emberi testrészek betegségeivel, és számtalan receptet ajánlottak ezek gyógyítására. Az orvosi recept mint műfaj tehát már az ókorban is létezett. A receptek formai és tartalmi szempontból hagyományozódtak. Nem csoda, ha az ókori, a középkori és a kora újkori receptek között sok hasonlóságot találunk. Egy babilóniai receptben például a következőt olvashatjuk:

'Ha egy embernek a foga fáj, mert a féreg rágja, | ²finom olajban keverj el bizonyos porrá tört vízínövényt. [...] Ha a fog jobb oldalon beteg, öntsöd a bal oldalon levő fogra; ha a fogad bal oldalon beteg, öntsöd a jobb oldali fogra; | ³a beteg meggyógyul (Hoffmann-Axthelm, W. 1973: 28).

Mint látható, a recept három részre bontható, akár a későbbi európai és magyar receptek leggyakoribb típusai is. A receptek ilyen hármasságára a népi gyógyítással foglalkozó kutatók már régen rámutattak. Az utóbbi időben nálunk Kuna Ágnes (Kuna 2008: 332) foglalkozott szövegtani szempontból a receptek felépítésével, és a következőképpen írta le a szerkezetüket. Az első rész a kezdő tartomány, az iniciátor, amely általában csak a betegség vagy valamilyen gyógyhatású készítmény nevét tartalmazza, illetve (magyar betegségnév hiányában) gyakran a testrészrel kapcsolatos tünetet nevezi meg. A második, az instrukciós rész, a gyógyszerösszetevőkről és az elkészítés módjáról ad felvilágosítást, de gyakran bővül érdekes kiegészítésekkel, például a gyógyszerösszetevők előteremtésével kapcsolatban. A harmadik rész (amely gyakran el is maradhat) pedig tartalmazza az úgynevezett meggyőzést, „reklámot”. Például: *'Foliosorul. | ²Arani gelet, meni az arani gelet, feleni legien az timso, megh anni galiczkeo, meni az timso uolna, fa olayt, eczetet, feier timient, az ki azt megh tugia czinalni, | ³niluan haznal, hidgied.* (Szentgyörgyi 1619 e. 193.) A meggyőző rész azonban kerülhet az első helyre is, és nem véletlenül, hiszen már Cicero is rámutatott arra, hogy az erős bizonyítás a szövegrész elején és a végén a leghatásosabb (vö. Aczél 2010: 772).

Természetesen más típusú receptek is vannak, vizsgálataim azonban most csupán a meggyőző rész nyelvi eszközeire korlátozódnak.

A MUNKA FORRÁSAI Munkámhoz forrásul főként kéziratok szolgáltak: a Lencsés-féle *Ars Medica*, a Hoffmann Gizella-féle *Medicusi és borbélyi mesterség* című, 16 régi orvosló- és receptkönyvet tartalmazó gyűjtemény, valamint közel 40 kéziratos recept- és orvoslókönyv. Több nyomtatott füves és orvoslókönyvet is megnéztem. Ezekre kevésbé volt jellemző ez a recepttípus, bár itt is találtam néhány példát, például Pápai Páriz Ferenc *Pax Corporis*ában, Mátyus István *Diaetetikájában* stb. A megvizsgált receptek száma több ezer. Az adatok közül a gyakran előforduló szavakat és kifejezéseket mai helyesírás szerint írom, és a terjedelmi korlátok miatt konkrét forrásukat sem nevezem meg.

A SZAKIRODALOM A meggyőzés kérdésének gazdag szakirodalmi van az ókortól napjainkig, és nem csupán a retorikai munkák foglalkoznak a problémájával, hanem a pragmatika, a kognitív nyelvészet, a kommunikáció, a népi gyógyítás stb. kutatói is.

A felhasznált szakirodalomból csupán néhányat emelek ki: Adamik Tamás (főszerk.): *Retorikai lexikon*; Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra: *Retorika*; Oláh Andor: „*Új hold, új király*”. *A magyar népi orvoslás életrajza*. Különösen gazdag információt nyújtott Bańczerowski Janusz több tanulmánya is (1998a, 1998b, 2006a, 2006b).

A MEGGYŐZÉS NÉHÁNY JELLEMZŐJE A meggyőzés első elméletét, mint ismeretes, Arisztotelész dolgozta ki. Elméletében az egyik szempont az éthos (= a forrás). Javaslatára szerint a forrásnak megbízhatónak, hitelesnek kell lennie. Ennek szellemében ne mondjunk olyat, amiről azt gondoljuk, hogy nem igaz, és ne állítsunk olyat, amit nem tudunk kellőképpen megindokolni. Ez ugyanis az elfogadhatóságához nagyban hozzájárul (id. Bańczerowski 1988: 17–18). Hogy az orvosi receptek szerzőik állításának megfelelően jók és hasznosak voltak-e, azt nem minden esetben lehet eldönteni. Mivel azonban szerzőik minden valószínűség szerint hittek bennük, ha az állításuk nem is felelt meg a valóságnak, mégsem beszélhetünk hazugságról, csak tévedésről.

Arisztotelész szerint az adónak be kell tartania a logika szabályait, színes történelmi hivatkozásokat kell bemutatnia, és a közlésnek tekintettel kell lennie a vevő érzelmeire, valamint

figyelembe kell vennie a meglevő társadalmi hiedelmeket is. A pragmatikával foglalkozó kutatók kiemelik, hogy a nyelvi közlésnek etikai és morális dimenziója is van (id. Bańcerowski 2006a: 91–92).

Az orvosi receptek meggyőző része különleges meggyőzés-típusnak számít, egyrészt, mert itt a meggyőzés egyoldalú, tehát nincsenek érvek és ellenérvek egymással szembeállítva, másrészt céljukat tekintve is, hiszen például a reklámokkal szemben, ezekben nem gazdasági érdekek mozgatják a megfogalmazójukat, hanem csupán a jó szándék, a bizalom megnyerése a gyógyszer vagy a gyógymód használatával kapcsolatban. A receptek meggyőző részének fontos szerepe van a gyógyításban, hiszen ebben az esetben a meggyőzés a pszichoterápia része. A kutatók általában kiemelik a meggyőzésnek az emberi személyiségre és a pszichére gyakorolt hatását (Bańcerowski 2006b: 36). Oláh Andor szerint a szónak éppolyan vagy olykor még nagyobb hatása van, mint a gyógyszereknek, mivel a gyógymódban való hit elősegítheti a gyógyulást (Oláh 1986: 164–168). Egyes kutatók szerint a nyelv meggyőzői funkciója a konatív (impresszív, imperatív) funkciójának egyik változata, amelynek célja: megfelelően befolyásolni a vevő gondolkodásmódját, illetve viselkedését, de nem közvetlen parancs útján, hanem rejtett és közvetett eszközök segítségével. E nézetek értelmében a meggyőzés annál hatékonyabb, minél jobban el van rejtve (Bańcerowski 2006b: 35–36).

A RÉGI ORVOSI RECEPTEK MEGGYŐZŐ RÉSZÉNEK NYELVI (ÉS PSZICHOLÓGIAI) ESZKÖZEI A meggyőző szövegnek alapkövetelményei: a tömörség, a világosság és az érthetőség (vö. Bańcerowski 1998: 16 is). Ezeknek a követelményeknek az orvosi receptek meggyőzést szolgáló részei megfelelnek.

A GYÓGYSZER HATÉKONYSÁGÁNAK TÉNYSZERŰ KÖZLÉSE Gyakori a receptekben a gyógyszer hatékonyságának rövid, tényszerű közlése, például: *jó, hasznos, hathatós, meggyógyul vagy meggyógyít* stb. Ezzel a tényközléssel a recept írói tulajdonképpen a várt gyógyulás létrejöttét közvetítik. A *meggyógyul* helyett néha előfordul latin megfelelője, a *sanibatur* is. Ez nem véletlen, hiszen a receptek írói gyakran latinus műveltségű papok, nemes emberek, borbélyok voltak. Természetesen közöttük különféle formátumú emberek találhatók, hiszen különböznek képzettség, tudásanyag-terjedelem, gyakorlat és hatásterület szempontjából is (vö. Oláh 210).

A *meggyógyul/meggyógyít* helyett állhattak ezek szinonimái is, például: [a gyógyszer] *használ, használni fog; elkergeti, elműlatja, enyhíti, eltávoztatja, elűzi, kiűzi, könnyebbíti, megállatja, megcsendesíti, megengeszteli, megennyhíti, megszünteti, megtéríti, megorvosolja, megvigasztalja, kivetí* [a betegséget]; [a beteget] *egészségessé teszi, megmenti* [a betegségtől]; [a betegség] *elműlik, eloszol, eltávozik, megáll, megcsendesül, meggyógyul, megszűnik, megvigasztal, kimegy a betegből, eláll róla* [a betegről], *elhagyja* [a beteget]; stb.

A *meggyógyul, meggyógyít* és rokon értelmű megfelelői helyett gyakran az egyes betegségek gyógyulásával kapcsolatos speciális kifejezéseket használják. Mivel az ilyen kifejezések száma több mint 100, a nagy szám miatt csupán néhány érdekesebb példát említek: [a gyógyszer/ gyógymód] *a követ, a dagadást elrontja, a sebet, sülyt elszárazítja, az undokságot eltisztítja, a rútságot eltörli, a fájdalmat elveri, elveszi, az hályogot a nyálat, a flegmát kevesíti, a turhát kihányatja, a fogat kirontra, az undokságot, a rossz vért kiszítja, a nedvességet, a náthát kitisztítja, a sárt kivetí, a mérget kivonzza, a hályogot lehasítja, lehajítja* [a szemről], *a vak körmöt levonzza, megállítja, a fájdalmat megcsendesíti, a fogfájást, a fájdalmat megnyihíti, a hasat megindítja, a kelevényt, a hasat meglágyítja, a csontot megforrasztja, a kórságot megrontja, a foghúst megszorítja, a szeleket oszlatja, a fulladozást szaggatja és hányatja, a fogakhoz rohanó fluxust visszaveri* stb.

ÉRZELMEKET, ÉRTÉKELÉSEKET, MINŐSÍTÉSEKET TARTALMAZÓ SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK A meggyőzés folyamata a receptekben pozitív, hiszen a valóság jó, vonzó, érdekes, kívánatos képének a bemutatásán alapul, éppen ezért a meggyőzést gyakran erősítik érzelmeket, értékeléseket, minősítéseket tartalmazó szavak és mondatrészek (vö. Bańcerowski 1998: 27), különösen bizonyos jelzők, határozói értékű tárgyak, határozók és fokozó partikulák. Oláh Andor szerint (1986: 165) ezek nagymértékben fokozhatják a gyógyszer fizikális hatását. Például így javasolnak valakinek gyógyszert vagy gyógymódot: *valóban igaz dolog, igen dicséretes, dicséretes és nagy hasznú ez, kiváltképpen való fő orvosság ez, bizonyos orvosság, bizonyos dolog, igen bizonyos orvosság; igen hasznos; csoda igen hasznos orvosság; fő és igen titkos orvosság; jó és drága ír; csodálatos, fő orvosság; igen fő orvosság; fő és nemes hasznos orvosság; legnagyobb erejű orvosság; nagy hírű, igen jó, felette igen jó; igen, igen jó; jó, jó, jó; hatalmasan szívja kifelé a [...] nedvességeket, nagyot használ, fölötte nagyot használ, igen szépen megtisztítja, nagy könnyen meggyógyítja, hatalmasan használ, szemlátomást használ, szemlátomást gyógyít, igen használ, fölötte igen használ, csodálatosképpen meggyógyítja, csoda igen meggyógyítja, csodaképpen használ, valóban használ, minden kétség nélkül meggyógyul, teljességgel meggyógyul, gyökerestől kivész; bizonyára, bizonynal meggyógyul, javítja jól, igen hathatósan előli a mérget, [a kór] gyökerestül kivész; stb.*

A GYÓGYSZER HATÁSÁNAK GYORS BEKÖVETKEZÉSÉRE VALÓ UTALÁS Az ajánlás ösztönző formája, hogy bizonyos gyógyszerhatás gyors, biztos bekövetkezésére utalnak, például: *hamar, hirtelen, igen hamar, igen hamarsággal, csoda hamar, mindhamar, igen rövid időn, nem sok idő múlva, nem sok időre* stb.

Néha a gyógyulás pontos idejét is megtaláljuk az ajánlásban: *mindjárt, azonnal, legottan, menten, három óráig 'három órában belül', nap éjjel, egy nap egy éjjel elműlván, 17 óráig, két nap, harmad napig, negyed napra, nyolc napra, kilenced napra, tizenketted napra, tizenötöd napra, tizenötöd nap alatt* stb.

HIVATKOZÁS A GYÓGYSZER VAGY GYÓGMÓD KIPRÓBÁLT VOLTÁRA A meggyőzésnek fontos eszköze az arra való hivatkozás, hogy az ajánlott szerek kipróbált, bevált gyógyszerek. Ennek igazolására a szokványos kifejezések: *próbált, megpróbáltatott, probatum, probatum est, dicitur probatum, sokon próbált, sokszor megpróbáltatott, igen próbált, igen próbált orvosság; igen fő, próbált, bizonyos orvosság; próbált dolog, igaz próbált dolog, igen fő próbált dolog, bizonyos próbált dolog, próbált dolog nyilván* stb.

Gyakran hivatkoznak arra is a recept írói vagy összegyűjtői, hogy ők, saját maguk vagy mások magukon és másokon alaposan kipróbálták már a gyógyszert vagy gyógmódot, vagy már mások is mondták, dicsérték azt, például: *Magam probaltam dolog* (Váradi 1628: 215); *oruosaga magam Janonak* (Máriássy 1614–1635 k.: 64); *Probalt magunkon* (Máriássy 1614–1635 k.: 66); *Ez probat [!], en Teörök Janos giakorta probaltam, bizonnak talaluan* (Török 1619 e.: 122); *Uetesj Istuan Uram magan probalt oruosagha* (Máriássy 1614–1635 k.: 67); *Ezt Balassa Menyhart megh probalta* (AM. I. 295a); *Betlen farkas probalta* (AM. I. 31b); *Apaffy Istwan ez orwossagot magan probalta megh, es igön igaznak talaltha* (AM. I. 214a); *Hartaj Gabor Vram magan probalt oruosagha* (Máriássy 1614–1635 k.: 65); *Debreczenj Tamas Vram sok emberen probalt* (Máriássy 1614–1635 k.: 69); *Ez igön sok Embörökön megh probaltatoth* (AM. I. 208a); *Kálnaj Ferencc Vram sokon probalt bjonjos oruosaga* (Máriássy 1614–1635 k.: 68); *Penjgej Nagj Peter fokfajas ellen magan es masokon probalt oruosak* (Máriássy 1614–1635 k.: 69); *Rezeghej Bernat Vram probaltnak mongja* (Máriássy 1614–1635 k.: 67); *Ez orwossagh sok kep yroknak es yrashban munkalkodoknak hasznalth* (AM. I. 46b); *Sok tartomanyokban megh probaltatoth ez orwossagh* (AM. I. 298a); *Verebelj Mjhalj, az kj Orlaj Istuan zolghaja, feje ueztese alat keoteotte, hogj probalt oruosagh* (Máriássy 1614–1635 k.: 66); *Ezt egy ven azzony próbálta* (AM. I. 295b); *Djcjt, hogj megh gjogjult ember utana* (Máriássy 1614–1635 k.: 64); *igen dicsérik* (Pápai Páriz 1690/1747: 61, 110); stb.

A HIVATKOZÁS, A PÉLDA MINT A MEGGYŐZÉS ESZKÖZE

Arisztotelész szerint a meggyőzés egyik fontos kelléke a hivatkozás, a példa (Adamik 2004: 61). Már az eddig felsorolt adatok is bizonyítják, hogy a szerzők a nyomaték kedvéért gyakran hivatkoznak más, gyakran híres vagy ismert személyekre, de sokszor nem csupán olyan vonatkozásban, hogy az illető kipróbálta a gyógyszert, hanem mert tudomásuk szerint a gyógyszer az illetőtől származik, vagy az idézett személy dicsérte azt. (Ismeretes például, hogy azok a hirdetések, amelyekben ismert sportolók biztosítanak egy vitamint, gabonapehely vagy táplálékkiegészítő hasznáról, sikeresebbnek és hatékonyabbnak bizonyulnak, mint azok, amelyekben például egy ténylegesen hozzáértő orvos, szakember beszél; Aczél 2004: 407). Az orvosi receptekben az idézett személyek között vannak tudósok, királyok, hercegek, kincstartók, nemes urak, orvosok, papok stb. is, például: *a' mint az orwosságnak atya Hypocrates mondgya* (Nadányi 1669: 374); *Galenus*

orwossaga (AM. I. 86b); *Galenus dichery ezth* (AM. I. 87b); *Ez orwossagh Galenusnak feo es igön tytkos orwossaga wolth* (AM. I. 75b); *Plinius mongia* (Beckereki 1698–1703: 370); *Plinius irja* (Török 1619 e.: 127); *azt iria Auicenna, hogi io has faiasrol* (Török 1619 e.: 123); *djcjt, hogj Rudolphus czazar oruossága* (Máriássy 1614–1635 k.: 66); *Czazar Vrunck eo Felseghe – fundaloja olaz – magan probalt* (Máriássy 1614–1635 k.: 67); *Lazlo kyraly orwossaga ez* (AM. I. 89a); *Báthori István lengyel király orwossága* (Újhelyi 1677: 297); *Köszvenj ellen, meljre az iffiu csaszarne Leszesztjan urat tanjtotta volt* (Orvosságos könyvecske 1665 k.: 258); *Fridericus Herczeg orwossaga ez* (AM. I. 309b); *Frater györgy Kencztarto Barath orwossaga* (AM. I. 160a); *Tatay Kapitan Rosomberk Vram oruossaga* (Török 1619 e.: 135); *Pazmanj orwossaga* (Orvosságos könyvecske 1665 k.: 253); *Zokolj Praedjator Vram monda orwossaga* (Máriássy 1614–1635 k.: 64); *Várady Imröh preposth orwossaga* (AM. I. 31b); *Majtjsj Peter díjak euel gjogjtota megh Orzagh Janos Vramat, eojs mast aual gjogjtota, jgj probatum* (Máriássy 1614–1635 k.: 67); *Mizold Antal doctor könyvből való orwosság* (Beckereki 1698–1703: 370); *Adoryan doctor orwossaga* (AM. I. 96b); *Vicenna doctor mondgia* (Török 1619 e.: 122); *Ferenc doktor [orwossága]* (AM. I. 114a); *Czuzi Pall Vram probalt bizonyos orwossaga* (Török 1619 e.: 154); *Esterhas Pal Vram Reuaj Tamast ezel gjogjtota megh az vjzj beteghseghbul* (Máriássy 1614–1635 k.: 63); *Kis Martonj porkolab oruosagan* (Máriássy 1614–1635 k.: 63); *Dragffy gasparne orwossága* (AM. I. 31b); *Cherody Borbala orwossaga* (AM. I. 111a); stb.

Néha egész kis történetet kerít a szerző az idézett személyek köré: *Augustus Chyazar, ky Christus vronk zwletese koran vralkodoth, Ezzel az orwossaggal elth, merth hyituan szömei volthanak. Ebben vgyan semmy kertsegöd ne legyön* (AM. I. 46b); *Ez orwossagh megh probaltatoth sok ven Embörökön, kyk latasokban megh fogyatkoztanak, kyk az vthan zynthe vgy lattanak, mynthá ifyak voltak volna* (AM. I. 49b[-hez ragasztott levélsíkon]); *Ez orwossaggal egy Barath gjogult megh, a ky igön sok eztendeigh volth keozvenyös, es gyötrödeott benne* (AM. I. 296a); *Ezt en magamon pobaltam Jerusalemben laktomban, kj miat meg kellett uolna mar halnom, de az ulta soha nekem nem folt [az orrom vére]* (Váradi 1633 k.: 218); *Fejer Andrasne Geonczeon gyermekén probalt oruosaga, az kj negjed napra meg gjogjul Isten aldasabol* (Máriássy 1614–1635 k.: 65); stb.

„CÍMKÉZÉS” A MEGGYŐZŐ SZÖVEGBEN Hathatós eszköze a meggyőzésnek a „címkézés” is, a pozitív jelentéssel bíró címkék „felragasztása”, osztogatása (Bańczerowski 1998b: 27). Például: *Jó a' kis gyermekeknek savanyu eledeleket adni [...], amint bizonyittya amaz Görög országi bölts Orvos Hipocrates* (Csapó 1771: 118); *Ezt Plinius is írja, ez penig híres doctor igen* (Beckereki 1698–1703: 371); *Crato, a ki három egy más után következett Császároknak volt Medicusok Bétsben, és a' Magyarok közöttis sokat próbált volt, felette-igen dicséri e' flastromot* (Pápai Páriz 1690/1747: 141); *Crato, ki e' seculumban három egymás után következett Császároknak Medicusok volt, ki-is sok Magyarok*

nyavalyája orvoslásában bődöglul használt, e' nyavalyát ilyen formán szokta vólt orvoslani (Pápai Páriz 1690/1747: 306); *azon Eszközt javallanám, melyet Petit, amaz nevezetes tudományú Frantzia országi Chirurgus a' Parisiaknak mutatott* (Csapó 1771: 21); *ezen folyó száznak elein virágzott nagy elméjű Anglus Orvosnak példájából* (Mátyus 1762: 183); *KERCRINGIUSnak Amsterdamban a múlt Száznak végén virágzott nem alá való Medicusnak es Anatomicusnak egy Historiáját [...] meg-emliteni illendnök tartom* (Mátyus 1792: 602); *mit szóll [...] az elébb-is dicsérettel említett nagy Orvos a' TISSOT* (Mátyus 1792: 621); *Ezen specificált Recipe találatott egy svédus híres Doctornak elmaradott papirossai között, kiis 104 esztendőig élt* (Hatalmas Recipe 1805); stb.

Címkeszerű annak említése is, hogy a gyógyszer valamilyen távoli, egzotikus országból származik, vagy titkos gyógyszer volt: *Galenus titka ez ellen* (Várad 1633 k.: 216); *Probalt dolog. Görög orvosság* (Várad 1633 k.: 216); *Probalt arabiaj orvosság* (Várad 1633 k.: 216); *Persiaj oruosság, Persiaj fő oruosság* (Várad 1633 k.: 216); *Hypocrates titkos oruossaga az nagi korsag ellen* (Várad 1633 k.: 216); *Arabs Auicenna oruossaga* (Várad 1633 k.: 216); *Galenus orwossaga, kit vót az arabusoktól* (Várad 1633 k.: 218); *sok kereséssel nyertem-meg egy régi Arabiai orvos Doctortól a' rosmarin hasznait, melyeket egy Sido mester nagy titokban tart vala* (Nadányi 1669: 510); stb

A TÚLZÁS MINT A MEGGYŐZÉS ESZKÖZE A meggyőzés gyakran használt eszköze a túlzás. A túlzások egy része azt bizonygatja, hogy az ajánlott szer a legjobb, más részük viszont azt ígéri, hogy a gyógyszer örökre megszünteti a beteg panaszát: *Ennel orwossagh semmy yob nem leheth* (AM: I. 253a); *ennel yob nem lehet* (AM. I. 98b); *semmy orwossagh ennel ynkab megh nem allattya* (AM. I. 256b); *lehetetlen, hogy megh ne gyogyulyon* (AM. I. 265b); *Ennel job orwossagh nincsen* (Házi patika 1663 k.: 230); *iobbat nem latot embör has fajasrol* (Török 1619 e.: 119); *Ne legyön penigh abban semmy kétségöd, mert soha iob nincz has fajasrol* (Török 1619 e.: 123); *csuda hasznát érzi meg* (Beckereki 1698–1703: 397); *csuda hasznát látod* (Beckereki 1698–1703: 348); *mindeön niomorusagarol hasznal, azt mondgia Galenus* (Török 1619 e.: 124); *azonnal megh zabadul, [a kór] soha teobbe rea nem yw, avagy ha ywis, de igön rytkan* (AM. I. 31a); *soha teobbe ki nem üty [a kórsag]* (Török 1619 e.: 155); *soha az korsag többbe nem bantya ha Isten akarya* (AM. I. 31a); *Soha foga nem fay* (AM. I. 84a); *soha el nem indul raita [a kórsag]* (Török 1619 e.: 140); *semmi nyavalyád nem lesz* (Házi patika 1663 k.: 232); *es azutan soha nem fai* (Orvosságos könyvecske 1665 k.: 252); *soha nem bant az korsag* (Várad 1633 k.: 216); stb.

AZ ISTENI SEGÍTSÉG EMLÍTÉSE A MEGGYŐZÉSBE Egy recept utal arra, hogy a gyógyuláshoz szükséges az isteni segítség is, például: *megh giogiul isten után* (Török 619 e.: 165); *megjavul, ha Isten akarja* (Beckereki 1698–1703: 361); *Byzonnyal hyggyed, hogy Isthen meg giogith* (AM. I. 160a); *Isthen segytsegebeol el vezi az halyogoth* (AM. 51a); *Isten*

után használ (Orvosságos könyvecske 1665 k.: 250); *Isthennek akarattibol bizonnial hasznal* (Török 1619 e.: 141); *ha te ezt miuelendöd az Istenbe bizandol, ötet giakran imádandod, hasznal bizonnial meg latod* (Török 1619 e.: 141); stb.

A KÖZVETLEN, BARÁTI HANG A MEGGYŐZÉSBE Köz-tudomású, hogy milyen fontos a beteg és az orvos vagy a gyógyító kapcsolata. Ezt a kapcsolatot erősítheti a közvetlen hang, a közelség, a szolidaritás érzése (Oláh 1986: 208). Ezt a közelséget a személyes megszólítások biztosítják, például: *megjovul [...] elhidd* (Beckereki 1698–1703: 360); *meqládd, használ* (Beckereki 1698–1703: 410); *nem ártasz vele, használ ládd* (Beckereki 1698–1703: 370); *ezt elhidd bár* (Beckereki 1698–1703: 361); *ezt elhidd, ha való* (Beckereki 1698–1703: 369); *csuda hasznát látod* (Beckereki 1698–1703: 348); *Meg giogul, hidel kecegnekul* (Szentgyörgyi 1619 e.: 207); *hidgied, hogi megh giogiul* (Török 1619 e.: 85); *Ne legyön penygh abban semmy ketsegöd, merth megh giogiwl altalanfogwa* (AM. I. 31a); *Próbáld meg, ha nem hiszed* (Beckereki 1698–1703: 348); *Ha nem hiszed, próbáld* (Beckereki 1698–1703: 370); *Köszvényes barátom, próbáld meg, nem hagysz hazugságban, ebben is, hidd el bár* (Beckereki 1698–1703: 396); *enyhiti az fájdalmat, meqlásd* (Beckereki 1698–1703: 357); *Ne félj tőle, mert jódra van* (Beckereki 1698–1703: 409); stb.

ÖSSZEFOGLALÁS Az orvosi receptek meggyőző részének megfogalmazása egyszerű, világos. Az érvek (gyakran csak egy érv) elég szűk körben mozognak. Az egyetlen észérv az, hogy a gyógyszer jó, meg lehet gyógyulni tőle. A többi érv kevésbé észérv, inkább érzelmekre ható, a pszichoterápia körébe tartozik. Természetesen a korabeli orvostudomány szintjén, mikor még kórélettan nem létezett, nem is várhatunk komolyabb érveket (például hogy a gyógyszer kitégítja az ereket, a vér több oxigént tud szállítani a szívbe és az agyba stb.). Az orvosi receptek meggyőző része, de teljes szövegük is azonban kultúrtörténeti és nyelvi szempontból is nagyon érdekes és értékes, hiszen sok információt nyújtanak a kor nyelvéről és gondolkodásmódjáról.

FORRÁSOK

AM. = Lencsés György: *Ars medica* 1547. Varjas Béla (kiad.): *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Sárkány Nyomda, Kolozsvár.

Beckereki 1698–1703. = Beckereki Várad Szabó György: *Medicusai és borbélyi mesterség*. In: Hoffmann (szerk.). 1989: 341–434.

Csapó József 1771. *Kis gyermekek isputálja*. Debrecen.

Hatalmas recipe Melly az emberi élet továb való meg tartására egybe Szerkesztett. 1805. Fol. Hung. 1231.

Házi patika 1663 k. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 227–46.

Hoffmann Gizella (szerk.) 1989. *Medicusai és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből*. Szeged, József Attila Tudományegyetem.

Máriássy 1614–1635 k. = Máriássy János: *Egy néhány rendbeli loorvos-ságok és más orvosságok*. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 53–75.

Mátyus István. 1762., 1766. *Diaetetica*. I., II. Kolozsvár, Páldi István nyomdája.

Mátyus István 1787–1793. *Ó és új Diætetica*. I–VI. Pozsony, Fűskúti Landerer Mihály nyomdája.

Nadányi János 1669. *Kerti dolgoknak le-írása*. Kolozsvár.

Orvosságos könyvecske 1665 k. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 247–266.

Pápai Páriz Ferenc 1690. *Pax Corporis*. Kolozsvár. – Az idézetek az 1747-es kiadásból valók. Az idézéskor: 1690/1747.

Szentgyörgyi 1619 e. = Szentgyörgyi János: Testi orvosságok könyve. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 173–210.

Török 1619 e. = Török János: Orvskönyv. Lovak orvoslása. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 77–172.

Újhelyi 1677. = Újhelyi István: Orvosságos könyv Apafi Anna számára. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 295–334.

Várad 1663 k. = Várad Vászárhelyi István: Kis patika. In: Hoffmann (szerk.) 1989: 211–225.

IRODALOM

Aczél Petra 2004. A meggyőzés tényezői. In: Adamik – A. Jászó – Aczél 2004: 406–410.

Aczél Petra 2010. Meggyőző kommunikáció. In: Adamik (főszerk.) 2010: 768–775.

Adamik Tamás: 2004. A bizonyítás Arisztotelész szerint: A példa és az enthüméma. In: Adamik – A. Jászó – Aczél 2004: 57–58.

Adamik Tamás (főszerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Budapest, Kalligram Kiadó.

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra 2004. *Retorika*. Budapest, Osiris.

Bañcerowski Janusz 1998a. A nyelvhasználat elvei és etikai dimenziói. *Magyar Nyelvőr*, 15–20.

Bañcerowski Janusz 1998b. A nyelvhasználat erkölce. *Egyetemi Fonetikai Füzetek* 23: 19–30.

Bañcerowski Janusz 2006a. A nyelv mint a manipuláció eszköze. In: Tóth Szergej (szerk.): *HATALOM interdiszciplináris megközelítésben*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 89–111. (<http://aida.lib.jgytf.u-szeged.hu/alknyelv/aktualis/Banczerovszkii2.htm>)

Bañcerowski Janusz 2006b. Néhány gondolat a meggyőzés jelenségéről. In: Vass László (szerk.): *A MONDAT: KALAND. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. JGYF Kiadó, Szeged, 35–38.

Hoffmann-Axthelm, W. 1973. *Die Geschichte der Zahnheilkunde*. Buch- und Zeitschriften Verlag, Berlin.

Kuna Ágnes 2008. Az instrukció funkcionális pragmatikai vizsgálata a 17. századi orvosi receptekben. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – Grammatika a diskurzusban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 332–42.

Oláh Andor 1986. „Új hold, új király”. *A magyar népi orvoslás életrajza*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

BÖNGÉSZÉS A MÚLTBAN

HALÁLOKOK AZ ARANYOSAPÁTI ANYAKÖNYVEK ALAPJÁN 1780-TÓL

Összeállította: Nagy Barnabásné

aggkori kimerülés
agyhártyalob
agykérlob
agyvérömlés
agyvizenyő
állkapocsgörccs
belső baj
bélromlás
belsőszakadás
brantos lábfejás
cholera
elmeháborodott
elvérsz a köldökön át
eskór
fejhártagyulladás

forróláz
gégevizenyő
görcsök
görcsölés
görvélykór
gutaütés
gyermekági rángógörcsök
gyermekaszály
gyomorsorvadás
hasi hagymáz
hasvízkór
hideglelés
hűdés
idétlen
idült béllob

ismeretlen
ízületi lob
kelevény
közönséges
májlob
malária
mellhártyalob
mellhártyás tüdőlob
orbáncz
öregség
sorvadás
spanyolkór
szamárhurut
természetes
tetanusz

torokgyík
tüdőgümőkór
tüdőlob
tüdősorvadás
tüdőszélhűdés
újszülöttek sárgasága
váltóláz
végelgyengülés
vérbőség
véres agyiguta
vesebaj
vízibetegség
víziszony (veszetteség)
vízkórság
vörheny

Kiss Jenő

Az orvos és nyelvhasználata

Az alábbiakban az orvosokról és nyelvhasználatukról nem orvosi szemszögből fogalmazok meg néhány gondolatot. Szó lesz röviden az orvosi foglalkozás társadalmi szerepéről és az orvosok nem csak szűkebb szakmai felelősségéről is.

Az *orvos* szó a magyar szókészlet ősi eleme, eredeti jelentése 'varázserejű, varázsló' volt. Nem csoda, ugyanis azokat az embereket, akik a gyógyításnak és a fájdalmak csillapításának a képességével voltak megáldva, rendkívüli, titokzatos erővel felruházott személyeknek, varázslóknak tartották, és ennek megfelelő tisztelettel övezték. Az orvosok kezdettől fogva nagy tekintélynek örvendő szakemberek voltak, és hozzájuk mindig reménykedve, gyógyulásukat remélve fordultak a betegek. A remény azonban egyúttal elvárás is jelentett, és képzéseket is bőven ébresztett. Az a népi közmondás, hogy *A politikusok abból a bajból élnek, amit csinálnak, az orvosok meg abból, amit meghagynak*, világosan mutatja az orvos tudásába vetett szinte határtalan, gyermeki bizalmat: az orvos e szerint ugyan mindent meg tudna gyógyítani, mégsem teszi, és pedig azért nem, mert ha nem lennének betegek, miből élne meg. Egy másik bíráló népi közmondás azt mutatja, hogy az emberek egyre inkább érezhették saját bőrükön, hogy az orvos számára milyen fontos a tapasztalat, a gyakorlat. A *Mire egy kezdő orvosból jó orvos lesz, megtölt egy temetőt* nyilván a hivatásos orvoslás idején született, és a maga túlzásával is jól mutatja, hogy az orvos tevékenysége minden időben kritikus megfigyelés, eredményközpontú elvárás tárgya volt. Magától értődik, hogy mivel az egészség alapvetően fontos mind az egyén, mind a társadalom szempontjából (emlékeztetek Schopenhauer szavaira: „Az egészség nem minden, de egészség nélkül minden semmi”), az orvosi foglalkozás, tehát az orvos is fontos, hiszen ő az, aki gyógyít, aki élhetővé teszi az életet a beteg számára, aki az életminőség fenntartásában és a betegségek megelőzésében segít, ezzel pedig össztársadalmi szempontból alapvetően fontos, hasznos tevékenységet folytat.

Az orvosoktól az emberek nemcsak szakmai helytállást, hanem mint a sokoldalú műveltség hordozóitól példamutatást is elvártak és elvárnak viselkedésben, életvitelben, az élet számos dolgában való eligazodásban is. Már a Corpus Hippocraticumban is számos etikai követelmény megfogalmazódott. Joggal írja tehát Szabó Mária, hogy „A hippokratészi íráskor legnagyobb tanítása, hogy az orvostudomány olyan mesterség vagy tudomány (tekhné), mégpedig igen nehéz mesterség, amely elválaszthatatlan a legmagasabb

erkölcsötől és a humanizmustól. Az orvosi etika célja az volt, hogy megvédje a beteget, és megőrizze a szakma méltóságát. A görög orvos nem a büntetéstől való félelem miatt engedelmességet az etika törvényeinek, hanem mert szerette a mesterségét, és hivatása gyakorlása közben a philanthrópia vezérelte” (2010: 77). Az orvos volt tehát az a személy, akire azért is fölnezhettek és fölneznék, mert személyes példájával is tanít(ott), mintát ad(ott). Az orvosok az értelmiségnek általában a legsokoldalúbban képzett, többoldalúan tájékozott tagjai közé tartoztak (nem kevés polihisztor az ő soraikból került ki), és tartoznak ma is. Ők voltak és ma is elsősorban ők azok, akik a társadalom minden rétegével való érintkezésüknek köszönhetően a közösségi és a társadalomlélektani viszonyok terén a legtöbb tapasztalatra tettek és tesznek szert.

Szokás azt mondani, hogy azok a foglalkozások a legnehezebbek, amelyeknek tárgya maga az ember. Melyek az európai kultúra idetartozó legismertebb, az emberrel foglalkozó foglalkozásai? Az orvosé, a tanaré és a lelkészé. És mind a háromra jellemző az is, hogy mindegyik a nyelv közbeiktatódásával, a nyelv segítségével foglalkozik tevékenysége „tárgya”-val (szemben például a közetan, a növényvilág kutatójával vagy mondjuk az időjárás szakembereivel). Ezért a nyelvnek mindhárom foglalkozás esetében kitüntetett fontosságú szerepe van. Természetes tehát, hogy már Hippokratész úgy vélte, hogy a „jó rábeszélőképesség, a jó érvelési készség, a meggyőző és választékos beszéd a jó orvos képességeihez tartozik” (Szabó 2010: 78).

Lássuk a továbbiakban az orvosok nyelvhasználatát. Az orvos nyelvi élete két nagy tartományra osztható. A családi, magán, kötetlen és az orvosi tevékenységgel összefüggő, nyilvános vagy előírással nyelvhasználatra. Bennünket most csak az utóbbi, tehát az orvosi tevékenységgel összefüggő nyelvhasználat foglalkoztat. Ennek egyik része a szűkebb értelemben vett orvosi szaknyelv: orvosok egymás közötti szakmai megbeszélése (például konzílium során), szakmai összejöveteleken (konferenciák, kongresszusok, továbbképzések) vagy a szakmai írásbeliség fórumain (szakcikkek és könyvek írása, a szakirodalom olvasása). Ahogy minden szakma esetében, itt is érvényes az, hogy nem nyelvtanukban különböznek a szaknyelvek a köznyelvtől és egymástól, hanem szókészletükben. Jelesül abban, hogy az általuk vizsgált sajtósági jelenségek, fogalmak megnevezésére olyan szavakat, kifejezéseket használnak, amelyek ismeretlenek a köznyelvben és a többi szakmai szókészletben. Ezért van az,

hogya a szakmai nyelvhasználatra a szakszavak nagymértékű használata jellemző. Minthogy a tudományok egyetemesek, a tudományok szaknyelvére jellemző leginkább a nemzetközi szavak használata. Korábban a latin szavak jelentették az orvosi szakszókészlet zömét, ma viszont napjaink lingua academicája, az angol nyomul be egyre erőteljesebben a latin mellé, az újabb területeken már-már egyeduralkodóan (a nyelvi vonatkozásokra l. Kontra 1981; Keszler 2009). A nem szakemberek körében sokáig élt, sőt részben ma is él az a vélekedés, hogy az orvosok eleve afféle titkos nyelvként használták a latint kezdettől fogva, hogy tudniillik a betegek ne értsék, miről van szó. Pedig nem így van. A latin orvosi nyelven kívül Európában évszázadokon át nem volt más, nemzetközileg is elfogadott, kiművelt szaknyelv, ezért nem volt más választása az orvosoknak: latinul folyt az oktatás is (Magyarország a reformkorban, 1823-ban tartották az orvostudomány területén az első magyar nyelvű tanszékfoglalót, a magyar nyelvű egyetemi orvosképzés pedig 1825-ben indult meg Bugát Pálnak, a jeles szaknyelvújítónak köszönhetően (vö. Bősze 2009a: 7; Keszler 2009; Magyar László 2009: 73–85, 2010: 23–26).

Érdeklődésünk középpontjában most az orvos és a beteg közötti nyelvi kapcsolattartás áll. Ezzel összefüggésben érdemes hangsúlyozni, hogy az orvos számára a nyelvi kérdés sosem volt és ma sem lehet közömbös. Az orvost ugyanis foglalkozása közvetlenül a nyelvhez köti abban az értelemben is, hogy betege állapotáról közvetlen adatokat többnyire magától a betegtől és a nyelv révén szerezhet, betege bizalmának a megnyerését, megnyugtatótatását a közös anyanyelven érheti el leginkább, és tanácsokat, a gyógyszerek fogyasztására és a kezelésre vonatkozó javaslatokat, rendelkezéseket is a nyelv segítségével ad (szóban és/vagy írásban). Ha nincs közös nyelv, a kórisme helyes megállapításának és a terápiás javaslatok közvetítésének a lehetősége beszűkül, vagy lehetetlenné válik. Magyar Imre írta: „Az orvos munkája [...] annyira csak az emberre koncentrálódik, és döntései olyan halaszthatatlanok és elodázhatatlanok, hogy az ő számára az ítéletalkotás – amely csak az ember és a világ részletes ismeretén és az ismeretek alapján lehetséges állásfoglaláson alapulhat, tehát azon, amit éppen általános műveltségnek nevezünk – fontosabb követelmény és munkájának inkább alapja, mint bármely más foglalkozásban [...]. Az orvos műveltségének feltétlenül fontos kelléke [...] az anyanyelv alapos ismerete. Ezen a nyelven kíséreljük meg az anamnézis alapján a betegség felismerését, de mélyreható beszélgetés révén nyerünk fogalmat a beteg egyéniségéről is. Az orvos minduntalan arra kényszerül, hogy diagnózisokat, véleményeket, tennivalókat jól érthető formában szövegezen meg, tudományos cikkeket is gyakran kell írnia és előadásokat is kell tartania” (1980: 13, 19–20). Ismeretes, hogy a beteg, aki nem anyanyelven kényszerül orvosával beszélni, milyen nehéz helyzetbe kerülhet, ha nem beszél jól az orvos által jól ismert nyelvet vagy nyelveket. A szakirodalom ismeri a kisebbségi helyzetben lévők egy részének e vonatkozású gondjait (l. például Vincze 2006). Természetes, hogy a külföldön munkát vállaló magyar orvo-

soknak is jól kell ismerniük a célország nyelvét (Németországban a németet, Svédországban a svédet, és „mellékesen” persze az angolt is), és ezért kell jól magyarul tudniuk azoknak a nem magyar anyanyelvű orvosoknak, akik a magyar nyelvterületen tevékenykednek. Itt lehetne szólnunk arról a kérdéskörrel, mit is jelent az orvos és beteg kapcsolatának a szemszögéből az orvosi szaknyelv elangolosodása, de ez külön elemzést és teret kíván. Az biztos, hogy az angolul nem vagy megfelelő szinten nem tudó betegeket is el kell látni, ezért tehát az orvoslás maganyelvűsége természetes követelmény Magyarországon.

Ha valóban ennyire fontos az orvos számára a nyelv, fölmerül a kérdés, vajon felkészítik-e nálunk az orvostanhallgatókat abból a szempontból is, mi vár rájuk nyelvhasználati értelemben. Egy 1999-es fölmérés, amely budapesti orvosi rendelőkben száz orvos megkérdezésével készült, a következő eredményt hozta. Arra a kérdésre, hogy volt-e nyelvi kommunikációs képzésben részüik, 55% nemmel válaszolt. Arra pedig, hogy van-e egyáltalán bármiféle nyelvi kommunikációs oktatás a magyar orvosegyetemeken, a megkérdezettek 44%-a válaszolt nemmel. A *Szükség volna-e rá?* kérdésre 89% válaszolt igennel. Arra a kérdésre pedig, hogy vajon szükség volna-e továbbképzésre ezen a területen is, 73% válaszolt igennel. Végül megkérdezték, volt-e már orvosi tevékenységük során kommunikációs gondjuk a betegekkel való kapcsolatban, erre 42%-ban igen volt a válasz (l. Gönye 1999). Ez túl magas arány, még akkor is, ha ennek többrendbeli és elsősorban nem az orvosokban keresendő oka van.

Közhely, hogy az orvos és a beteg sikeres együttműködésének nyelvi feltételei is vannak. A feleknek meg kell érteniük egymást, meg kell találniuk a közös nyelvet, beszédmódot, amelyet mindketten értelmezni tudnak, amelyen mindketten el tudják mondani gondolataikat. A beteg saját környezetéből, kultúrájából érkezik, magával hozva az ott megszerzett ismereteket és nyelviséget. Kettejük beszélgetésében az orvosnak kell tudni jobban alkalmazkodni a helyzethez és a betegéhez, és nem a kiszolgáltatót, izguló, aggódó, zavarban levő, adott esetben fájdalommal küszködő betegének. Az orvosnak kell megtalálni azt a hangot, amellyel eléri betegét, megnyeri a bizalmát. Igaz, ez sokszor akadályokba ütközik, például a beteg viselkedése, tapintatlansága, nem egyszer arcátlansága miatt (ez utóbbi is megérne egy fejezetet). A beteg árgus szemekkel figyel, mi zajlik körülötte a rendelőkben, figyel az elhangzó szavakra, idegen szavakat hallva rosszat sejt (hogy tudniillik el akarnak titkolni előtte valamit). Zavarhatja az is, ha ugyanazt a kérdést még egyszer fölteszik neki, mert úgy vélheti, nem figyeltek rá. Zavarja az is, ha az orvos bizonytalan. (Egy példa: a hosszas vizsgálat után fölteszi a kérdést a beteg: Mi bajom van, doktor úr? Az Isten tudja – hangzik a beteget elkeserítő, az orvos bizonytalanságát tükröző és a gyógyítás reményét gyengítő válasz.) Az orvos helyzetét gyakran súlyosbítja a tény, hogy betege nem tudja kifejezni magát, hogy nem tud együttműködni az elvárható mértékben a betegség felismerésében. Ilyen esetekben bizonytalánosságra és

türelemre van szükség az orvos részéről (l. Udvarhelyi 2005). Nem hat megnyugtatóan a betegekre, ha az orvos azzal a kérdéssel indít: „Mi a baj?” Mert ugyan baj van, de ha az orvos ejti ki mindenféle enyhítő jelző nélkül a szót, akkor az inkább erősíti a beteg félelmét. Teljesen más a következő első mondat az orvos részéről: „Tessék, mondja el, mit érez, azért vagyok itt, hogy meghallgassam, és segítsék!” Ha valakik, akkor az orvosok tudhatják, hogy Magyarországon mennyi panasz van. S hol lehet szabad folyást engedni ennek? Ahol segítsére szakosodott szakemberek várnak ránk: az orvosnál, az orvosi rendelőkben, az egészségügyi intézményekben. Az orvosi tevékenységről Magyar Imre írta: „Az orvos napi gyógyító, diagnosztikus és kutatómunkája egész embert kíván. Az élet és halál legnagyobb kérdései tárulnak eléje, nem is ritkán. Fel kell készülnie ezekre a kérdésekre. Nemcsak szakmai tudása alapján kell döntenie, hanem embersége alapján, és nehéz eldönteni, hogy a szakmai ismeretek mikor hagyják cserben és mikor lép egészen előtérbe az emberiség” (1980: 21; érdemes itt utalnunk Batthyány-Strattmann László 1930-ban megfogalmazott soraira, amelyek már-már a Pál apostoli szeretethimnuszot idézik, és amelyeket legutóbb Éger István idézett: 2011). Az orvosoknak sok-sok türelemre van szükségük.

Az orvosképzés Magyarországon ma már úgy zajlik, hogy a hallgatóknak módjuk van olvasni és hallani arról, milyen, a szakmai nyelvhasználattal kapcsolatos kérdések merülhetnek föl leendő orvosi pályájukon. Hiszen a magyar orvosi nyelv mint kurzus 2002-től szabadon választható volt, a 2003/2004-es tanév óta pedig a kötelezően választható kurzusok sorába került a Semmelweis Egyetemen. Hogy ez így van, az elsősorban Bősze Péternek köszönhető. Miként az ő elismerésre méltó szervező, szerkesztő és írói tevékenységének köszönhetően született meg *A magyar orvosi nyelv tankönyve* (2009) és az immár XI. évfolyamába lépett *Magyar Orvosi Nyelv* című szakfolyóirat. Megemlítem, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar nyelvtudományi doktori programjában hallgatóként részt vesz néhány fiatal orvos is, és remélhető, hogy orvosok és nyelvészek szakmai együttműködésével közelebb kerülünk a fölmerülő szaknyelvi kérdések tisztázásához, valamint az orvostanhallgatók nyelvi felkészítésének elősegítéséhez. Nemkülönböztetve annak tudatosításához, hogy a nyelvhasználat kérdéskörének tudatosítása fontos (volna). Tudvalévő, hogy „a szakmai nyelvhasználat hatékonysági, nem pedig esztétikai vagy erkölcsi kérdés” (Szépe 1978: 68). Tudvalévő azonban az is, hogy a nyelvek a versenyképességüket csak akkor tarthatják meg, ha fejlett tudományos szaknyelveik is vannak. Márpedig a tudó-

mányos szaknyelvek csak a tudományos közösség tagjainak szókincsfejlesztő, szókészletbővítő tevékenységének révén maradhatnak színvonalasak. Ez más szavakkal azt jelenti, hogy az értelmiségi elit abba a felelősségteljes helyzetbe került, hogy elsősorban tőle függ, megmarad-e anyanyelvének a versenyképessége. A részletek nélkül rögzítsük a nyilvánvaló tényt: az értelmiségi elit – és hangsúlyoznunk érdemes: nem csak a humán értelmiség – anyanyelvi felelőssége kikerülhetetlen a tudásalapúnak is nevezett modern társadalmak korában (vö. pl. Bősze 2004, 2009b).

IRODALOM

- Antall József et al. (szerk.) 1988. *Tanulmányok és arcképek a magyar medicina múltjából*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Antalóczy Zoltán 2004. *Orvosi hivatásom és hitvallásom*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Bősze Péter 2004. Gondolatok az orvosi nyelv magyarításáról. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. I. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 301–310.
- Bősze Péter (szerk.) 2009a. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Bősze Péter 2009b. A magyar orvosi nyelv megőrzése, fejlesztése: lehetőségek, kötelességek. In: Bősze (szerk.) 2009: 169–176.
- Daday András 2002. *Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből*. Sajtó alá rendezte Gazda István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Éger István 2011. Van-e még türelmünk? *Orvosok Lapja* 8/3: 3.
- Gönye Anikó 1999. *Az orvos rendelőtiszti nyelvhasználatának elemzése szociolingvisztikai szempontok alkalmazásával*. Magyar Nyelvtudományi Doktori Iskola, ELTE BTK. PhD-értekezés, Budapest.
- Keszler Borbála 2009. A magyar orvosi nyelv története. In: Bősze (szerk.) 2009: 87–118.
- Kontra Miklós 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések* 109. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Magyar Imre 1980. *Behrens doktor és társai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Magyar László András 2009. Az európai orvosi nyelv története. In: Bősze (szerk.) 2009: 73–85.
- Magyar László András 2010. Az európai nemzeti orvosi nyelvek történetéhez. *Magyar Orvosi Nyelv* 10: 23–26.
- Szabó Mária 2010. Etikai írások a Corpus Hippocraticumban. *Magyar Orvosi Nyelv* 10: 76–85.
- Szépe György 1978. A nyelvi és nyelvészeti ismeretterjesztés elvi alapjai. *Magyar Nyelvőr* 102: 65–73.
- Udvarhelyi Beatrix 2005. *Orvos-beteg kapcsolat a fül-orr-gégészeten*. Magyar Nyelvtudományi Doktori Program, ELTE BTK. PhD-dolgozat, Budapest.
- Vincze László 2006. Nyelvhasználati nehézségek Szlovákia egészségügyi intézményeiben. *Magyar Orvosi Nyelv* 6: 14–19.

Az Orvosi Hetilap magyarított címeinek vizsgálata

BEVEZETÉS Jelen cikk alapjául a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban megjelent tanulmány szolgált, amelynek szerzője megvizsgálta az *Orvosi Hetilap* 2001. évi 142. évfolyamának tartalomjegyzékét a magyarítás szándékával. Három csoportba sorolta a címeket: az elsőbe azok a címek kerültek, amelyeket kiválóknak ítélt, ennél fogva nem igényeltek semmilyen magyarítást; a második csoportba azok, amelyek nehézkesek vagy magyaríthatatlanok voltak, míg a harmadik – legnépesebb – csoportban azok a címek szerepeltek, amelyek értelmezésre szorultak. Jelen tanulmányban az eredeti és a magyarított címek összehasonlítása során azt vizsgáltam meg, hogy a magyarítás hogyan befolyásolja a címek hosszúságát, milyen a szófajok aránya az eredeti címekben, továbbá megvizsgáltam a rövidítések alkalmazását, valamint azt, hogy milyen gyakorisággal fordulnak elő angol szavak az eredeti, illetve a magyarított címekben.

AZ ANYAGGYŰJTÉS SZEMPONTJAI A szóanyag vizsgálata során angol eredetű szónak tekintetem minden szót, amely angol szótárakban megtalálható. Mivel a rendelkezésre álló szóanyag jól körülhatárolható, tehát mennyiségi elemzésre is lehetőséget nyújt, ezért statisztikai szempontból is értékelhető a címekben, illetve a magyarított változatokban szereplő szóanyag. Megvizsgáltam továbbá a címek hosszúságát, az idegen szavak arányát mind az eredeti, mind a magyarított címekben, különös tekintettel az angol szavak arányára.

A CÍMEK ÉRTÉKELÉSE Az *Orvosi Hetilap* 2001. évi 142. évfolyamában összesen 229 cikk jelent meg, amelyek címének magyarítására tesz kísérletet a szerző. Közülük négyet ítélt magyaríthatatlannak, ezek nehézkes szerkezeteket és magyar megfelelővel nem rendelkező szakkifejezéseket tartalmaznak (a címeket eredeti formájukban idézem):

- Plazmaferézis és kombinált immunmoduláns terápia hatása súlyos tünetekkel járó Guillain–Barré-szindrómás betegek körlefolására (335. oldal)
- Egyszeri vinpocetin-infúzió agyi anyagcserére gyakorolt hatásának vizsgálata territoriális típusú ischaemiás strokeot szenvedett betegeken (443. oldal)
- *Helicobacter pylori* cagA, vacA genotípusának meghatározása real-time PCR módszerrel (509. oldal)
- Adenovírus vektorok és klinikai alkalmazásuk a génterápiában (2061. oldal)

A szerző a címek közül jónak, kiválóknak vagy példásnak huszonegyet tart, ezek esetében megfelelőnek ítéli meg a

megfogalmazást. Ezen címek további magyarítást nem igényelnek:

- *Olanzapin* és terhesség (137. oldal)
- A csontvelő-átültetés után kialakuló B-sejt-készlet – a korlátozott ellenanyag-sokféleség molekuláris alapjai (163. oldal)
- *Intenzív* ellátást igénylő újszülöttek szállítása (173. oldal)
- Ismét a *paracetamol*ról 345. oldal
- Orvosképzésünk és az egészségügyi rendszer emberi erőforrásigényei (659. oldal)
- *Granularis* sejt tumor a nyelőcsőben (723. oldal)
- *Marihuána-2000* (771. oldal)
- Májkárosodás, mint kockázati tényező a sebészetben. Belgyógyászati vonatkozások (839. oldal)
- Az *adrenomedullin*ról: élettani és kóros állapotokban (987. oldal)
- A hímvesző és a herezacskó súlyos szövetelhalásos folyamatai (1046. oldal)
- Gondolatok a sebészi daganatgyógyításról az ezredfordulón (1485. oldal)
- A húgyhólyag gyermekkorban végzett sebészi megnagyobbításának közép távú eredményei (1617. oldal)
- Csírasejt típusú daganatok kezelése a harmadik évezred küszöbén (1673. oldal)
- A szívizom *apoptosisának molekuláris szabályozása* (1717. oldal)
- A *protonpumpák* összehasonlítása (1953. oldal)
- *Mycosis fungoides interferon-alfa- és PUVA* kezelése (2021. oldal)
- Gondolatok a kis *molekulatömegű heparinok (LMWH)* adagolásáról (2077. oldal)
- Fiatalkori méhtestrák (2149. oldal)
- A magatartástudományok szerepe a nemzetközi és a hazai orvosképzésben: helyzetkép és lehetőségek (2715. oldal)
- Az *immunrendszeri apoptózisra* ható gyógyszerek (2829. oldal)
- A szoptatással és csecsemőtáplálással kapcsolatos előzetes ismeretek szerepe a csecsemő táplálási módjának megválasztásában (2845. oldal)

Az említett a 229 címből 204 esetében látta a szerző indokoltan a címek magyarítását, azaz a címek 89%-ában tartotta javításra szorulónak a címeket.

AZ EREDETI ÉS A MAGYARÍTOTT CÍMEK HOSSZA A 229 cím összesen 1893 szót tartalmaz, 22 rövidítést, 8 számot és 10 nevet.

A címek hosszát a szavak száma szerint az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A szavak száma a címekben

Szavak száma	Eredeti címben	Magyarított címben
1	1	0
2	4	0
3	11	5
4	5	8
5	27	15
6	27	26
7	36	31
8	30	34
9	23	30
10	13	14
11	14	19
12	8	17
13	9	8
14	7	5
15	7	4
16	1	2
17	0	1
18	2	2
19	2	3
20	2	1

A szavak száma az eredeti címekben 1893, míg a magyarított címekben 1996. A magyarított címek 103 szóval gyarapodtak, a növekedés mértéke nem számottevő (5%).

ANGOL SZAVAK ELŐFORDULÁSA Angol szónak tekintetem minden olyan szót, amely angol szótárakban megtalálható, legyen az az angol nyelvben előforduló idegen szó vagy belső keletkezésű szó (2. táblázat).

2. táblázat. Az angol szavak száma a címekben

Angol szavak száma	Eredeti címben	Magyarított címben
1	32	58
2	59	29
3	49	9
4	36	4
5	23	2
6	10	0
7	7	0
8	2	0
9	1	0
0	10	123

Az eredeti címekben összesen 680 szó minősül angol szónak (35,9%), míg a magyarított változatban 167 (8,3%). Az angol szavak további vizsgálata azt eredményezte, hogy e szavak közül mindösszesen 6 tekinthető belső keletkezésű angol szónak (*stressz* 3., *time* 509., *stent* 561., *pacemaker* 1963., *stroke* 443., 607., 781., valamint kétszer a 715. oldalon), és ezek a szavak összesen 9 alkalommal fordultak elő. Ha a

számítást a címekben szereplő összes szóra vonatkoztatva végezzük el, az angol eredetű szavak számaránya 0,47%. A magyarított címekben három esetben található angol eredetű szó (*stressz* 3., *time* 509., *stent* 561. oldalon), számarányuk csekély (1,7%), míg a magyarított címekben szereplő összes szóhoz viszonyítva ez az arány 0,1%.

SZÓFAJOK ARÁNYA AZ EREDETI CÍMEKBEN Az idegen eredetű szavak szófaj szerinti bontásában az állapítható meg, hogy a főnevek szerepelnek a legnagyobb arányban (395 szó, azaz 58%), ezután következnek a melléknevek (281 szó, azaz 41%), valamint az igék (5 szó, azaz 0,7%). Az igék igenévi formában szerepelnek (*sclerotisáló* 273., *kombinált* 335., *nekrotizáló* 993., *dializált* 1001., valamint *disszeminált* 2243. oldalon). Ez a körülmény nagy valószínűséggel azzal magyarázható, hogy tudományos cikkek, tanulmányok címeiről van szó, amelyek igei állítmányt nem tartalmaznak.

RÖVIDÍTÉSEK A vizsgált címekben összesen 22 esetben fordult elő valamilyen rövidítés (3. táblázat). A rövidítések feloldásakor az állapítható meg, hogy közülük négyben fordulnak elő angol, valamint kettőben magyar szavak görög–latin eredetű szavakkal együtt, míg a fennmaradó 16 rövidítés kizárólag görög–latin eredetű szavakat tartalmaz. Mindez jól szemlélteti azt a jelenséget, amely a tudományos szakkifejezések esetében megfigyelhető, nevezetesen új szakkifejezések megalkotásánál a görög vagy a latin nyelvre támaszkodnak. A rövidítések általában valamilyen kórismézési eljárással kapcsolatosak.

3. táblázat. Rövidítések a szerzők szerint írt formában

Rövidítés	Oldalszám	A rövidítés feloldása
CK-MB tömegmeghatározás	67.	creatinin kinase myoglobin
UH-vizsgálat	71.	Ultrahang
HDL	121.	high density lipoproteins
WHO/EURO	127., 1161.	World Health Organization/Europe
PCR módszer	509.	polymerase chain reaction
PCR technika	939.	polymerase chain reaction
(HCV)-RNS	939.	hepatitis-C virus-ribonukleinsav
HCV-RNS kópia-szám	939.	hepatitis-C virus-ribonukleinsav
CGH	997.	comparative genomic hybridization
MTHFR	1227.	methylentetrahydrofolate reductase
SAPHO-syndroma	1801.	synovitis, acne, pustulosis, hyperostosis and osteitis
PUVA-kezelés	2021.	phototherapy with UV-A light
LMWH	2077.	low molecular weight heparin
DIC	2243.	disseminated intravascular coagulation
PET	2405.	positrone emission tomograph
SPECT	2405.	single photon emission computer tomograph
anti-HER2 mono-nukleáris antitest	2563.	human epidermal growth factor receptor 2
LADA	2571.	latent autoimmune diabetes in adults
ITP	2723.	idiopathic thrombocytopenia

EREDMÉNYEK Az *Orvosi Hetilap* 2001. évi 142. évfolyama cíkcímeinek vizsgálata alapján az állapítható meg, hogy az angol nyelvi hatás csekélynek tekinthető. Ezzel szemben a görög–latin eredetű szavak túlsúlya szembeszökő. Míg az angol (belső keletkezésű) szavak aránya 0,47% az eredeti címekben, a magyarított címek esetében ugyanez az arány 0,1%. Mindezek alapján nem állapítható meg, hogy a magyar orvosi nyelvet valóban elárasztanák az angol szavak.

Az angol szavak használatával kapcsolatban gyakran hangzik el az indoklás, miszerint az angol (és/vagy görög–latin) szavak használata jelentősen gazdaságosabbá, tömörebbé teszi az orvosi szakszövegeket, mivel az angol, illetve a görög–latin eredetű szavak sokkal pontosabban fejeznek ki új fogalmakat, ezért nincs szükség terjedelmes körülírásra.

A vizsgálat eredményeképpen kapott számadatok ezt a magyarázatot csak részben igazolták. Az eredeti és a magyarított címek esetében valóban megállapítható, hogy az eredeti, vagyis az angol és görög–latin szavakat tartalmazó címek rövidebbek, de az eltérés az eredeti és a magyarított címek között minimális: 103 szóval több szerepel a magyarított címekben az eredetiekhez képest. Ez mindösszesen 5%-os növekedés, ami csekélynek mondható.

Az *Orvosi Hetilap* 2001. évi 142. évfolyama cíkcímeiben szereplő rövidítések nem szerepelnek magyarázatokkal, hiszen a szerzőnek a címben tömörségre kell törekednie. A 22 rövidítés közül 16 olyan, angol orvosi nyelvből származó rövidítés fordul elő, amely görög–latin eredetű szavakat tartalmaz.

MEGJEGYZÉSEK A MAGYARÍTÁSOKKAL KAPCSOLATBAN

Az *Orvosi Hetilap* címeinek magyarrá „fordítása”, egyszerűsített értelmezése figyelemre méltó törekvés. A címek magyarításánál a szerző szakmailag megfelelően magyarította az orvosi szakszókincset nem magyar nyelvű elemeit, ám pontatlanság, illetve következtetlenség is felfedezhető. Ezek közül néhányat alább megemlítek.

A *hormonterápia* szó (1007. oldal) a magyarított címek között *hormonkezelés* formában szerepel. A *terápia* és a *kezelés* azonban nem ugyanazzal a jelentéssel bír. A *terápia* a kezelések összességét jelenti, így tehát ezt a *kezelés* szóval fordítani pontatlanság. A magyar orvosi nyelvben egyébként is elfogadott a *terápia* szó használata.

A *kompatibilitás* szót (1963. oldal) a magyarított változatban az *összeférhetetlenség* helyettesíti, jóllehet a *kompatibilitás* szó ennek az ellenkezőjét jelenti.

Az *obes* szó (2779. oldal) megfelelője a magyarított változatban *kövér*. Az orvosi nyelvben a *kórosan elhízott* vagy *kórosan túlsúlyos* szókapcsolatot szokás az *obes* megfelelőjeként használni.

Mind az eredeti, mind a magyarított változatban az *ekzema* szó szerepel. (2841. oldal) A szó helyesen a magyar orvosi nyelvben *ekcéma*. A *kontakt ekzema* magyarrá *érintkezéssel előidézett ekcéma* formában fogalmazható meg helyesen.

A magyarított címekben gyakran szerepel olyan görög–latin terminusok magyar változata, amelyek már évtizedek óta elfogadottak a magyar orvosi nyelvben. Ilyen például a *diagnosztika* szó, amely a magyarított címekben *kórismezés* formában szerepel (15., 341., 451., 895., 1035., 1327., 1375., 1457., 1837., 2123., 2427., 2487., 2791., 2903. oldal). Dicséretes a magyarító szándék, de a görög szót teljes mértékben befogadta a magyar orvosi nyelv.

Hasonló a helyzet a *szindróma* szóval, amelynek megfelelője valóban a *tünetegyüttes* szó a magyarban, ám bizonyos betegségek esetében a *szindróma* szót használja az orvosi terminológia, például *Down-szindróma* (895. oldal). A magyarított címeknél erre a betegségre a *Down-tünetegyüttes* terminus olvasható. E betegség nevét a köznyelv is már teljes mértékben elfogadta (pl. *Down-szindrómás gyerekek*).

KÖVETKEZTETÉSEK Az angol nyelv által képviselt fenyegettséget semmiképpen sem szabad alábecsülni, de legalább annyira veszélyes a jelenség túlméretezése is. A magyar szókincs jelentős hányada a görög és a latin nyelvből német és szláv közvetítéssel került a magyar nyelvbe, annak függvényében, hogy melyik nyelv képviselte éppen a kultúrát és a tudományokat. Ehhez képest az angol nyelvi hatások rövid múltira tekinthetnek vissza, az anglicizmusok terjedése mégis szembeötlő. A nyelv folyamatosan változik, szabályai sincsenek köbe vésvé, és az idegen szavak megjelenése is természetes jelenség. Ha azonban ez a folyamat odavezet, hogy a tudományi szókészlete nem gyarapodik, sőt az újonnan létrejövő tudományágaké pedig létre sem jön, akkor már sokkal inkább okunk van az aggodalomra. A magyar szakszókincs hiányának egyik következményeként nehézkessé válhat a tudományágak képviselői közötti, valamint a laikus társadalommal való nyelvi kapcsolattartás.

Az angol terminusok átvétele mellett számos érv szól. Átvételük kényelmes és hasznos, hiszen mindenki ugyanazt érti rajtuk. Az idegen szavak egyrészt gazdagítják, másrészt árnyalják a nyelvet. Nem egyszer tömörebbek is az angol kifejezések, mint a magyar nyelvűek (pl. *grade* – *szöveti malignitási fokozat*, *graft* – *átültetett szövet*). Az angolból átvett terminusok egy része helyett minden bizonnyal használhatnánk a magyar megfelelőt. A *bypassműtét* már a köznyelvben is előfordul, pedig ugyanazt jelenti, mint a szó szerinti megfelelője, a *kerülőműtét*. A sokat emlegetett *compliance* helyett is található a szövegkörnyezetnek megfelelő magyar megfelelő.

Sokkal nehézkesebb az angol kifejezések rövidítéseinek használata elsősorban a kiejtés és a toldalékolás miatt. Nem egyszer olyan rövidítésekről van szó, amelyek magyar meg-

felelője éppen úgy értelmezhető lenne, ilyen például az *IBD* (*inflammatory bowel disease*), azaz a *gyulladásos bélbetegség*.

Mivel a szaknyelvek egyre fontosabb szerepet játszanak a modern társadalmak életében (Kiss 2008), hatással vannak az anyanyelv egészére. Fontosságuk azért is megkérdőjelezhető, mert nem egyszer a nyelvi megfogalmazáson is múlik a nyelvi érintkezés sikere, avagy kudarca. A szaknyelvi pontatlanság szükségszerűen szakmai pontatlanságot is eredményezhet, ezért szükséges pontos nyelvhasználatra törekedni. A nyelvi megfogalmazás nem gátolhatja a megértést.

A szaknyelvek fontosságát felismerve már a nyelvújítás korában is nagy gondot fordítottak a szaknyelv tudatos fejlesztésére. A Magyar Tudós Társaság megalakulásakor a tudósokat az a cél vezette, hogy nemcsak a köznyelvet, hanem a szaknyelvet is fejlesszék, hogy a szaktudományokat magyar nyelven műveljék. Ehhez azonban egyszerre kell nyelvi és szakmai ismeretekkel rendelkezni, ezért tehát bármely nyelvújítás sikerességének előfeltétele a tudományok művelőinek és a nyelvészeknek az együttes munkálkodása. Elhangzanak olyan vélemények, amelyek szerint a reformkorhoz hasonló szaknyelvújításra lenne szükség a 21. században (Minya 2004). Ezen állítás szellemében számos tudományos rendezvényt és tanácskozást szerveztek 2000 óta (A nyelvi hiány; Hiányok a mai magyar nyelvben és nyelvkultúrában; Magyar professzorok világtanácsa; Első magyar szakmai anyanyelvi tanácskozás; Betű- és szóvetés a magyar orvosi irodalomban). Tévedés lenne azonban azt feltételezni, hogy a mai magyar orvosi nyelv megújítása csak és kizárólag az angol nyelvi hatás mérséklésével oldható meg, hiszen a vizsgálatok szerint messze nincs akkora hatása. Sokkal inkább a görög–latin eredetű nevezéktan helyett a magyar nyelvű használata jelenthetné a megoldást. Elődeink jó példával jártak előttünk: a megalapítását követő években az *Orvosi Hetilap* nyelvhasználatára, azaz a magyar orvosi nyelvre a magyar nyelvű szakkifejezéstár kizárólagos használata volt a jellemző (Nagy 2009).

Az orvosi nyelvre is érvényes a szociolingvisztikának a nyelv állandó változásával kapcsolatos állítása. Míg a magyar orvosi nyelvre korábban a magyar nyelvű szakszókincs

kimunkálására való törekvés volt jellemző, addig napjainkra a globalizáció hatásaként az orvosi nyelvben is kimutatható az angol nyelv hatása. Ez a hatás azonban mérsékeltnek mondható, hiszen az érintett szófajok esetében különböző mértékben van jelen, így nem terjed ki a nyelv egészére. Az érintett szófajok közül a főnevek előfordulása a leggyakoribb, a mellénevek, illetve az igék ezzel szemben alig-alig képviseltetik magukat. A főnevek jelentősebb aránya az orvostudomány ismereteinek bővülésével magyarázható: az új felismerések új szakszavak megteremtését teszik szükségessé. A *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban megjelent kísérlet abból a szempontból rendkívül tanulságos, hogy egyszerre teszi lehetővé az eredeti, görög–latin–angol eredetű szavakat tartalmazó, illetve a magyarított címek vizsgálatát. A szerző mértéktartó módon, nem csak a purizmus által vezérelve fogalmazta újra az *Orvosi Hetilap* egy teljes évfolyamának cíkcímeit. Jól szemlélteti e sikeresnek mondható kísérlet, hogy az orvosi nyelv magyarul is művelhető. Az elemzés számszerű adatokkal cáfolja meg azt az egyébként tévesnek bizonyuló megállapítást, miszerint az angol szavak használata tömörebbé teszi a szaknyelvi közléseket. Az angol szavakat is tartalmazó megfogalmazások csak minimális mértékben rövidebbek a magyarított címekhez képest. A magyarított címekben sikerült az angol eredetű szavak számarányát mérsékelni, de a teljes mértékű magyarítás kivitelezhetetlennek bizonyult. Az angol szavak jelentős hányada görög–latin gyökerű, így tehát indokolatlannak tűnik a magyar orvosi nyelv elangolosodásáról beszélni.

IRODALOM

Sarkady László 2002. Kísérlet az Orvosi Hetilap (2001. évi, 142. évfolyam) tartalomjegyzékének magyarítására. *Magyar Orvosi Nyelv* 2/1: 41–53.

Minya Károly 2004. A mai magyar szaknyelvújítás. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője* I. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 249–266.

Kiss Jenő 2008. A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (különös tekintettel a szaknyelvekre). In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. www.orvosinyelv.hu.

Nagy Borbála 2009. *Quo vadis, magyar orvosi nyelv?* Szekcióelőadás. XI. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia, 2009. május 7–8.

„*A magyar az, akinek a nyelve és esze is magyarul forog.*”
(Illyés Gyula)

Szabó Mária

Mágia az ókori orvoslásban

AZ ÓKORI GÖRÖGÖK A hippokratészi Corpus sok szempontból figyelmet keltő írása *A szent betegségről*, amelyet az ókori mágiával, ésszerűtlen gondolkodással foglalkozó szerzők sokat idéznek (Graf 2009: 31, 59, 162; Hornyánszky 2007: 119; Dodds 2002: 71, 292; Parker 2003: 207–208, 210). Ennek az az oka, hogy ebben az írásban egyértelműen fogalmazták meg a kathartészek, a mágusok, varázslók, az agürtészek (Kübelé adományokat gyűjtő papjai, kolduló papok) tevékenysége és a mágikus gyógyítás alapelemeit.

Galénosz a szerző nevének említése nélkül hivatkozik *A szent betegségről* című műre, Erotianosz jegyzékében pedig az eredeti hippokratészi írások között szerepel. Általában a Kr. e. V. század végére datálják. Szemléleti felfogása szoros kapcsolatban áll *A levegőről* című írással, amely felolvasásra szánt szofisztikus esszé, és amelyet ugyancsak a Kr. e. V. századra datálnak. *A levegőről* szerzője minden betegség okát a levegőben találja meg, *A szent betegségről* írója szerint az értelmes gondolkodást a levegő adja. Ily módon mindkét írásra hatott Anaximenész és apollóniai Diogenész bölcséleti tanítása.

Wellmann szerint a mű a szicíliai iskola ellen íródott, beleértve Dioklészt (karüosztoszi görög orvos, kb. a Kr. e. V. század), aki hitt a ráolvasásban (Jones 1952: 129–130). Willamowitz (i. m.) a két műben található egyezések alapján úgy véli, hogy írója azonos a *Levegőről*, *vizekről*, *helyekről* szerzőjével. Több egyezés mellett a két figyelemre méltó párhuzamos hely a következő: 3.: „a gyerekekre gyakran jön rá a görcs, légszomj, vagy amiről úgy gondolják, hogy az istenség okozza, s amit szent betegségnek tartanak”. 22.: A szkítáknál gyakran fellépő közönsülési zavart valamilyen istenre vezetik vissza, „a bajok az én véleményem szerint is isteni természetűek, de mind a többi más is az, az egyik a másiknál semmivel sem istenibb, sem emberibb, hanem mind egyformák és mind isteniek. Mindegyiküknek megvan a saját természete és természetes rend nélkül semmi sem keletkezik”. Ugyanezt állítja *A szent betegségről* szerzője, ő sem tagadja a betegségek isteni eredetét, de az epilepszia semmivel nem istenibb, mint a többi, hanem ennek is megvan a maga természete és oka (1). A ráolvasó papok, mágusok járatlansága folytán isteni eredetűnek tartják, így tisztító szertartásokkal és ráolvasásokkal orvosolják.

A betegségeket nagyon régtől fogva és minden népnél isteni eredetűnek tekintették, különösen a megszállottságot, az örület különféle fajtáit, ilyennek gondolták az epilepsziát

is (az *epilépszis* szó jelentése ’megragadás, istentől való birtokbavétel, megszállottság’, tehát már maga a név is sugallja az isteni eredetet.) Hiszen az istentől való megszállottság, a lélek felemelkedése (enthusiaszmosz) nélkül az emberek nem lennének képesek sem jóslásra, sem irodalmi művek alkotására, ez az egyik alapvető különbség a mezopotámiai, etruszk és római, valamint a görög felfogás között, ugyanis a fentiek a jóslást tekhnének tekintik, ugyanis a fentiek a jóslást tekhnének tekintik, azaz megtanulható mesterségnek, amelyhez nem szükségeltetik isteni megszállottság. Platón szerint a legnagyobb javaink éppen az enthusiaszmoszból eredő maniából származnak, amelynek négy fajtáját írja le a *Phaidroszban*. A *mania* szóból ered a *mantiké*, a jóslás tudománya is (44b–45a).

Az epilepsziások és az örültek nyilvánvaló jeleit mutatták ennek az isteni megszállottságnak, sokkal nyilvánvalóbban, mint az összes többi betegségénél. Aretaiosz négy okot ismertet, amiért az epilepsziát szent betegségnek tartják: 1. a betegség azokat látszik sújtani, akik valamiféle bűnt követtek el Szelénével szemben; 2. vagy a nagysága miatt, a szent ugyanis, annyi, mint nagy; 3. a nem emberi, hanem az isteni gyógyulás miatt; 4. vagy mert úgy látszik, hogy egy daimón költözik az emberbe (Dodds 2002: 291).

Már Hérodotosznál is találunk példát arra, hogy az örültséget természetes okokra vezeti vissza. Kleomenész örültségére többféle okot hoz fel (6.75, 6.84). Az athéniaiak szerint az volt az oka, hogy kifosztotta Démétér eleusziszi szentélyét, megvesztegette a Püthiát, hogy mondjon kedvezőtlen jóslatot Démaratoszról, a spártaiak szerint azért borult el az elméje, mert rákapott a vegyítetlen borra, az argosziak szerint pedig azért, mert a szentély oltára mellől hurcoltatta el és mészároltatta le őket, a szent ligetet pedig felgyújtatta. Hérodotosz a végzetnek tulajdonítja Kleomenész örültségét. Kambüszész örültségét viszont inkább a veleszületett epilepszia következményének gondolja, tehát természetes okot tételez fel (3.33). (Hérodotosz abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy az álmokat sem tartja isteni eredetűnek.)

A szent betegségről szerzője szerint a kolduló papok, a mágusok, a ráolvasó papok a tünetek alapján mondják meg, hogy melyik isten okozta a betegséget, tehát kit kell kiengesztelni a megfelelő szertartásokkal. Ha a beteg bakkecskét utánoz, fogát csikorgatja, a jobb oldalán rángógörccsöket kap, az istenek

anyja (Kübelé, Magna Mater) a hibás, ha hevesen, hangosan kiáltozik, akkor lóhoz hasonlítják, és Poszeidón az oka. Ha a beteg maga alá ürít, Enodia, ha sűrűbben és könnyebben potyogtat, mint a madarak, akkor Apollón Nomosz, ha habzik a szája, és a lábaival rugdos, akkor Árész okozza a betegséget. Ha valakit éjjel rémképek gyötörnek, rettenet és örület vesz körül, kiugrik az ágyából, és futkos, akkor Hekaté és a héroszok támadták meg (4). Az istenség mindig felismerhetővé teszi magát a szent állatával, ez határozza meg a gyógykezelést is, a már azonosított istenségnek megfelelő szertartás elvégzését.

Homérosznál az örületet Zeusz küldi Polüphemoszra, legalábbis társai úgy vélik, hogy megőrült, amikor üvöltve segítséget kér, és azt kiabálja, hogy Senkise bántott: „Zeusztól jó nyavalyád, kikerülni biz azt lehetetlen.” A dögvészért és annak elhárításáért mindig Apollón a felelős, ha dögvész tör ki, minden görög tudja, hogy Apollón haragja okozta, a kérdés csak az, hogy mivel bántották meg, és mivel lehet kiengesztelni (lásd Iliász vagy Szophoklész: Oidipusz király). Aphrodité a szentélyét kirabló szkítákat valami orvosolhatatlan női betegséggel sújtotta (Hérodotosz 1. 105). Pán a róla elnevezett pánikot kelti a nyájban, és feltehetően őt okolták a nyári hőségben bekövetkező ájulásért, amelynek napszúrás lehetett az oka.

A héroszok, egy valószínűleg Arisztophanésztól származó töredék (58. fr.) alapján, mindenféle betegségeket küldenek az útonállókra és a tolvajokra, ily módon „örzői az emberi nemnek”. „Mi vagyunk a betegség és a jó dolgok örzői, figyelünk az igazságtalanságra, a tolvajokra és útonállókra, és küldjük nekik a betegségeket – levertséget, köhögéseket, vízkórt, hurutot, rühösséget, köszvényt, az örültséget, sömöröket, daganatokat, maláriát, lázat. Ez az, amit adunk a tolvajoknak” (Austin 1973, idézi Parker 2003: 243).

Dionüszosz rendszeren örültséggel bünteti azokat, akik nem tisztelik, és nem vesznek részt a szertartásain (lásd Minüasz lányai, akik az isten figyelmeztetése ellenére sem vettek részt az ünnepén a többi nővel; Leukippé gyermekét, Hippaszoszt megöli, erre mindnyájan örületbe esnek, míg Hermész meg nem szánja és éjszakai madarakká nem változtatja őket). Héra szintén örületet küld ellenségeire, Athamaszt például örülettel sújtotta, amiért felesége, Inó felnevelte nővére, Szemelé fiát, Dionüszoszt. Athamasz a fiai életére tört. Még sorolhatnánk a példákat, de ennyi is elég arra vonatkozóan, hogy mely istenek okoznak betegségeket, illetve küldenek örületet az emberekre.

AZ ÓKORI KELET A görög vallás és isteneik világa nagyon sok mindent köszönhet az ókori keletnek, elsősorban Mezopotámiának. Érdemes megnézni, hogy milyen párhuzamoságok találhatók az ókori gyógyítás alapelveiben. Az ókori Mezopotámiában is a beteget megszálló démon felismerése és kiűzése alkotja a gyógyítás alapját. A fennmaradt források alapján tudjuk, hogy az orvosok valamiféle céhbe tömörül-

tek, és hivatalos esküt kellett tenniük, ennek szövege azonban nem maradt fenn. Ám már az Kr. e. I. évezred második felére az orvos, az asu elveszti jelentőségét a jósokhoz és a varázslás szakembereihez képest. Az orvosi ómengyűjteményekben még a betegség neve sem orvosi jellegű, hanem általában arra az istenségre utal, aki a betegséget okozta. Kezelések leírásával ritkán találkozunk, és ezek is mindig mágikus jellegűek.

A betegségek és a gyógyítás legfőbb istennője Gula (Ninkarrak), szent állata a kutya volt, akárcsak Aszklépiosz. Hammurapi törvénykönyvének végén a főbb istenek átkát kéri törvényeinek megszegőire, mindegyiktől a maga tevékenységének megfelelően, Gula istennőhöz (Ninkarrak) pedig a következőképpen fordul:

282.§ (50) „Ninkarrak, Anum lánya s javam szószólója az Ékurban, rossz nyavalyát, súlyos fájdalmat, amely nem enyhül, s amelynek mibenlétét orvos nem ismeri föl, amely kötéssel nem gyógyítható, s mint halálos marás el nem távolítható, támasztván tagjaiban, élte fogytaig sirassa férfiúságát” (Harmatta 1964: 150).

Gula az orvosok oltalmazója, meggyógyítja az élőket, és föltámasztja a holtakat. Férje, Ninurta, a háború istene, de egyben megszabadítja az embereket a csapásoktól és a betegségekől. Az orvosok oltalmazója Ereshkigal, az alvilág úrnőjének fia is, Ninazu („doktor úr”) és unokája, Ningizzida, akinek a botra tekeredő kígyó a jelképe (Klíma 1983: 255; furcsa módon Klíma nem említi, hogy a botra tekeredő kígyó ismertetőjelét a görögök innen vették volna át, és tették meg Aszklépiosz jelképévé).

A betegségeknek és a gyógyításnak ezeken a főbb istenein kívül nagyszámú gonosz démon, istenség képes betegségeket okozni, például Lamastum istennő a szülő nők és az újszülöttek életét veszélyeztette, Pazúzu betegségeket és rossz termést hozott. A ráolvasásokban mindenféle túlvilági démonok (utukkuk, galluk), éjszakai démonok (Lilú, Lilítu), betegség-démonok (aszakkuk, Namtar isten halálkövetei) szerepelnek.

A JÓSLÁS ÉS MEGTISZTÍTÁS A démonűző, ráolvasó papok fontos feladata volt a beteg állapotára, illetve a betegség kimenetelére vonatkozó jóslás. Víz és olaj segítségével állapították meg, hogy vajon a beteg meggyógyul-e, vagy meghal. „Ha a vízen az olajból gyűrű keletkezik, mely kelet felé húzódik, majd megállapodik, a beteg meggyógyul. Ha az olajból két gyűrű alakul ki, egy nagy és egy kicsi, a férfi felesége fiút szül, vagy a beteg meggyógyul. Ha az olaj a vízen szétfolyik, és a víz zavarossá válik, a beteg meghal” (Klíma i. m. 180).

Fennmaradt az orvosi kórismék és a kórjóslatok kézikönyve, amely több kiadást ért meg a Kr. e. VIII. és V. század között. A 40 táblából álló gyűjtemény eredete a kassú korig vagy még régebbre nyúlik vissza. Az első két tábla mágikus jellegű, kezdő sora alapján idézik: „Amikor a démonűző a beteg háza

felé lépked”, amely arra utal, hogy már az úton látott dolgok előjelek a beteg sorsára vonatkozóan. Például „a ház ajtaja, ahol a beteg fekszik, megcsikordul, a beteg meghal. Ha a démonűző fekete kutyával vagy fekete szopós malaccal találkozik, a beteg meghal. Ha kígyó esik a beteg ágyára, a beteg meggyógyul. Ha skorpió van a beteg arcával szemközti falon, a betegsége elhagyja” (Klíma i. m. 257).

A mezopotámiai démonűző, ráolvasó papok igen hasonlítanak a görög iatromantészekhez. A görögök úgy gondolták, hogy isteni megszállottság nélkül senki nem képes jóslni, ezt nevezi Platon prófétikus örületnek (Phaidrosz 44d). A *Timaios*ban pedig a következőket írja: „Hiszen senki józan esze birtokában istentől lelkesített, igazi jóslásra nem képes, hanem vagy álmában, mikor le van bilincselve a gondolkodás ereje, vagy pedig betegség vagy megszállottság útján térve le a józan ész útjáról” (71e).

Tehát a görögöknél is szerves részét alkotta a jóslás a gyógyításnak és a mágiának egyaránt. Azt pedig, hogy a jóslást a gyógyítás részeként nemcsak a korai, részben mitikus iatromantészek gyakorolták, igazolja az, hogy a hippokratészi iskolában fontosabbnak tartották a kórisménél a kórjóslást, szemben a knidosziakkal. A *Prognózisok könyvének* elején a következőket találjuk: 1. „Remek dolognak tartom, hogy az orvos törődjön az előrejelzéssel, mert amennyiben felismeri és előre megmondja betegei mellett állva a jelen, a megelőző és a bekövetkező állapotot, kitölti azokat a hiányokat, amelyek a betegek beszámolóiban vannak, jobban elhiszik róla, hogy felismeri a betegek helyzetét, s így a betegek rá merik bízni magukat az orvosra” (ford. Németh Béla). Ugye azonnal eszünkbe jut Kalkhász, a görögök legjobb szavú jósa „aki tudta, mi van, mi jön el, mi esett meg a múltban” (Homérosz: Iliász I. 70).

Mivel a korai iatromantészek, kathartészek rendelkeznek bizonyos sámánisztikus vonásokkal, röviden erről is érdemes szólni. A sámánok legfőbb ténykedése ugyancsak a mágikus gyógyítás a világ minden táján. Közép- és Észak-Ázsiában, az eszkimóknál, Észak- és Dél-Amerikában, Indonéziában, Melanéziában, a maoriknál a sámánok fő feladata ez a mágikus gyógyítás, persze sokszor fontos szerepük volt más vallási szertartásokban is, például a vadászathoz kapcsolódóakban. A sámánok jellemzői között szerepel, hogy képesek valamilyen állattá változni, értik az állatok nyelvét (lásd Melampusz), képesek két helyen egyszerre jelen lenni, nyílvesszőn utaznak (Abarisz) stb.

Ahol a sámánizmus megtalálható, mindenütt a betegség okai között tartják számon a lélekvesztést, vagy úgy gondolják, hogy a beteg testébe valamilyen mágikus tárgy került, démonok szállták meg, vagy esetleg összekapcsolódik a lélek ellopása a démonok általi megszállottsággal (Eliade 2002: 201, 323, 334, 350). Ezért ezekben a kultúrákban is a sámán legfőbb feladata, akárcsak Mezopotámiában a ráolvasó, démonűző papoknak vagy *A szent betegségről* kathartészeinek,

mágusainak, a beteget megszálló isteni lény felismerése, a beteg testének elhagyására kényszerítése, illetve a tisztító szertartások elvégzése. A mágikus gyógyításban Görögországban és mindenütt alapelv, hogy csak az tudja meggyógyítani a betegséget, aki okozta, ezért olyan fontos a beteget megszálló isteni lény azonosítása (Dodds 2002: 312).

Rátérve a tisztító papokra és a tisztítás megszámlálhatatlan eljárására: *A szent betegségről* írója a tisztító papokat, mágusokat, ráolvasó és kolduló papokat működésük közben ábrázolja. A tisztító papok, mágusok, ráolvasó papok, a korübantészek (agürtai), szemfényvesztők csak színlelik az istenfélelmet és azt, hogy felsőbbrendű tudásuk van. Tisztításokat alkalmaznak, ráolvasásokat, eltiltanak a fürdőzéstől és számos olyan ételtől, amelynek szerintük az egészségre káros hatása van. A beteg ne hordjon fekete ruhát (mert az a halál színe), ne feküdjön kecskebőrre, ne viselje ruhaként, ne tegye keresztbe a lábát, ne kulcsolja össze a kezét (ezek ugyanis mágikus megkötöttséget hoznak létre) (*A szent betegségről*, 2).

A beteget vérrel tisztítják meg, mintha be lenne mocskolva, mintha vérbűnt követett volna el. A tisztítószerekből néhányat a földbe rejtenek, másokat a tengerbe vetnek, megint másokat a hegyekbe visznek, hogy senki ne érinthesse őket vagy ne léphessen rájuk (uo. 4).

A görögök első gyógyító-jós papja, iatromantésze Melampusz (Hérodotosz 2. 49, 9. 34; Pauszanasz 2. 18. 4; Apollodórosz 2. 22) volt, aki Proitosz lányait tisztította meg, és gyógyította ki az örültségből. (A növénytanban róla nevezték el a *melampodiumot*, amelyet ő alkalmazott először gyógyításra.) Melampusz Proitosz lányait hunyorral tisztította meg, Theophrasztosz említi, hogy a helleboruszt, a hunyort használják házak és nyájak megtisztítására, miközben egyfajta varázsdalt énekelnek. Melampusz sámánokra emlékeztető tulajdonsága az, hogy értette az állatok nyelvét, ugyanis két általa fölnevelt kígyó álmában tisztára nyalta a fülét, ettől kezdve jóslott, majd egyszer az Alpheiosz partján találkozott Apollónnal, és kiváló jós lett belőle (Apoll. 1.9. 11–12). Proitosz lányait és az általuk megfertőzött többi őrjöngő argoszi aszszonyt gyógyírékkel és megtisztítással gyógyította, továbbá harci tánccal és eszeveszett üvöltéssel (Apoll. 2.2. 14).

Hérodotosz szerint (2. 48–49) Melampusz honosította meg Hellaszban Dionüszosz kultuszát. Sztrabón (8. 3. 19) szerint az Anigrosz folyó vizét is felhasználta a Proteiszek megtisztításánál. Leírja, hogy az innen vett fürdőviz gyógyítja a fehér bőrkiütéseket, a bélpoklosságot és a sömört. Az Alpheiosz folyóról is úgy tartják, hogy a fehér bőrkiütések gyógyításáról kapta a nevét (*alphosz*: fehér bőrkiütés, főleg az arcon).

Polüidosz, Melampusz dédunokája volt, szintén kiváló jós és gyógyító, életre keltette Minosz fiát, Glaukoszt (Apoll. 3.1).

Kalkhászt mint gyógyító-jóst az Iliász első énekében munka közben látjuk. Azonosítja Apollón haragjával a dögvész okát

(amiért nem adták vissza Khrüszéiszt), majd elmondja, hogy hogyan lehet Apollón haragját és ezzel együtt a dögvészt elhárítani, milyen áldozatokat kell az istennek bemutatni.

Az archaikus korban a betegséget úgy fogták fel, mint amelyet vízzel le lehet mosni vagy más módon megtisztítani a beteget (Parker 2003: 226). Ez különösen a bőrbetegségek esetében volt kézenfekvő (lásd alább). A vízzel vagy a tengerben történő szertartásos (rituális) megtisztítás általános és a legkönnyebb módja a tisztulásnak. Az eleusziszi misztériumok első napjának „Tengerre, beavatottak!” volt a megnevezése, amikor is előírásos, megtisztító fürdőt vettek a tengerben. A fertőzőség, a miazma mindig szertartászerű; a szót először Galénosz használja orvosi értelemben.

A szertartásos mosakodás kötelező volt az isteneknek szánt áldozat bemutatása vagy jóslatkérés és -adás előtt is. Az Iliász I. énekében az Apollónnak bemutatandó áldozat előtt:

S Átreidész most *megtisztulni* hívatta a népet.
Megmosakodtak mind, *szennyük a tengerbe vetették*
(I. 314–315).

Pauszaniász 5.5.11: „Szamikron területén, a folyótól nem messze van egy barlang, amelyet az Anigrosz nimfáiról neveztek el. Ha valakit alphosz vagy leuké kínoz [alphosz: fehér folt a bőrön, sömör, leuké: fehér bőrkiütés, lepra], és bemegy a barlangba, először fogadalmat kell tegyen valamilyen áldozat bemutatására, fohászzkodnia kell a nimfákhoz, s azután megdörzsöli a testén a beteg felületet. Ha ezután átúszik a folyón, *minden betegségét a vízben hagyja*, és egészséges, sima bőrrel jön ki belőle.”

A Lüthika szerzője azt ajánlja, hogy ha az anyajuhok teje elapad, akkor „*kékellő forrás mélyébe fürösszék meg*” őket, mindet meg kell tisztítani, és meghinteni a tejkő sós vízbe kevert porával (208–218).

A szertartásos tisztítás részét alkotta a gyógyító Apollón és Aszklépiosz dicsőítésének is, ezért kultuszhelyei szent források közelében vagy mellettük voltak. A betegek szent helyre vitele előtt kötelező volt a fürdés Aszklépiosz és Amphiaroosz szentélyeiben (lásd Arisztophanész: Plutosz).

A *szent betegségről* szerzője éppen azt kifogásolja, hogy a mágusok, tisztító papok semmiféle orvosságot nem etetnek vagy itatnak a betegekkel, és fürdőbe sem merítik őket (2). Nem tartja az istenekhez méltónak, hogy az emberek testét beszennyezzék, hiszen az isten a legtisztább, inkább az isten az, aki megtisztítja az embert, mint ahogy a legnagyobb bűnöket is csak az istenek képesek lemosni, illetve a bűnösöket megtisztítani. Ennek igazolása, hogy az ember lemosva magáról a fertőzést, és körbe hintve magát, csak tisztán léphet a szentélyekbe és azok körzetébe (4).

A megtisztításnak a hippokratészi Corpusban központi jelentősége van, ennek természetes folyamatai a kiválasztás, a

havi vérzés stb. A betegségszortosítás hippokratészi elméletének alapja a testben lévő nedvek (phlegma, vér, fekete és sárga epe) egyensúlya. Ha valamelyik nedv túlsúlyba kerül, akkor a fölöslegtől béltisztítással, vércsapolással stb. meg kell tisztítani a testet. A *kathairó* ige mind vallási, mind orvosi értelemben használatos. Maga Hippokratész a kószakiat víz-hajtó gyógyszerekkel tisztította meg.

A különféle tisztító szertartások célját Platón fogalmazza meg (Kratülosz 405b): „*megtisztítás és a tisztítószerek mind az orvoslásban, mind pedig a jóslásban, mind az orvosszerekkel, mind a füstölőszerekkel, épp úgy mint a megfürdetés és vízzel való behintés is mind egyetlen egy célt szolgál, ti. hogy a testet és a lelket tisztává tegye*”. Ugyanerre a célra törekedtek a püthagoreusok is, Orpheusz követőinél és a püthagoreusoknál is a lélek megtisztításának legfontosabb eszköze a *zene*. A kréai Thalétasz Spártában meghonosította a vallásos éneket, Apollónhoz szóló paianokat és táncot, ezzel tisztította meg a várost egy pestisjárvány idején.

A beszennyeződés lehet természetes folyamat következménye, például a szülés, a háborúban a vérontás, a halál, amikor a fertőzöttöket meghatározott időre el kell különíteni, és a megfelelő tisztító szertartásokat kell elvégezni.

A Phigalia közelében folyó Lümax a hagyomány szerint Rhea megtisztulásáról kapta a nevét. Miután Rhea megszülte Zeuszt, a nimfák a *szülési fájdalmak* után megtisztították, és a szennyet, amelyet a régiek a *lümata* szóval jelöltek, ebbe a folyóba dobták (Pauszaniász 8. 41. 2). Ugyanezt a szót használja Homérosz is az Iliász I. 315-ben.

Odüsszeusz a kérők megölése után a következőképpen tisztítja meg a házat:

Hozz be, anyó, baj-elűző *kénkövet és tüzet* is hozz,
Hadd *füstölhessem* ki a termet...
S a kedves dajka nem volt szófogatlan,
Hozta a *kénkövet és parazsat*: s leleményes Odüsszeusz
Kénnel megfüstölte a termet, a házat, az udvart.

Kén használata betegség esetén is szokásos volt tisztítószerként, nemcsak a görögöknél, hanem a rómaiaknál is. Tibullus 1.5.9–16:

Én – amikor *ártó kór* lankasztott, s ágyba hevertél, –
Tisztító kénnel háromszor körbe kerültem,
Míg a banyád hozzá bűvös ígét duruzsolt.
Én örököttem azon: gonosz álom kárt ne tegyen, *szent Lisztet háromszor* hintve, hogy üzze tova.
Hallgatag éjbe *kilenc fogadalmat szűz Hekaténak*
Tettem...

Propertius kedvese, miután szeretője idegen lányokat fogadott, szintén vízzel és kénnel tisztította meg a szobát (4. 8. 83–86):

Majd mindent, amihez csak nyúlt a két idegen lány,
 Megfüstölt, lelocsolt sorra szobát, küszöböt,
 Új terítőt hozatott az egész széles nyoszolyára,
 S háromszor lángolt kénköve bús fejemen.

A füstölést előszeretettel alkalmazták nőgyógyászati betegségeknel. A Corpus nőgyógyászati írásait knidoszi eredetűnek szokták tartani, részletes utasításokat tartalmaznak, hogy miként kell a füstölésre alkalmas szereket előállítani és a műveletet végrehajtani. „Gyűjtsd meg a lámpa belét, oltsd ki a beteg orra alatt, hogy annak füstje derekasan belé hatoljon” (Női betegségekről 2. 96) (Hornyánszky 2007: 65).

Fentebb már láttunk példát a város megtisztítására zenével és táncsal Spártában, a szintén krétai Epimenidész pedig az athéniakat tisztította meg a vérbűntől. Epimenidész, aki jó, pap, költő volt, 40 évig aludt Zeusz krétai Ida-hegyi barlangjában (Pausz. 1.14.4), megtisztította Athént a külön vérbűntől különféle megtisztító szertartásokkal, áldozatokkal, szentélyek építésével (Plutarkhosz: Szolón 12).

Mindenképpen meg kell még itt említenünk Empedoklész nevét, aki szintén iatromantész, filozófus, költő, csodatévő volt, ugyancsak rendelkezett bizonyos mágusokhoz és sámánokhoz közelálló tulajdonságokkal. Miközben Szicília városait járja, férfiak és nők ezrei kísérik, akik jóslatokat lesnek ajkáról vagy „gyógyító szót a sokfajta betegségben”. Képes szélcsendet teremteni, a halottnak vélt lányt feléleszti. Megtanítja tanítványának, Pauszaniásznak, hogy milyen orvosságok szabadítanak meg az öregségtől és a betegségtől, hogyan kell a szelet megszüntetni, esőt vagy szárazságot varázsolni, a holtakat a Hádészből visszahívni (111. fr.). *Katharmoi* (Tisztulások) című verses filozófiai tankölteményében a lélek testtel való beszennyeződésének, a lélekvándorlás folyamatának az okát a véres áldozatok bemutatásában, a gyilkosságokban látja. Ahhoz, hogy a lélek kikerüljön a lélekvándorlás körforgásából, tisztulások hosszú során kell átmennie, többek között mind a négy elem (víz, tűz, föld, levegő).

A korübaszoknak, Kübelé papjainak volt a Kr. e. V. században egy sajátos szertartása az örültség gyógyítására. Kübelének is volt gyógyító szerepe, ez magába foglalta a mánia gyógyítását is. Dionüszoszt Rhea-Kübelé tisztította meg, és gyógyította ki örültségéből (Apoll. 3.5.1). A korübantikus és a dionüszoszi rítusok egyaránt megtisztulást ígérnek a tivornyázó táncsal és a zenével, hasonlóan Melampusz módszeréhez (Dodds 2003: 83). Platón és Arisztotelész a dionüszoszi előírásokat fontosnak tartotta az általuk okozott érzelmi megrendülés miatt a közösség lelki és szellemi tisztasága szempontjából (Dodds 2003: 86).

MISZTÉRIUMVALLÁSOK, BEAVATOTTAK A gyógyításhoz és a mágiához több szempontból kapcsolódnak a misztériumvallások, a fő különbséget abban látják, hogy míg a misztériumvallások közösségi élményt nyújtanak, a mágus tevékenysége magányos. Csak a gyógyításban őrzi meg a mágia közösségi természetét. Az eleusiszi misztériumok szorosan kapcsoló-

nak Dionüszosz és Aszklépiosz tiszteletéhez. A tisztító szertartásoknak fontos szerepe volt az eleusiszi misztériumokban, csakúgy, mint a kathartészek, mágusok eljárásaiban. A mágusok tudománya is titkos volt, akárcsak a misztériumok, a beavatott, műstész maga a mágus is. A *Műstész*, a *műstérion*, a *teleté* közös szavai a misztériumvallásoknak és a mágusoknak. De nem csak nekik. Ugyanezt megtaláljuk a hippokratészi Corpus írásaiban is. Az egyik legfontosabb példa a *Törvény* utolsó mondata: 5. „A szent dolgok viszont csak a beavatottak előtt tárulnak fel. Ezeket a kívülállók nem sajátíthatják el addig, amíg bebocsátást nem nyernek a tudomány rejtelmeibe” (ta de hiera eonta prégmata hieroiszin anthrópoiszi deiknütai, bebéloiszi de u themisz, prin é telesztoszín orgioiszin episztémész).

Gondoljunk a titoktartásra, amelyet az eskü és a Corpus más erkölcsstani jellegű írásai *Az előírások* vagy *Az illendőségről* megszabnak. A tudomány titkait be nem avatottakkal nem szabad közölni. Ez egyébként a püthagoreusokra is vonatkozott. A titkok megőrzését szolgálta a misztériumvallások előírásainak homályos nyelvezete, és ez a szándékos homályosság található meg Hérakleitosz töredékeiben és a Corpus számos írásában.

Nagyon sok példát lehetne még felsorolni a szertartásos megtisztításra vonatkozóan, még egyet érdemes itt megemlíteni: nemcsak a bűnöket, a betegségeket, a közösséget ért csapásokat lehetett a tisztító rítusokkal elhárítani, hanem mindenféle rossz dolgot, baljóslatú szavakat vagy betegséget előrejelző álmokat, illetőleg azok következményeit is.

Áttérve a mágusok tevékenységére, *A szent betegségről* szerzője szerint a következőket állítják magukról: ezek az emberek azt hangoztatják, hogy értenek a Hold lecsalogatásához, a Nap eltüntetéséhez, vihar, napsütés, eső vagy szárazság támasztásához, hajózhatatlanná tudják tenni a tengert, meddővé a földet, azaz ember létükre képesek az emberfeletti hatalmakat legyőzni és rabszolgasorba taszítani.

Platón az *Államban* (364b) és a *Törvényekben* (428d, 932e) hasonlóképpen ír a kolduló papokról (agürtai), mágusokról, varázslókról, jósokról, azaz elhitetik az emberekkel, fel tudják idézni a holtak lelkeit, az isteneket áldozatokkal, könyörgésekkel és varázsigékkel ki tudják engesztelni, az istenektől áldozattal és ráolvasással megszerezhető varázserő fölött rendelkeznek, és rá tudják ezekkel venni őket, hogy nekik szolgáljanak. Vannak, akik ételekkel, italokkal, kenőcsökkel okoznak kárt másoknak, természetes úton, mások pedig varázslattal, varázselekkel és mágikus megkötésekkel.

A fentiek mintegy toposzokká váltak a mágusokra és a mágiára vonatkozó irodalmi művekben. Lukianosz *A hazugság szerelmese avagy a hitetlen* című művében egy líbiai és egy babiloni mágus ténykedéseiről van szó, például, hogy hogyan lehet ráolvasással, varázsigével váltólázat, kígyóharapást gyógyítani, lágycdaganatot lelohasztani, hogyan láttak egy hüperboreust vízen járni, repülni, szellemeket idézni,

oszló hullákat föltámasztani, felhozni Hekatét az alvilágból, levarázsolni a holdat, démonokat űzni megszállottakból stb. A *Menipposz avagy a leszállás az alvilágba* hasonló, a *Tragopodagra* pedig azért figyelemre méltó, mert Lukianosz egy csomó materia medicinát sorol fel, növényi és állati eredetűeket, amelyeket a köszvény gyógyítására a szemfényvesztők alkalmaztak.

Tibullus költeményeiben szinte ugyanezeket olvashatjuk, bár itt javasasszonyról van szó: a csillagokat dallal lehozza az égről, megfordítja a folyamokat, felhozza az árnyakat az alvilágból, elhajtja a felhőket, havazást kelt nyáron, megszelídíti Hekaté kutyáját stb.

Az epodé, amely mágikus ráolvasást jelent, Homérosznál is megtalálható (Od. XIX. 450), Odüsszeusz nagybátyja epaoidé segítségével állítja el a vadkan okozta seb vérzését. Platón is a gyógyítással kapcsolatos értelemben használja: amíg az emberek nem hagyják abba az erkölcstelen életmódot, nem segít rajtuk sem gyógyszer (pharmakon), sem égetés (kauszis), sem vágás (tomé), sem ráolvasás (epodé), sem amulettek (Állam 426b).

ÖSSZEFOGLALÁS A *mágus* és a *mágia* terminusok a Kr. e. VI. században jelennek meg Görögországban, a perzsa mágusokról először Hérodotosz számol be (I. 107, 120, 140; III. 65, 67, 79; VII. 19, 37, 43, 191). Hérodotosznál a mágusok tevékenysége elsősorban álomfejtésre, jóslásra, áldozatbemutatásra szorítkozik, egy esetben (VII. 191) halotti áldozatot mutatnak be, és varázslattal kísérik meg a vihart lecsillapítani. Cicero *A jóslásról* című művében a mágusokat Perzsia legbölcsebb és legtanultabb embereinek nevezi (I. 23. 46), azt mondja, hogy senki nem lehet a perzsák királya, amíg el nem sajátította a mágusok szertartását és tudományát (I. 41. 90–91). Tehát a *mágus* elnevezés itt még semmiképpen sem lekicsinylő, jóllehet a XII. táblás törvények (Borszák 1963: 127) rendelkeznek bizonyos mágikus tevékenységek, ráolvasás felől. Az ártó igék éneklését (malum carmen incantare) halálbüntetéssel sújtották (VIII. 1), vagy azt, aki más természet elvarázsolta, vagy a saját földjére csalogatta (VIII. 8). A *Digestá*ban több törvényt találunk a mágiára vonatkozóan, ez pedig azt jelzi, hogy a mágia és a mágusok megítélése egyre negatívabbá vált.

A görögök nem hoztak törvényeket a mágiára vonatkozóan, de a Hammurapi törvényei között találunk varázslásra vonatkozót (2.§) (Harmatta 1967: 50).

Plinius szerint (Nat. Hist. 31.1–13) a mágia a gyógyászat, a vallás és a csillagjóslás együtteséből jött létre (erre látunk példát a tibeti gyógyításban is). A hippokratészi Corpus *A levegőről, a vizekről és a helyekről* című írásának a szerzője azt állítja, hogy a csillagászat nagyon is nagymértékben járult hozzá az orvostudományhoz (2).

Plinius kétféle gyógyító gyakorlatot különít el: 1. egy jó és hasznos módszert, amelyet gyógyításnak (medicina) nevez,

2. és egy rosszat és önhittet, amely az isteniben és felsőbbrendűben gyökerezőnek tartja magát. Ugyanezt a vádat hozza fel *A szent betegségről* írója a mágusok ellen.

Frazer a homeopatikus mágia pozitív alkalmazásának tartja a gyógyítást. Mivel a mágiának sok közösségi feladata volt, megítélése nem lehetett negatív. A mágia közösségi feladata az élelem, a sikeres vadászat biztosítása, a betegségek, a járványok gyógyítása, illetve elhárítása, a jövő megjósolása, az időjárás szabályozása (1993: 65).

A mágia eleinte minden bizonnyal pozitív tevékenysége töltött be, és ezt mindvégig megőrizte a gyógyításban, legalábbis Plinius szerint. Sőt Plinius felosztása a középkorban kibővül, a mágia természetből származó lesz, a tudományok tudománya, amelybe az orvostudomány is benne foglaltatik, és amelyet elkülönítenek az ártó mágia különféle fajtáitól (Magyar 2005: 7–8).

A hippokratészi Corpus számos írása mentes a mágiától és a babonától. *A szent betegségről* szerzője szigorúan el is határolja magát ezektől, mindez a korabeli orvostudomány és az ésszerű gondolkodás magas színvonalát mutatja. Ám a népi gyógyászatban mindig is a mágia volt az uralkodó, és a mai napig a világ minden táján találkozunk vele. Ami pedig a mágia egyéb formáit illeti, elsősorban a rontó és a szerelmi mágiára gondolok, rohamosan terjedt az ókorban, és elsősorban a társadalmi változások, válságok, a létbizonytalanság terjesztették megállíthatatlanul az ókori világban.

IRODALOM

- Apollódoros 1977. *Mitológia.*, Európa Kiadó, Budapest.
- Austin, C. 1973. *Comitorum Graecorum Fragmenta in Papyris Reperta.* Berlin.
- Borszák István szerk. 1963. *Római történeti chrestomathia.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Cicero: 2005. *A jóslásról.* Belvedere, Szeged.
- Cicero 2008. *Törvények.* Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Gondolat Kiadó, Budapest.
- Dodds, E. R. 2002. *A görögség és az irracionális.* Gond-Palatinus, Budapest.
- Eliade, M. 2002. *A sámánizmus.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Frazer, James G. 1993. *Aranyág.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Graf, Fritz 2009. *A mágia a görög-római világban.* Gondolat Kiadó, Budapest.
- Harmatta János szerk. 1964. *Ókori keleti történeti chrestomathia.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hérodotosz 1989. *A görög-perzsa háború.* Európa Kiadó, Budapest.
- Hippokratész 1952. *A szent betegségről.* Hippiocrates vol. II. The Loeb Classical Library, W. H. S. Jones, Harvard University Press.
- Homérosz 1971. *Odüsszeia.* Magyar Helikon, Budapest.
- Homérosz 1972. *Iliász.* Magyar Helikon, Budapest.
- Hornyánszky Gyula 2007. *A görög felvilágosodás tudomány. Hippokratész.* Liget Könyvek, Budapest.

Kádár Zoltán szerk. 1991. *Válogatások a Hhipokratészi Gyűjteményből*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Klíma, Josef 1983. *Mezopotámia*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Lukianosz 1974. *Összes művei I–II*. Magyar Helikon, Budapest.

Magyar László András 2005. *Magia Naturalis*. Kairosz Kiadó, Budapest.

Orpheusz: *Lüthika*. Egyetemes Filológiai Közölny 5, 1881.

Parker, Robert 2003. *Miasma, Pollution and Purification in early Greek Religion*. Clarendon Press, Oxford.

Pauszaniász 2000. *Görögország útleírása I–II*. Pallas Stúdió-Attractor Kft. Budapest.

Platón 1984. *Összes művei I–III*. Európa Kiadó, Budapest.

Plutarkhosz 1978. *Párhuzamos életrajzok I*. Magyar Helikon, Budapest.

Sztrabón 1977. *Geographika*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Tibullus és Propertius összes költeményei. Magyar Helikon, Budapest.

JEGYZETSZÓTÁR

DÉMON (daimón): a görögben nagyon sok jelentése van, Homérosznál a theosznak, azaz istennek felel meg, Hésziodosznál a holtak lelkei, akik őrzik a földön élőket. Sokszor elvont fogalom, például a boldogság görögül *eudaimónia*, azaz akinek jó daimónja van. Egyesek szerint a *daió* igével áll rokonságban, amely azt jelenti, hogy 'sorsot osztani'. Később, a görög filozófusok tanításai nyomán valamiféle köztes lényeket jelentettek az istenek és az emberek között, akik mind az isteni, mind az emberi természetben részesednek. Majd alsóbbrendű isteni lényeket jelentett, az istenek kísérei vagy éppen elvont fogalmakat, amelyeket megszemélyesítettek, és isteni tiszteltben részesítettek. A zsidó-keresztény hagyományban válnak ördögökké.

DIAGNÓZIS (diagnószisz): 'megkülönböztetés, döntés, megítélés, megállapítás, körmegállapítás'. Ahogy a prognózis az előre tudást, a diagnózis valaminek a teljesen tudását és ezáltal a döntés képességét jelenti. A *diagignószkó* ige azt jelenti, hogy 'megkülönböztet, világosan felismer, dönt, határoz', míg a *progignószkó* 'korábban vagy előre megismer, előre lát, előre tud' jelentésű.

DIONÜSZOSZ: eredetileg trákiai istenség, a görögök igen korán átvették tőlük; a szőlő és a bor istene, ő is a meghaló és feltámadó vegetációistenek sorába tartozik, ezért is függ össze kultusza az eleusziszi misztériumokkal. Különösen sokszor küld örültséget azokra, akik nem tisztelik vagy megsértik.

EPILEPSZIA: az epilepszia neve az *epilépszisz* 'megragadás', az *epiléptosz* 'vmivel megszállt, megragadott' szavakkal van etimológiai összefüggésben. Tudjuk, hogy az ókorban minden nép az isteneknek tulajdonította a betegségeket. Különösen az epilepszia esetében volt szembetűnő ez az elképzelés, szó szerint azt jelentette: 'akit megszállt vagy megragadott az isten'. Ezért is nevezték az epilepsziát szent betegségnek.

ERESKIGAL: az alvilág királynője, testvére Istár, a szerelem és a háború istennője, férje Nergál, az alvilág ura.

GULA ISTENNŐ: A Nagy Orvos Úrnő, szent állata a kutya, a halál és a gyógyulás istennője, ám nem védelmező istennő. Azonos Ninkarrakkal, aki Anum lánya, és Ninurta, a termékenység, majd a háború istenének felesége, a gyógyászat istennője.

HIGIÉНИЯ: a *hügieia* 'jó egészség, gyógyulás' jelentésű, a *hügiainó* ige azt jelenti, hogy 'jó egészségben van, jól érzi magát'. *Hügieia* volt a neve Aszklépiosz egyik lányának, a másik pedig *Panakeia* ('mindent gyógyító orvosság') volt.

HOMEOPÁTIA: a görög *homoiosz* szó 'azonos' jelentésű, míg a *pathosz* 'szenvedés, szenvedély'. A *homoiopathia* 'együttérzés, azonos érzés' jelentéssel rendelkezik (lásd *homeopathikus mágia*).

IATROMANTÉSZ: gyógyító jós, pap; *iatrosz* volt az orvos (vö. *iatrogén*) neve, és *mantész* a jóskok egyik elnevezése. Mivel az ókorban a vallás, a mágia, a gyógyítás és a jóslás elválaszthatatlanul összefonódott, ezért a gyógyító jóspapok tevékenységén nem csodálkozhatunk. Ne felejtjük el, hogy Aszklépiosz leghíresebb epidauroszi szentélyében álomjósolat formájában kaptak utasítást a betegek a gyógyulásukra nézve, hogy csak a legismertebbet említsem. Az orvoslás és a jóslás szoros összefonódásáról tanúskodik, hogy a hippokratészi orvosi iskolában nagyobb szerepet kapott a prognózis (előretudás), mint a diagnózis, hiszen a betegek szerették volna tudni és el is várták az orvostól, hogy jövődöbéli állapotukról tájékoztatást kapjanak.

JÓSKOK: az ókori világban mindenütt elterjedtek voltak a jóslás különféle formái, amelyek során az emberek a jóspapok közvetítésével vártak választ a jövőjükre nézve. De nemcsak az egyes emberek, hanem városok, államok is kikérték a híres jósdák tanácsát az államot érintő kérdésekben. A jóslásnak a legkülönfélébb formáit ismerjük az ókorból, jósoltak előjelekből, állatok belső részeiből, madarak röptéből vagy hangjából, mennydörgésből, villámlásból, a testrészek formájából, nagyságából, arcból (fiziognómia), sorstáblákból, kockavetéssel, a szent tölgyek lombjának susogásából, olajból, füstölőszerkekből, álmokból, csontokból stb. A görögöknél a jósláshoz minden esetben isteni ihlet, isteni megszállottság kellett, ezzel szemben Mezopotámiában, az etruszkoknál és a rómaiaknál megtanulható mesterség volt. Mivel a jóslásnak számos formája létezett, ezért a különböző jóspapokat is más-más néven nevezték.

KATARZIS (katharsisz): a szó 'megtisztulás' jelentésű, és az ókorban mindig rituális értelemben használták. Az ember tiszta lélekkel járulhat az isten színe elé, a belső tisztaság megnyilvánulása a külső tisztaság volt. De nemcsak áldozatbemutatás vagy az istenhez való fohászkodás, jóslat-kérés, beavatási szertartások előtt végeztek rituális megtisz-

tulást. A királyok rituálisan megtisztíthatták a gyilkosokat, a kathartészek, tisztító papok szertartásai a betegségek gyógyításában játszottak szerepet. Nemcsak egyes embereket, hanem szent helyeket, kisebb-nagyobb közösségeket, sőt egész városokat is megtisztíthattak rituálisan.

KATHARTÉSZ: azokat a tisztítópapokat nevezték kathartészeknek, akik az emberek testét-lelkét különféle rituális módokon megtisztították. A tisztítószerek között alkalmazták leggyakrabban a vizet (tenger vagy szent folyók, források vizét, nem véletlen, hogy minden Aszklépiosz-szentély források mellé épült), füstölést kénnel vagy egyéb füstölőszerrel, korommal, vérrel, áldozatbemutatásokkal, imádságokkal, ráolvasásokkal, zenével és még sokféle módon történhetett a test és a lélek megtisztítása.

KAUSZISZ: 'égetés' jelentésű, a *kaio* ('meggyújt, eléget') és a *kaumatidzo* ('megéget, elég, magas láza van') igékkel áll etimológiai összefüggésben, valamint a *kauma* szóval, amely 'hőség, a nap tüze, láz' jelentésű. Ugyanebben a szócsoportban található a *kauszosz* szó, jelentése: 'váltóláz'.

KORÜBASZOK (korübantesz): a frígiai Kübelé (Magna Mater) papjai, akik táncsal, szilaj lármával és muzsikával ünnepelelték az istennőt. Rómában zenével, táncsal felvonulva az utcákon kéregettek az istennő templomának. Ezért nevezi őket Platón Kübelé kéregető papjainak.

LÜMA (többes szám: *lümata*): 'piszok, szenny'. Elsősorban a bőrbetegségeket, de például a dögvészt is valamiféle szennyezettségnek gondolták a görögök, amelyet vízzel meg lehet tisztítani, le lehet mosni a szó szoros és rituális értelmében.

MÁGIA: Frazer (*Aranyág. Századvég*, Budapest, 1993, 23; 30) klasszikus felosztásában a szimpátián (a dolgok kölcsönös összefüggésén és egymásra hatásán) alapuló mágia két formája a homeopatikus (hasonlóságon alapuló) és az átviteli (a dolgok közötti kapcsolaton alapuló) mágia. Hasonlóságon alapuló mágia például az, amikor az állat elejtését szimbolikusan eltáncolják, eljártssák a vadászat sikere érdekében, vagy az ellenség képmását elpusztítják abban a reményben, hogy ez a valóságban is be fog következni. Az orvoslásban számos fajtája ismert, Frazer több esetet leír: a dajak orvos, ha beteghez hívják, lefekszik, és halottnak tette magát. Úgy is bánnak vele, mint a halottal, majd egy másik orvos a halottként gyékénybe göngyölt orvost kiszabadítja, életre kelti, és ezzel úgy vélik, hogy amint ez az orvos meggyógyult, úgy a betegnek is meg kell gyógyulnia. A daganat homeopatikus mágian alapuló gyógyítását bordeaux-i Marcellus írja le: egy verbénagyökert ketté kell vágni, az egyik felét a beteg nyakába akasztani, a másikat a tűz fölé tartani. Ahogy a verbénagyökér a tűz fölött elszárad, úgy szárad le a daganat is. Hálátlan beteg esetében elég a verbénát vízbe dobni, és ahogy az magába szívja a vizet, visszatér a daganat is (i. m. 27). Az átviteli mágia példája a haj és a körmök mágiája, amely az egész világon elterjedt. Azon alapul, hogy kölcsönhatást tételeztek fel az em-

ber és a róla leválasztott bármelyik testrészt vagy ruha között. Ilyen viszony áll fenn a köldökszínór és a placenta, valamint az illető jó és rossz sorsa között egész életén keresztül. Ezért számos népnél megőrzik ezeket, ha jól bánnak velük, az illető szerencsés lesz, ha nem vagy elvesznek, szenvedni fog (i. m. 43). Frazer a gyakorlati mágiát is két részre osztotta, a pozitív mágiát a varázslás, a negatív pedig a tabutilalmak (i. m. 30).

MÁGIKUS: mágikus az, aminek valami természetfeletti hatalma van, képes akár kedvező, akár kedvezőtlen irányban befolyásolni bármely emberi cselekedetet, sorsot, betegséget stb. Mágikus erővel bírhatnak élettelen dolgok, az ókorban minden kőnek valamilyen mágikus erőt tulajdonítottak. Például a kígyók a görögök szerint porrá őrölve és a sebre téve meggyógyítja a kígyómarást (Frazer i. m. 40). Az Orpheusz-nak tulajdonított *Liuthika* külön foglalkozik a különféle kövek gyógyító vagy egyéb mágikus hatásaival. Mágikus erővel bírhatnak emberek, így a mágusok, a varázslók, a törzsfőnökök, a királyok (lásd a francia királyok leprát gyógyító tevékenységét), egyes cselekvések és természetesen a legnagyobb mágikus hatalom a kimondott szó, varázsigé vagy imádság. A szó teremtő vagy pusztító erejében nagyon régtől fogva hittek az emberek, gondoljunk a babilóni teremtéseposzra, vagy a Bibliára, ahol a dolgok nevükkel együtt nyerik el létüket. Ezen alapul a névmágia számos formája, például a halott nevének kimondási tilalma egyes népeknél, nehogy meg lehessen őket idézni az Alvilágból, vagy a betegséget okozó démon felismerése és néven nevezése, amellyel az orvos-pap távozásra tudja bírni a démont a beteg testéből.

MÁGUS (magosz): perzsa eredetű szó, Hérodotosz szerint a mágusok külön törzset alkottak, a királyok áldozatbemutatásával, jóslással, álomfejtéssel, halotti kultusszal foglalkoztak (Hérod. I. 101, 107, 120, 128, 132, 140, III. 61, 63–69, 71, 73–80, 88, 118, 126, 140, 150, 153, IV. 132, VII. 19, 37, 43, 113, 191). Xenophón szerint az istenek tiszteletének szakértői (Kürosz nevelkedése VIII. 3, 11: a mágusok jelölték ki az istenek áldozati állatait, úgy gondolták, hogy az istenek tiszteletét illetően jóval nagyobb szükség van szakértőkre, mint bármi másban). Cicero azt írja, hogy nem lehet senki a perzsák királya, mielőtt el nem sajátította a mágusok szertartásait és tudományát (Cicero: *A jóslásról* I. 41, 91). A görög nyelvben a Kr. e. VI. század végén jelenik meg, és az V. században terjed el. Ám maguk a perzsák sem és a görögök közül sem mindenki tartotta bölcsnek a mágusokat, Hérakleitosz 14. töredékében az „éjszaka hordái” között említi őket vagy a bakkhánsokat stb. Platón hasonlóan elítéli (*Állam* 364b), sőt a *Törvényekben* éppen istentelenséggel vádolja a mágusokat, akárcsak *A szent betegségről* írja.

MEDICINA: orvostudomány, a *medeor* ('gyógyít, orvosol, segít, helyreállít'), a *medico* ('befecskenéz, meglocsol, varázslattal okoz') igékkel áll etimológiailag kapcsolatban. Sok más szó kapcsolatos velük, így a *medicus*, a *medica* ('gyógyító, orvos', ill. 'orvosnő'), a *medicamentum* ('orvosság, gyógyszer, mérég', ahogy a görög *pharmakon szónak is megvan ez a*

kettős jelentése), a *medicatio* (‘gyógyítás’), a *medicatus* (‘gyógyításra alkalmas’, ill. ‘varázsszer’), a *medicinalis* (‘orvosi’) stb.

MENTALIS: a latin *mens* szó ‘elme, ész’ jelentésű, minden olyan jelenséget, amely az elmével függ össze, *mentálisnak* nevezünk.

MAZMA: ‘beszennyezettség, gaztett, szörnyűség’ a jelentése. Mindig valamilyen rituális értelemben használt beszennyezettségről van szó, hiszen a gaztett rituális értelemben is beszennyezi az elkövetőt, akit rituálisan meg is lehet tisztítani. Az orvosi iratok közül először A *levegőről* című írás említi a levegő miaszmáit, persze itt is rituális értelemben fordul elő. Először Galénosz használja orvosi értelemben.

MISZTÉRIUM (müsztérion): ‘titok, titkos dolog’ vagy ‘titkos vallási szertartások’ jelentése van.

MISZTÉRIUMVALLÁSOK: a misztériumvallások mindegyikének vannak a vallás titkaiba beavató szertartásai. A misztériumvallások az ókori Keleten (Egyiptom, Mezopotámia) és a görög–római világban egyaránt a meghaló és feltámadó, a vegetáció körforgását megtestesítő istenekkel fonódtak össze. Mivel szigorúan titkosak voltak, ezért a valódi szertartásokról igen keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a beavatás előtt rituális tisztító szertartások sorát kellett a beavatandónak elvégeznie, majd a beavatást végző pap (müsztész) megmutatta a misztériumokat tartalmazó kosár vagy láda tartalmát, és az imádságok, áldozatbemutatók után megtörtént a beavatás, amely feltehetően valamilyen alvilágjárással, halállal és újjászületéssel állt kapcsolatban. Mezopotámiában ilyen volt Attisz, Egyiptomban Ozirisz és Izisz misztériumaiba, a görögöknel az eleusziszi misztériumokba való beavatás.

MITIKUS: a *müthosz* görög szó eredeti jelentése ‘szó, beszéd, elbeszélés, mese, mitikus elbeszélés, állatmese’ stb. Ma a különböző népek isteneiről szóló elbeszéléseket, csodás történeteket, a teremtéstörténeteket, a mítoszokkal összefüggő meséket nevezzük mitikus történeteknek, amelyek a mitikus időkben játszódtak. Minden népnél megtalálhatók ezek a mitikus időkben játszó történetek, amelyek sokszor a közösség közös eredetét, a közös ősekről, a föld, az emberek, az állatok és a növények teremtéséről, a mesterségek feltalálásáról szóló történeteket beszélik el.

NOSZOLÓGIA: a görög *noszosz* ‘betegség’ szóból ered, a *logia* jelentése: ‘tudományok, valaminek a tudománya’. A noszológia a betegségek kialakulásának okaival foglalkozó tudomány. Ilyen elmélet volt krotóni Alkmaion noszológiai elmélete, valamint a hippokratészi négy nedvről szóló tanítás.

ÓMEN: azoknak a jeleknek egy formája, amelyeket az istenek küldhettek a jóslatkérőknek. Eredetileg a hallható jeleket nevezték ómeneknek. A prodigiumok voltak a látható előjelek, a portentum vagy az ostentum a szervesen világban előforduló rendkívüli jelenségek, a monstrem és a prodigium

pedig az emberi és az állatvilágban előfordulók. Ómengyűtemények elsősorban Mezopotámiából ismeretesek, ezek mindenféle előjelet tartalmaztak, valamint az értelmezési módjukat. Ezek az ómengyűtemények a gyógyító- és jóspapok oktatását, tevékenységét segítették.

PAIAN: ‘gyógyító’ a jelentése, Homérosznál önálló alak, az istenek orvosa (Iliasz V. 401 és 899: „Paian hintett rá jó írt, fájdaloműzőt, és meggyógyította”), elsősorban a gyógyfüvek ismeretét tulajdonították neki. Később is előfordul még önálló alakként, de már korán Apollónnal kezdték azonosítani, majd Apollón melléknevévé válik. *Paianok*nak nevezték azokat a himnuszokat is, amelyeket Apollón tisztelőire énekeltek. Apollónon kívül *Paian* melléknevével rendelkezett Aszklepiosz, Dionüszosz és Thanatosz (a halál istene) is.

PHARMAKON: gyógyszert és mérget egyaránt jelent a görög nyelvben, egyébként ezt a jelentését az újjörög nyelvben a mai napig megőrizte. Már Homérosznál megtaláljuk a szónak ezt a kettős jelentését.

PRÓFÉTA (prophétész): a jóspapok egy csoportját nevezték *prophétész*nek. Delphoiban a prophétészek szedték hexameterekbe a Püthia, Apollón jóspapnője által ekstázisban mondott, sokszor összefüggéstelen jóslatokat.

PURGÁLÁS: ‘megtisztítás’, a latin *purgo* ‘megtisztítok’ igével áll etimológiai kapcsolatban. Ahogy a kathartészeknél láttuk, a rituális és a szó szerinti megtisztításnak nagy szerepe volt a betegek gyógyításában is. Később csak a végében keresztül történő megtisztításnak, a beöntésnek vált a terminusává.

PÜTHAGOREUSOK: számoszi Püthagorasz (Kr. e. VI. század) követőit nevezzük *püthagoreusok*nak. Püthagorasz a dél-itáliai Krótonban alapította meg iskoláját, először ő nevezte magát *philoszophosznak* (‘a bölcsesség kedvelője’), a dolgok lényegének a számokat tartotta, az ő iskolájában kezdtek el rendszeresen tudományokkal foglalkozni. Az ellentétekről szóló tanítása hatott krotóni Alkmaionra, aki noszológiai elméletével a hippokratészi nedvelmélet előfutára volt. Lélekvándorlásról szóló tanítása Platonra filozófijára volt nagy hatással.

RITUÁLIS: minden olyan szertartás, amely a megállapított szertartási rend szerint zajlik le, legyen szó bármilyen áldozatról.

RÍTUS: az áldozás megállapított szertartási módja.

SÁMÁN: ‘varázsló, orvosságos ember, lélekvezető, pap, költő, varázsló’. A sámánok egyedülálló személyek a közösségben a fenti képességeik révén, és szinte mindenütt gyógyító funkciót is betöltenek. A sámánok beavatások, önkívületi állapotok, betegségek, álmok révén érik el a sámáni állapotot. A sámánt megszállják a különböző szellemek, démonok, de ő képes ezeket uralma alatt tartani. A sámánok az önkívületi állapotok elérésére különböző technikákat alkalmaznak. A sámánöltözékeken általában kozmikus szimbólumok lát-

hatók, elengedhetetlen tartozéka a sámánnak a sámándob, valamint számos egyéb mágikus eszköz. A sámándob az égi vagy alvilági utazás kelléke, a sámán lovának is nevezik. A sámánok jelentős szerepet töltek be a közösség lelki épségének a védelmében. Képesek legyőzni a démonokat, a fekete mágusokat, gyógyítják a betegségeket, általában „a sámán az életet, az egészséget, a termékenységet, a fény világát védelmezi a halállal, a betegségekkel, a terméketlenséggel, a balszerencsével és a sötétség világával szemben” (Eliade, Mircea: *A sámánizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 461).

SÁMÁNIZMUS: szibériai és közép-ázsiai vallási jelenség. A szó orosz közvetítéssel a tunguz *saman* szóból ered. A sámánizmus eksztázisteknika (Eliade i. m. 20). A sámánizmusnak számos mágikus sajátossága van, például a tűz uralása, a mágikus repülés, a sámánok kapcsolata a szellemvilággal, a halottakkal és a démonokkal, az alvilágjárás, az égbeszállás stb. A sámánizmus többnyire más mágiákkal és vallási formákkal együtt létezik, bizonyos sámánisztikus jegyek megtalálhatók a görög vallásban is.

TÁLTOS: a magyar sámán neve, a táltos paripa a gyorsaságot juttatja eszünkbe, ahogy a táltos is felpattan egy nádszálla, és mindenkinél előbb ér célba. A sámánok, orvoságos emberek képesek fölrepülni és a fák ágain meglepedni, mint a madarak. A magyar táltos is képes volt fölroppenni a fára és egy olyan ágon meglepedni, amely még egy madarat sem bírt volna el (Róheim Géza: *Magyar sámánizmus*. 142).

TEKHNÉ: tudást, mesterségbeli jártasságot, egyfajta bölcseséget jelent. A rómaiak tekhnének tekintették például a jóslást. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* a tudomány egy fajtájának tartja. Ebből a szóból erednek latin közvetítéssel a *technika*, *technikum*, *technikus* szavaink.

TELETÉ: a *teleté* ('tökéletesítés') jelentette a beavatást a misztériumokba, magukat a beavatási szertartásokat és a beavatást végző pap tisztségét is.

TOMÉ: 'vágás', a *temno* ige azt jelenti, hogy 'vágok'. Innen ered az orvosi nyelvben az *anatómia*, *anatómus* elnevezés, az *anatómia* azt jelenti, hogy 'szétvágás, felosztás, boncolás'. A vágás, a tomé a legősibb gyógy módok közé tartozott.

TOPOSZ: eredetileg 'hely, helyzet, ország, kerület, vidék, táj, téma, anyag, fejezet, rész' stb. jelentésű. Ezért toposzokról sokféle értelemben beszélhetünk, például lehet irodalmi hely, földrajzi hely, valakinek a helyzete, egy irodalmi mű témája stb.

VARÁZSIGÉK (epodai): 'ráolvasás'. Homérosznál még pozitív jelentése van, Odüsszeusz nagybátyjai epaidé vagy epodé segítségével állítják el a vadkan ütötte seb vérzését Odüsszeusz combján. Platon a gyógymódoknál a következőket sorolja fel (*Állam* 426b): gyógyszerek (pharmaka), kiégetés, vágás, ráolvasás (epodé). Egy idő után azonban kizárólag a mágikus ráolvasást jelenti, amelynek segítségével nemcsak gyógyítani lehet, hanem a nyugtalan démonokat megszelídíteni, a beteg testből a betegséget okozó démont eltávolítani, a halottakat megidézni az Alvilágból, elvarázsolni egyik ember természetét a másik földjére stb.

VARÁZSLÓ: aki képes megidézni és hatalmában tartani az égi és az alvilági isteneket, lehozza a holdat az égről, képes a halottakat felhozni az alvilágból, betegségeket támasztani és meggyógyítani, szerelmi és különféle rontó varázslatokat vagy csodatételeket alkalmazni. A varázsló nevét a görögök korán összekapcsolták a mágusokkal, Platon előtt már Euripidész. A *magosz* kifejezésen kívül használják a görögök a *goész* szót (a *goosz* 'siratás' szóból ered); a goész funkciójában összekapcsolódik a halottsiratás, a rituális gyógyítás, a jóslás, az eksztázis. A *goéteia* ('boszorkányság') és a *mageia* ('varázslás') szót először Gorgiasz kapcsolta össze a *Helené dicsérete* című művében. Az agürtai (kolduló papok), a katarthészek (rituális megtisztítást végző papok) a mágusokkal együtt szerepelnek mind Platónnál, mind *A szent betegségről* című műben.

„Egy kincse van minden embernek: az anyanyelv.”

(Jókai Mór)

Szirmai Imre

A régi dal

A Magyar Orvos című folyóirat 1926-ban *Magyar orvosi stílus* címmel közölte dr. Alapy Henrik c. rk. (címzetes, rendkívüli) tanárnak, a Zsidókérdés sebészeti osztály főorvosának a dolgozatát. A különnyomatot egy barátunktól kaptam ajándékba, feltehetően a cím fölött olvasható ajánlás miatt, amely így szól: *Schaffer Károly Dr. egyetemi ny. r. (nyilvános rendes) tanár Úr Ö méltóságának, mély tisztelettel a szerző.*

Miért éppen Schaffernek? Ez volt az első gondolatom, hiszen ő nem írt soha az orvosi nyelvről. A második kérdés azonnal adódott: Ki volt Alapy Henrik, aki „elrettentő példaul” idézett „egynéhány szembeötlő magyartalanságot a szaklapok legutolsó számaiból...”?

Alapy 1859-ben született Nyírbogdányban, orvosi oklevele megszerzése után a Zsidókérdésben dolgozott, 1911-től ugyanott sebész főorvos lett, 1914-ben címzetes egyetemi tanárnak nevezték ki. Rövid – lexikonból származó – életrajzi vázlat szerint a „húgszervek sebészetével, epebajokkal és rákbetegséggel” foglalkozott. 1925-től az Izraelita Kórház igazgató főorvosa lett. Egy bejegyzés szerint 1933-ban a Magyar Sebész Társaság elnökévé választották. Préda István, aki 2005-ig megírta a pesti izraelita hitközség új kórházának történetét, Alapyt a Stiller Bertalant követő Benedict Henrik főorvostársaként említi.

Mi nem tetszett Alapynak a pesti orvosok nyelv szokásaiból a múlt század húszas éveiben? Például a germanizmus. Szó szerint idézem: „Szívesen elismerem én, hogy a német irodalom nélkül el nem lehetünk. Magam is onnan merítettem jó részét annak a kevésnek, amit tudok. De német szolgátságban azért nem kell hunyászokodnunk.” Állítása indoklására az alábbi példákat veszi elő az Orvosi Hetilap és a Magyar Orvos hasábjairól. „A »vezet« = megátalkodott germanizmus. [... példaul] a beszűkült duodenumnak oly fokú beszűküléséhez vezet”; ugyanitt: „a vizsgálatok eredményei vezettek azon tapasztalathoz”; „Egy másik mindúntalan visszatérő kedves ismerős a »képez«”. A példa: „az agydaganatok legállandóbb tünetét képezi”. Alapy szerint helyesen így volna: „Az agydaganat legállandóbb tünete”. (Megjegyzem, hogy mostani nyelvérzékenységünket a *legállandóbb* ugyanúgy sértene, mint a *képez*.) A nyelv szokás makacsul erős, ezért Alapy várakozásáról megállapíthatjuk, hogy a kifogásolt *masszírozni* helyett a *masszál*, valamint a *dosirozni* helyett az *adagol* máig nem terjedtek el. A politikai nyelv már akkor

belépett az orvosi nyelvbe, például: „Kétféle törekvést láthatunk érvényesülni”; „cél felé nagy haladást tesz”. Alapy ma is gyűjthette volna a következőket: „Fennálló vesebajt állapít meg”; „később lép fel a látás romlása”; „a pangásos papilla visszafejlesztését is eredményezi”; „destruálólág hat”. „Olyik szerző – mondja Alapy – különösen beleszeretett az »eset«-be, mely hasábonként 15-20-szor is felüti fejét.”

A német nagyon hajlik a hosszú körmondatos szerkezet felé – találjuk a 4. oldalon –: „Ma még a német közlésnek valószínűs rákfekélye az a modor, mely a megkezdett gondolatot nem fejezi be. Hát ez a bájos szokás a magyar orvosi stílusban is. Itt már nem merek idézni elrettentő példát. Mert a hosszú mondat gazdájára valmi könnyű ráismerni; már pedig a személyeskedésnek még látszatát is kerülni akarom.”

Ezen a ponton az olvasó gyanakodni kezd. Ki lehet az, aki ilyen bonyolult mondatokban közölte a tudományát németül, és nem teszi az igét az alany után, és ezzel nem vet „fény sugarat a körmondat sötét rejtelmibe”? A célzás vagy óvatos utalás folytatódik, ilyenképpen: „A kezemben volt a közelmúlt napokban egy cikk, amelyben egy nyilvános rendes egyetemi tanár – melleleg megjegyezve elsőrangú szakember – tesz közzé tanulságos esetismertetést. Két teljes hasábot – egy rövid körtörténet leszámításával – hét körmondatot tölt ki... Az első körmondatnak hét sora van, a másodiknak hat, a harmadiknak tizenhárom” stb. Vajon miért ajánlotta Alapy éppen Schaffernek a közleményt? Kézenfekvő volna azt gondolni, hogy Schaffer ismerhette a körmondatos szerzőt, vagy esetleg (horribile dictu!) ő maga írta. Nem tudjuk kideríteni. Erre még következik Alapy tanácsa, amelynek leírásához akkor kellett némi bátorság: „Annak, aki angolul tud, azt mondanám, ha már mindenáron utánozni kell, menjünk az angol után. [...] Mert az legalább rövid mondatokban beszél” – és hozzáteszi újabb simogatásként: „Aki nem tud angolul, annak azt mondom, hogy annál jobb. Nincs az orvostudományban olyan tanítása, amelynek visszaadására a mi hajlékony zengő nyelvünk alkalmas ne volna.”

A Schaffernek szóló ajánlásnak más oka is lehetett, őt ugyanis 1924-ben – a cikk megjelenése előtt két évvel – nevezte ki a pesti kar igazgatójának az Idegkórtani Tanszékre. Az ajánlások természete az, hogy mindig felfelé irányulnak, különösen olyanoktól, akik felfelé törekcsenek. Schaffer jól ismerte és nagyra tartotta Jendrassik Ernőnek a magyar orvosi nyelv

NYELVÉSZETI TANÁCSADÓ

ORVOSTUDOMÁNYI IRÓK HASZ-
NÁLATÁRA KIADTA A MAGYAR
ORVOSI KÖNYVKIADÓ TÁRSULAT

CSAPODI ISTVÁN, IMRE JÓZSEF, LEN-
HOSSÉK MIHÁLY, SZÉKELY ÁGOSTON
JAVASLATAINAK FELHASZNÁLÁSÁVAL
SZERKESZTETTE

JENDRASSIK ERNŐ

GYOMA, 1908
KNER IZIDOR SAJTÓJÁNAK NYOMÁSA

kiigazítására irányuló erőfeszítését. Jendrassik halála után a róla szóló megemlékezést 1922-ben Schaffer (1922) a Magyar Tudományos Akadémián olvasta föl. Ebben részletesen foglalkozik Jendrassik „Nyelvészeti tanácsadójával”, amely 1908-ban jelent meg. Ebből idézünk: „Aki kényes logikájának, kísérleti eljárásának, észlelésének tisztaságára: legyen kényes arra is, hogy munkájának nyelve ne lássék pongyolának.” Másutt: „magyaros magyar nyelvre volna szükség, nem olyanra, amilyent most jónak véelve használunk, melynek fele rosszul egyezettett latinosság, a másik fele pedig németesség”. Alapy valószínűen a Schaffer által használt Jendrassik-idézetekből vehette a fent említett példákat, amelyeket a nyelv javítása végett felsorolt, például: a *masszírozni* helyett *masszálni*, *logice* helyett *logikailag*, *titrírozni* helyett *titrálni*.

Alapy ebben a cikkben a nyelvrontás elemzése során nem áll meg az orvosi bercek határán. Íme az idézet: „A [...] Kazinczy által elfogadott tiszai szójárás és [...] dunántúli szójárás [...] az utóbbi években hatalmas versenytársat kapott egy

harmadik: az abbáziai szójárásban. Nem az adriai tenger mandulavirágos oázisát értem – bár ez is rendesen magyarokkal van tele –, hanem azokat az Andrassy úti kávéházakat, melyek Abbázia, Palermo stb. hangzatos neveit viselve, gyűjtőhelyeit képviselik az irodalom ifjú óriásainak [az olvasó megdöbben – csak nem Karinthya és a többiekre gondol a szerző?], akikről Alapy azt állítja, hogy nyelvérzéküket elvesztették, és olyan „irodalmi tolvajnyelvet” kezdenek meghonosítani, amelyben „talán nem hiányzik az élc és az ötlet, de mely [...] valóságos metyege a magyar nyelvnek.”

Alapy nagyon meglepődne, ha látná, hogy az általa kifogásolt jövevényszavak mindegyike – igaz, hogy magyarosra átírva – kiirathatatlan része lett a mai orvosi nyelvnek: *experimentalis*, *pathologia*, *vérserum*, *chemia*, *alterál*, *abscessus*, *chemiai structura*, *erősebb koncentrációjú oldat*, *methodus* és így tovább a végtelenségig. Végül azt tanácsolja a kortársainak, hogy fogjanak könyveket a kezükbe, mert a „magyar remekírók olvasása” (lehetőleg fennhangon) „a lelki gyönyörűségeken kívül [...] valóságos tisztító fürdő a nyelvérzék számára.”

Több, éles megfigyelésre utaló, helyenként türelmetlen megállapítása olvasható még arról, hogy csak az írjon, akinek „van valami mondanivalója”, és az önkritika nélküli közleményhalmozást egyszerűen *Incontinentia tincturae*-nak, azaz *Tinta-tarthatatlanságnak* nevezi (a szerző urológus sebész volt!).

A régiek olvasása arról győzhet meg bennünket, hogy az orvosok nyelvének javítása sem okos tanácssal, sem kényszerrel nem lehetséges. A bírálók régi dala – ennek ellenére – minden korban szépen szól. A nyelvszokások olyan erősek, hogy kitérnek minden igyekezet elől. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az újabb nemzedékek az előttük járók nyelvhasználatát veszik át, és ehhez hozzáteszik a saját egyszerűsítéseiket.

IRODALOM

Alapy Henrik: Magyar orvosi stílus. *Magyar Orvos* 1926; 22: 1–15.

Jendrassik Ernő: *Nyelvészeti tanácsadó*. Budapest. Orvostudományi írók használatára kiadta a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Csapodi István, Imre József, Lenhossék Mihály, Székely Ágoston javaslatainak felhasználásával. Kner Izidor Sajtójának Nyomása, Gyoma, 1908.

Pisztora Ferenc: Jendrassik Ernő, a belgyógyász-neurológus pszichiátriai érdeklődése és munkássága. *Orvosi Hetilap Horus*, 1996, 136/44: 2401–2405.

Schaffer Károly: *Jendrassik Ernő r. tag emlékezete*. A MTA elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVIII. Kötet, 7. szám. Kiadja a MTA Budapest, 1922.

Szabó T. Attila

Részlet Lencsés György (Gyulafehérvár, 1530–1593), Egész orvosságról való könyv, azaz *Ars Medica* című munkájából

Emberi testnek betegségiről való orvosságok (1. rész)

A méh (MADRA, uterus) betegségeiről

Összeállította Szabó T. Attila az *Ars Medica Electronica* (Budapest–Kolozsvár–Szombathely–Veszprém, 2000) alapján

BEVEZETŐ GONDOLATOK (Bősze Péter)

A bűvár kincseket lel,
századok rejtekéből hozza fel.

Váradai Lencsés György *Ars Medica – Egész orvosságról való könyv* című munkájáról a Magyar Orvosi Nyelv hasábjain már sokszor írtunk; legutóbb részletesebben is, Szabó T. Attila összeállításában a könyv tartalomjegyzékét is ismertettük. A következőkben egy-egy részből adunk bővebb ízelítőt, a biológus Szabó T. Attilának a 2000-ben kiadott – elektronikus – Lencsés-rekonstrukciója alapján.¹

Az 1500-as éveket írjuk, mikor Váradai Lencsés György tevékenykedik, és összeállítja az első magyar orvosi könyvet. Európában ekkor még a köznyelvben is a latin dívik, a tudományok nyelvében még inkább. A nemzeti nyelvek azonban az orvostudományban is kezdik fel-felvetni fejüket, hogy léket üssenek a deáknyelv mindenhatóságán. A hatalomnyelvek önéreztetkednek, kérik jussukat a tudományok művelésében is: a franciák, a németek az orvostudomány nyelvében is bontogatják szárnyaikat, de nem tétlenkednek Itáliában sem. E „nagy nyelvek” a XVIII. század végére már megerősödnek, és elfoglalják a latin helyét az gyógyítás tudományaiban is. Tudták ők jól, hogy tudóssá csak saját nyelvükön válhatnak, hogy nincs nemzeti orvostudomány nemzeti orvosi nyelv nélkül.

Magyarföldön a XVI. században még nincs orvosi egyetem, sőt idegenben tanult orvos is alig. Az ő tudományuk is latin nyelvű volt, a magyar nyelv csak a népgyógyászatban élt.

Lelkes művelői azért a magyar nyelvű gyógyászatnak, kivált a gyógyfüves, gyógynövényes kezeléseknél is akadtak, írtak is erről füveskönyvekben (herbáriumok). Nem orvosok voltak ők, de tanult fők, mint például a református püspök, Mellius Juhász Péter. A magyarul orvoslás nem tétlenkedett, és szinte hihetetlen, hogy a magyar orvosi szavaknak, kifejezéseinek mekkora kincstárát halmozta fel; csak hogy megint bizonyosságot adjon nyelvünk régi jellemzőjéről: megmaradni mindenképp. Az orvosi szakszavaink eme kincsestárát vetette papírra, rendszerezte és magyarázta Váradai Lencsés György. Háromszáz év is eltelt, amíg ezek a rejtőzködő papírok nyilvánosságra kerültek, nyomtatásban megjelentek. Az *Egész orvosságról való könyv* talán legrégebbi hatalmas forrása orvosi nyelvünknek, hajdani orvoslásunknak, elfelejtett orvosi kifejezéseink százainak, magyar orvosi nyelvünk legalább öt évszázados előtörténetének. Felmérhetetlen érték e könyv, ismerjük meg, tanuljunk belőle.

AZ ASSZONYÁLLATNAK MADRÁJÁRÓL

Az asszonyállatnak madráját avagy méhét sok különböző betegség bántja: tüzesülés, gennyetséges, kelevény, sebesülés, fene, kemény dagadás, üszög, fölfuvalkodás, vízibetegség és kő (I. 242a).

Az nyakat pedig az madrának hasadozása, szömölcső szabású húsnak benne növekedése és vérnek folyása az erekből (I. 242a).

Ezekon kívül ilyen tulajdon nyavalyái is vannak az madrának: havivér folyásnak megrekedése, azon havivér folyásnak fölöt-

1. Szabó T. A. 2000. Váradai Lencsés György (1530–1593), *Ars Medica Electronica*. BioTár Electronic, Gramma 3.2. (CD-ROM; software: GrammaSoft, Biró Zsolt.), Budapest–Kolozsvár–Szombathely–Veszprém.

több való menése, fejr gennyetséges csorgása, nemzomag-
nak kétképpen való elmenése, megfulladása, fölmenése,
leszállása, leesése és magát öszvevonása avagy zsurgótása.

Ezek fölött búsulása, fájdalma, meddősége, gyermek elvesze-
tése és nehézkességben való sok nyavalyája.

MADRÁNAK TÜZESÜLÉSÉRŐL (INFLAMMATIO)

OKA

Az madrának tüzesülése leszen az forró vérből ki vékony
és az májérből az apró erek által nem az madrának üregé-
be, hanem ugyan az allatjába omol be, ki ott öszvegyülvén,
fölgyulladván és megrothadván, tüzes kelevényt csinál.

Ez gonosz nyavalya penig gyakortabb leszen az madrának
nyakában, hogynem mint ő magában.

JELEI

Mikor mindenestől az madra megtüzesedik, mindenütt
nagy erős nyilálló fájdalma vagon.

Ha az első részében vagon az tüzesülés, az ágyék alatt fáj,
és nehezen vizellik, avagy csöpögtetve.

Ha penig az hátulsó részében vagon, az vékonyok fájnak,
és az széknak menése megszorítottatik.

Ha viszontag az két oldala tüzesedik meg, az combok köz-
i ugyan kiterülnek, és az szárazon alig járhatni, oly igen
megnehezdednek.

Ha az madrának szája tüzesedett meg, az csepesháj aránt
fáj belül az has, és ha az ujjadat benyújtod, az madrának
szája kemény és forró, és igen fáj is (I. 242b).

MADRÁNAK GENNYETSÉGE (ABSCESSUS)

Az rothadott vér mikor gennyetséggé változik, akkor az fölül
megírt jegyek megöregbednek, forrósággal való reszketések
következnek, rend nélkül való hideglelések (I. 243a).

De mindenek meglassúdnak ismét, mikor az csipkedő és
rágó gennyetség utat nyit magának és kifakad.

ELEDEL

Efféle betegnek lágy étekkel kell élni, darabul csinált
péppel és híg tikmonnyal, bort semmiképpen ne igyék,
hanem fahéjas vizet.

TANULSÁG

Az kin penig ez nyavalya vagon, annak az szeméremteste
igen viszket, és az hasa is belül, liquiriciának azért gyöke-
rét törd öszve pomagranátnak kifacsart levélvel, és mikor
vizellik, azután ezzel kenjed az szeméremtestet (I. 243a).

Rózsacetbe márts gyagyat [gyapjat?], akár gyapotot, tedd
az ágyékára és annak alatta való csontra (I. 243a).

Birsalamát főzz meg borban, és azután rózsaoaljjal ele-
gyítsd öszve, tedd az ágyékra és az csontra (I. 243a).

Legelőször minden félelem nélkül az ilyenén vagy térdén,
vagy bokáján kell eret vágni (I. 243a).

Lenmagnak lisztjét vegyed, sárkerepet, útífüvet, lencsét,
porcsint, fülbeneresztőfüvet, törd öszve ezeket, és flast-
rom módjára kösd rea (I. 243a).

Rózsaoaljba, porcsinfűnek kifacsart levébe, fülbeneresz-
tőfünek levébe márts gyapotot, és tedd föl az szemérem-
testébe (I. 243a).

Kecskerágófának levelét és magvát főzd meg vízben, azzal
pároljad, csomborral is igen jó (I. 243a).

Sárkerepet édes borral törj öszve, flastrom módjára tedd
oda, ahol fáj (I. 243a).

Madrafüvet főzz meg vízben, ülted az vízbe, hogy fölérje
az madráját az asszonyállatnak (I. 243b).

Fejr málvát főzz meg, lúdhájjal, avagy disznóhájjal, vagy
terpentinával elegyítsd öszve az levet, csinálj csapot gya-
potból, keverd bele, és nyomd föl az szeméremtestébe az
asszonyállatnak (I. 243b).

Sárga viaszt, szarvas szára csontjának velejét, récehájat,
terpentinát, mind egyaránt vegyed, egy kicsiny opiomot,
elegyítsd öszve ciprusoaljjal, csinálj csapot, itasd föl eze-
ket, told föl az szeméremtestébe, tüzesülésről, fenéről,
sebről, kelevényről ez igen jó orvosság (I. 243b).

Vajat, rózsát, opiomot és mézet törj öszve, és csapon told
az szeméremtestbe, madrának tüzes voltáról és kelevényé-
ről igen jó orvosság (I. 243b).

Ha az nyavalya megtérend, bakszarvűfüvet főzz meg
vízben, avagy fejr málvát, avagy öreg málvát, avagy len-
magot, néha-néha fekete ürmet, peszercét, zsályát, ebbe
ültessed, hogy az ágyékáig fölérjen (I. 243b).

Árpalisztet, bakszarvűfű magvának lisztjét mézes borban
elegyítsd öszve, csinálj flastromot belőle, tedd fenn az
ágyékára és az ágyékcsontra (I. 243b).

Ha akarod, ugyanezen féléből csapot is tolhatsz föl az sze-
méremtestébe (I. 243b).

MADRÁNAK SEBESÜLÉSÉRŐL (ULCUS)

Megfakadván és kitisztulván az gennyetség az madrából, ma-
rad ott undok seb (I. 243b).

Az gennyetség penig az madrának testéből az üregébe száll,
és onnét foly ki, vagy az hasnak belső bőrének üregébe behat-

ván, az belek között ragad és marad meg, úgy hogy az hasnak alsó részét az ő sokaságával ugyan megteríti és nehéz voltával ugyan nyomja (I. 244a).

JELEK

Az madrának nyakában megfakadott kelevény tapogatóssal megismertetik, és néha az gennyetséget csak azon madra nyakában önti ki, és aztán onnét bocsátja ki, néha pedig az hólyagba önti, és akkor az vizelet szünetlen foly az madra nyakán, ki mia láttatott az, hogy az vizelet nem az ő természet szerint való likárol jött ki (I. 244a).

Néha pedig az végső nagy hurkába önti, és akkor valami ganéjocska jó ki az madra nyakán (I. 244a).

Néha könnyebb sebesülés leszen az madrában és az nyakában, ki csak kevéssé az belső bőröcskéket rágja (I. 244a).

Ez pedig leszen az nehezen szüléstől, mikor nagy gyermek születik, avagy hogy vissza születik, avagy ott az madrában elrossadván erővel vonatik ki onnét (I. 244a).

Megleszen az nagy erőszakkal és zabola nélkül való közöszüléstől is az férfival (I. 244a).

És az sok ideig való erős és rágó fejer undok folyásától az asszonyállatnak (I. 244a).

Mindenféle sebesüléstől pedig vagyon csipkedő és nyalló fájdalom, és sok öszvegyült undokság foly ki, mely mind színével, mind sokaságával különböz egymástól, néha bűdös, néha szagosság nélkül való (I. 244a).

Jóllehet, hogy különbözzön az fejer undok folyásától az asszonyállatnak, azt igen nehezen ismerhetni meg (I. 244a).

ORVOSSÁGOK

Viaszt, mirhát, disznóhajat elegyíts öszve mézzel, itasd föl gyapottal, told föl az szeméremtestébe az asszonyállatnak (I. 244a).

Tikmonhéjat, kit megsütöttél, törj meg, vadköménnyel és rózsával törd öszve, és tedd fel az szeméremtestbe (I. 244b).

Fekete ürmöt lúdhájjal és rózsaoaljjal elegyíts öszve, és tedd bele az szeméremtestbe (I. 244b).

Bogácskórót főzz meg borban, elegyíts mézet hozzája és tedd bele (I. 244b).

Gyíkfűnek és szakadtfejfűnek levét facsard ki, kristely módjára töltsd az szeméremtestbe (I. 244b).

Kövecskéket tüzesíts meg, és vesd tejbe őket, kristely módjára töltsd az szeméremtestbe (I. 244b).

Bakszarvűfűnek levelét törd jól meg, azután vesd ecetbe, azzal kenjed (I. 244b).

Héjalt árpának az levét törd és facsard ki, mézzel elegyítsd öszve és azzal kenjed (I. 244b).

Mézes borba, olyanba, az kinek két része bor, és az harmadrésze méz, tégy kék liliomnak kifacsart levét, avagy főzz farkasalmát meg az mézes borban, töltsd az asszonyállatnak szeméremtestébe (I. 244b).

Ez igen megtisztítja az kelevényt és az sebet (I. 244b).

Ha fekete rút gennyetség kezdene folyni ki onnét az madrából bűdösséggel, szépszőlőnek, útifűnek, porcsinfűnek facsard ki az levét, elegyítsd öszve tikmon székiivel és asszonyember tejével, töltsd azt kristely módra az szeméremtestbe (I. 244b).

Rózsát, cserfa makkját, bakszarvűfüvet, egérfarkgyökeret, ápiomnak és kocsordnak gyökerét főzd meg vízben, ültessd ebbe az asszonyállatot, ebben üljön (I. 244b).

Ha pedig az madrában való erek megrothadtak volna, sanguis draconist, tömjént, hím farkasalmát, bolus armenust, mirhát elegyíts öszve mézes vízben porul, töltsd be kristely módjára (I. 245a).

Fél font mézes vízbe tégy ápiomnak kifacsart levét két latot, mirhát fél nehezéket porul, töltsd be kristely módjára (I. 245a).

Ez igen megtisztítja az madrát (I. 245a).

TANULSÁG

Ha szertelen nagy fájása vagyon, sáfrányolajt, madrafű virágának olaját, aa. 1 U, sárgaviola-olajt, 2 U, mirhát, sarcocolát, oppoponacumot, aa. 1 D (I. 245a).

jegenyefa terpentinját, 6 D, viaszt, az mennyi ehhez elég, ebből csinálj lágy kenőt (I. 245a).

Azután ápiomnak kifacsart levében forraszd föl tűznél annyira, hogy az ápiom leve szinte elapadjon, gyapotból csinálj csapot, itasd föl ezt jó módon, told föl az asszonyállat szeméremtestébe (I. 245a).

Az kelevény tisztulása után az gennyetségtől az sebek helye így gyógyulhat be: kis földepéjét fél fontot, kékliliom gyökerét három fél marokkal, gyíkfű gyökerét, szakadtfejfű gyökerét, aa. 1 1/2 M, sarcocolát, kostövisnek gyümölcsét, kökényt, múmiát, aa. 1 D, mind ezeket harminc font vízben főzd úgy, hogy fele elapadjon, szűrd meg, és tégy ahhoz megcsinált vasszart, 10 D, azután ismét főzzed egy kevéssé, szűrd meg, és üljön bele az asszonyállat (I. 245a).

Fejér viaszt egy latot, rózsaoajt három latot, ezeket olvaszd össze lassú tűznél, valamennyire hűtsd meg, azután tedd mozsárba, asszonyállat tejével avagy oly kecsketejjel, kit azonnal fejtenek, az mozsártörővel elegyítsd jól össze annyira, hogy mindenestől megfehéredjék (I. 245b).

Azután az följét szűrd le róla, az mi leszűrődik, ismét tégy más tejet hozzája, elegyítsd össze, tégy ahhoz sáfránt három pénz nyomónyit, rózsaoajt két latot, lúdnak háját és csontja velejét, mindkétfelét fél latot, csinálj mindezekből flastromot írhára, az asszonyállatnak tedd az hasára és csipőjére (I. 245b).

Az veséknek és hólyagnak sebesüléséről valamit orvoságot oda föl írtam, mind jók erre is (I. 245b).

MADRÁNAK FENÉJÉRŐL (CANCER)

Az madrának aztán gonosz sebesülése, mivelhogy az undokságnak és rothadásnak ott helye vagyon, vagy undok gennyetséges sebbé, vagy fenévé változik (I. 245b).

Az gennyetség naponként inkább-inkább evén, rágván, egyébféle kelevényeknél bűdös, undokságosb és nagyobb gennyetséget csinál (I. 245b).

OKA

Melynek eredeti vagyon az odaragadott erős, csipkedő, rágó nedvességtől (I. 245b).

Fene leszen penig az odacsorgott nedvességtől, mely ott meggyűlvén, az hévségnek erejétől megtüzesül és meggyullad (I. 245b).

Ez penig az tüzesüléstől ennyivel különböz, mert ez régi és az fájdalma kevesebbé gyötör, az betegség is nem olyan forró ebben (I. 245b).

Különböz az kemény dagadástól is, mert ebben hévség és fájdalom vagyon, de abban az kemény dagadásban nincsen (I. 245b).

JELEI

Az fenétől penig az madra nyakának ajaki (az szeméremtest) dagadott és kemény, és az özsvesült rútságtól undok és fekete, kék színű, kiből bűdös rútság foly ki, vékony és fekete avagy néha barna színű szabású (I. 246a).

Ez is bizonyos jele, hogy az hasban és szeméremtestben mintha tövisek volnának és valami fa, igen fáj, néha igen-igen vöröset vizellik az asszonyállat (I. 246a).

ORVOSSÁGOK

Fejér céklát, timsót, salétromot, famozsárban törd jól meg ezeket, csinálj lágy flastromot, kösd rea az testre (I. 246a).

Szépszőlőnek kifacsart levét lúdhájjal elegyíts össze, tégy egy kis törött sáfránt hozzája, csinálj csapot gyapotból, itasd föl, told föl az szeméremtestbe (I. 246a).

MADRÁNAK KEMÉNY DAGADÁSÁRÓL (SCHIRRU[S])

Az madra megkeményedik s megdagad, mint az kő, néha mindenestől, néha csak valami része (I. 246a).

JELEI

És efféle dagadás, ha nyomod is, semmit nem enged az nyomásnak, és ugyan semmi vagy csak alig érző fájdalma vagyon (I. 246a).

Fenn állva nagy nehéz tereh ez, mint szinte az egyébféle dagadások is, mert aláfügg szinte az szeméremtestre, vesztég ülve penig avagy lefeküvén, az ő nehézségével az végső nagy hurkát nyomja (I. 246a).

Az menésben nehezséget szerez, mert restté teszi az lábakat és mind az egész testet (I. 246a).

OKAI

Leszen ez az temérdek nehéz nedvességtől, ki az madrába beöntetik és ott meg nevededik, avagy leszen az olyan tüzesüléstől, ki sem el nem oszol, sem gennyetséges kelevényé nem változik (I. 246a).

ORVOSSÁGOK

Fodormentát, rutának az levelét törd meg, és vajjal és olvasztott fenyőviasszal elegyítsd össze, csinálj csapot gyapotból, itasd föl, nyomd föl az szeméremtestbe (I. 246a).

Földi bodzának levelét és gyökerét főzd meg vízben, azzal melegítsd és pároljad (I. 246b).

Az bodzának penig az magvát add meg borban innia (I. 246b).

Momordicaolajt és fejrőliliom-olajt elegyíts össze, és azzal kenjed (I. 246b).

Fejér liliomnak levelét és gyökerét fonnyaszd meg vízben, kösd rea (I. 246b).

Kékliliomot és bakszarvűfüvet főzz meg vízben, mártogass ruhát bele, és tedd az keménységre (I. 246b).

Récének hájjával kenjed, s meglágyul általában fogva az madra (I. 246b).

Bakszarvűfünek facsard ki az levét, törd össze lúdhájjal, gyapotból csinálj csapot, itasd föl vele, és told föl az szeméremtestbe (I. 246b).

MADRÁNAK FUVALKODÁSÁRÓL (INFLATIO)

OKAI

Az madra megfuvalkodik néha, és kiterül az szélnek sokaságtól, kik az szülésnek utána az madrának üregébe

mentenek be, avagy valami más okból megteremvén, ott szorultanak (I. 246b).

JELEI

Ebben az hasnak alsó része és az ágyék fölfuvalkodik és fájdalommal bántatik, mely fájdalom gyakorta az inas és eres hústra, mely az szívet és az tüdőt az májtól és léptől kétfelé választja, elhat, és az comb közire is, és mozogván az test, néha valami zöngés hallattatik, és ha ujjaddal az hasat megütöd, megzöndül, mint az dob (I. 246b).

És az szél ugyan nyilván megyen ki az madra nyakából (I. 246b).

ORVOSSÁGOK

Boldogasszony mentáját süss meg bélesben, add megenni, ha az madrája fölfuvalkodott (I. 246b).

Boldogasszony mentájának leveleit mártsd lisztből csinált pépbe, vajban rántsd meg, add megenni (I. 246b).

Rutát főzz meg olajban, és azt az olajt töltsd csövön az asszonyállat szeméremtestébe (I. 246b).

Daruorrúfüvet mind gyökerestől törj meg, ebből adj egy nehezéket borban meginnia (I. 246b).

Rutából, csomborból, lómentából, peszercéből, fekete ürömből, málvából csinálj oly fürdőt, ki az madrát fölérje, ülted abba (I. 246b).

[SZÉL A SZEMÉREMTESTBŐL] (VENTOSITAS)

Ha penig az szél a szeméremtesből ki nem jöhetne valami öszveforradozott nyálak mia, jelesben az orvosságok után, az bába kenje meg az ujját fejriliom-olajjal, nyúljon be az asszonyállat szeméremtestébe, és lassan oszlassa el egymástól az nyálat, és hozza ki onnét (I. 246b).

Szarvascsont velejét törd öszve rózsával, hogy olyan sűrűsége legyen, mint az méznek, mártsd ebbe az gyapotból csinált csapot, told fel az szeméremtestbe, kihozza ez az szelet (I. 246b).

Mirhát törj meg, add meg vörösbokban innia (I. 246b).

Az hasának alsó részét kékliliomolajjal, laurusolajjal és borsolajjal kenjed (I. 246b).

Ha penig sokáig tartana ez betegség, erős orvosságokkal kell élni (I. 247b).

Isten fáját, fekete gyopárt, lómentát, mind ez háromféleből végy két nehezéket, kecskerágónak magvából hat pénz nyomónyit, kis földepéjét egy nehezéket, mezei kőményt és szerecsenkőményt fél nehezéket, cassiát három pénz nyomónyit, bdeliomot, ammoniacumot, mindkétféleből másfél nehezéket, ruta- és kaporolajt, mindkétféleből egy latot, ezekhez tégy annyi viaszt és terpentínát, az mennyi ehhez elég, csinálj irhára ebből flastromot, és csinálj az asszonyállat madrájára (I. 247b).

„Azt mondják a politikusok, hogy az ország boldogsága a népnek sokaságától függ. De mit használ az a sok, ha vagy mind szegény, vagy nagyobb része tudatlan? A szegénység és a tudatlanság egy húron pendül. Sőt mindenik kiterjed a másikra. Mert amaz a testet, ez a lelket illeti; a kettő pedig mind jót, mind gonoszt együtt érez. És így szintolyan boldogtalan az a nép, amely tudatlan, mint amely szegény. Tudatlannak kell pedig annak a népnek lenni, amely a maga tulajdon nyelvén a maga boldogságára tartozó dolgokat nem tanulhatja.”

Bessenyei György, 1781

Matekovits György

Gondolkodom, és akkor mi van?

Saját bőrömön érezhettem, hogy hatványozott nehézséggel kerül szembe a kisebbségi orvos kettős nyelvi otthonossága. Ez egy olyan gondhalmaz, amellyel vajmi keveset foglalkozunk. Az oktató-praktizáló orvosnak az állam nyelvén vagy angolul „illik” szakdolgozatokat megjelentetni, de magyar betegeivel szabatosan meg kell értetnie magát. Ha az orvos tökéletesen ismeri is anyanyelvét, a betegek jelentős kategóriájának kötelezőszerűen „le kell fordítania” a mondanivalót, nemegyszer nyelvidegen szavakat kell használnia, a jobb, tökéletesebb megértés érdekében. Szomorú tapasztalat, hogy a magyar anyanyelvű orvosok, rendszerint azok, akik románul végezték az egyetemet, nem ismerik kellő pontossággal a szakkifejezések magyar megfelelőjét.

Sokéves oktatói gyakorlatom egyik axiomatikus kihívása a magyar egyetemisták és fiatal orvosok nyelvi korlátainak pallérozása lett. 1990-ben, első nekibuzdulásomban azt hittem, hogy fel kéne hívni a magyar civilszféra figyelmét az anyanyelvi orvosi szaktovábbképzés igényére és fontosságára. Csakhamar rádöbbsentem, hogy Erdélyben, a magyar polgári világnak egészen mások a prioritásai.

Olyan közegben élni, tanulni majd tanítani, ahol a nemzeti többség nyelvén kényszerül az ember érvényesülni, az édesanyától imádkozni, álmodni és számolni megtanult beszédén megmaradni csak Széchenyi gondolatával lehet, miszerint: „jó magyarnak lenni igen nehéz, de nem lehetetlen”.

Amikor a szülőföld nem egyezik a hazával, és a kettős nyelvi környezetbe kényszerült orvos nap mint nap külön erőfeszítéssel próbál magyarként kitartani, akkor egy nagyvonalú és nemes gesztus segít rátalálni az anyaországra, és érezteti azt a semmivel sem összehasonlítható csodát, hogy magához ölel a nemzet. Az egyszerűsített honosítás lelki tartalmát csak az éli meg igazán, akinek születése pillanatában áttolták a határokat a feje felett. Akinek a szülei sottogva mesélték, hogy az aradi villamoson ki volt írva a 30-as évek végén, hogy „beszélj románul!”.

„Aki nem közöl, az nem is létezik” – tartja a belső iratlan szabály. A marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Kétnyelvű Egyetemen 1955-ben beindult egy szaklap, Orvosi Szemle címen, a román Revista Medicalával párhuzamosan. Az I. évfolyam 3 számmal jelent meg. A magyar nyelven megjelenő orvosi szaklap oldalain az egyetem legkiválóbb professzorai írtak, és közölték legújabb kutatási eredményeiket, az európai vérkeringésbe kerülés előtt. Mert itt publikálni több volt, mint közleményszaporítás. A csak azért is magyar-

nak megmaradni, gondolkodni, az értelmiségi létet megélni és bizonyítani, mint alapvető igénynek, ez egy lehetősége volt.

A legkeményebb nacionalista és magyarfaló időkben a két lapot 1975-ben összevonták, a 21. évfolyammal kezdődően (1–2. szám). A kétnyelvű cikkek mellett megjelentek francia, német és angol közlemények is. Ám a magyar szakdolgozatok végig a folyóirat gerincét alkották egészen a közelmúltig. Horribile dictu: 2009-től, azaz 55. évfolyamtól, az egy szál szaklap már csak angolul jelenik meg. Így múlik el a világ dicsősége.

Az elmúlt esztendőben, tavasz táján, a temesvári Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem vezetősége meghívott egy neves magyar orvosprofesszort. Előadásának témája, egy új, igen korszerű, komplikált, sebészi mikroszkóp gyakorlati bemutatása volt. Az előadó hosszú éveket töltött az Államokban, mondandóját angol nyelven tartotta, 22 fiatal orvos előtt. Frappáns poénjait és rendkívül magas színvonalú előadását mindenki értette, sőt a feltett kérdések és a kialakult párbeszéd bizonyította, hogy a hallgatóság felfogta és el is sajátította a módszer apró részleteit is.

Pár hónap múlva meghívást kaptam a SOTE egyik konferenciájára, ahol a temesvári vendégprofesszor hazai, azaz magyar hallgatóság előtt tartotta meg ugyanazt az előadást, anyanyelvünkön. Az első angol kifejezésnél megdöbbsentem, és lázasan kezdem keresgélni az agyamban a magyar megfelelőt. De a többórás szakrendezvény folyt tovább, és a végére több száz angol kifejezést jegyeztem fel a kisokosba – ez az a jegyzetfüzet, ahova megszállottként, a magyarításra váró szakszavakat jelölöm be –, amikor rájöttem, hogy az egyébként igen színvonalas előadás során, ezen a rendezvényen is, a magyar nyelv szerepe kizárólag az összekötő szövegre korlátozódott. Az igazsághoz tartozik, hogy nap mint nap új és új fogalmak jelennek meg, főképpen angol nyelven, és a megfelelő magyar szakszavak „előállítására” jószerint lehetetlen. Biztosra veszem, hogy tisztelt kollégáim nem egyszer találkoztak már ezzel a jelenséggel, sőt azt is merem állítani, hogy az esztendők múltával mind rendszeresebben, gyakrabban. Volt időszak, amikor marosvásárhelyi, szó ami szó, idősebb kollégáimmal vitatkoztunk, beszélgettünk az agresszív elangolosodásról, anyanyelvi szakszavaink kikopásáról, elfelejtődéséről és arról a csodálatos szókinccsvilágról, amelyet Várad Lencsés György, Pápai Páriz és számos orvostudor testált reánk. Mivel okos, kézzelfogható, értelmes megoldást nem lertünk, generációs konfliktusként könyveltük el, és lemondóan legyintettünk.

Berényi Mihály

Van-e a sejtnek emlője?

Akadémiai előadás címének elolvasása után vetődött föl bennem a fenti kérdés:

Molekuláris kölcsönhatások szerepe emlős sejtek jelátviteli folyamataiban

Óriási felfedezésről szólhatott az előadás a magyar tudomány házában! Olyan sejtekről, amelyeknek emlőjük van. Ugyanis ebben a címben a sejtektől különírt *emlős* szó a sejtek jelzőjének látszik. Emlővel rendelkező sejtekről eddig nem tudott az orvostudomány. Ha esetleg emlősök (főnév) sejtjeire gondolt az előadó, akkor *emlőssejteket* kellett volna írnia. Mindezt figyelembe vevő címjavaslataim:

Molekuláris kölcsönhatások szerepe emlőssejtek jelátviteli folyamataiban

Molekuláris kölcsönhatások szerepe emlősök sejtjeinek jelátviteli folyamataiban

Nem hibáztatom az előadót, hiszen a Google 0,14 másodperc alatt 1770 „emlős sejt”-et talált. Mintha a szakma nem ismerné eléggé az emlőssejtek fogalmát. Az *emlőssejtek* és *emlős sejtek* közötti versenyben utcahosszal vezet a hibás írásmód. Emlékeztetőül: az *emlősállatok* egy szó.

A természet nem pazarol. Ha valaminek emlője van, akkor bizonyára neki szervei is vannak. Feltételezésem helyességét ezzel a mondattal támasztotta alá a Google:

Emlős sejtek művi körülmények között történő megtermékenyítésére 1880-ban Schenk tett kísérletet.

Ha nem sikerült természetes úton, megfelelt a művi megtermékenyítés is, 1880-ban meg különösen. Mekkora várakozás előzhette meg az *emlős sejtek* utódainak világra jövését! A félreértések elkerülése végett – és rövidebben is – én így írtam volna ezt a mondatot:

Emlősök petesejtjeinek művi megtermékenyítésével Schenk már 1880-ban próbálkozott.

A tudomány fejlődése nem állt meg az *emlős sejteknél*: ma már a sejtalkotóknak is lehet emlőjük. Legalább is ez a cím azt bizonyítja:

Az emlős sejt és sejtalkotók

Az *emlős* jelző itt a *sejtalkotókra* is vonatkozik. Ez a cím jobb lett volna:

Az emlőssejt és sejtalkotói

De hagyjuk a tréfát, lépünk tovább! Az orvosi szakirodalmunk szerint nemcsak a sejteknek és a sejtalkotóknak lehet emlője, hanem a szerveknek is: van *emlős vese*, *emlős máj* és *emlős tüdő* is.

Összefoglalásként néhány hibás *emlős* kifejezésből és a helyes írásmódjukból kis táblázatot készítettem. Megjegyzem, hogy a hibás és hosszú kifejezések (pl. *mutáns emlős sejt vizsgálat*) esetében a szabályos, nehezen áttekinthető összetételek (*mutánssejt-vizsgálat*) helyett egyszerűbb az úgynevezett szerkezetes megoldás (*mutánssejtek vizsgálata*).

Hibás

emlős sejt
emlős vese
emlős májsejtek
emlős mellékhere
emlős máj UDS vizsgálat

emlős sejt citoszol
emlős sejtalkotók
emlős sejt-teszt
emlős sejt génmutációs teszt
mutáns emlős sejt vizsgálat

Helyes

emlőssejt
emlősvese
emlősmájsejtek
emlősmellékhere
emlősmáj vizsgálata
UDS-tesztrel

emlőssejtcitoszol
emlőssejtalkotók
emlőssejtteszt
emlőssejt-génmutációs teszt
mutánssejt-vizsgálat

Zárjuk le az eszmefuttatásunkat ide illő példával, a *tengeralttjáró kapitány* unalmas hétköznapijairól szóló műsorról! Hogyan unhatta magát ez a kiváló ember, ha egyszer nem is a hajójában tartózkodott, hiszen ő maga volt a tengeralttjáró. A *tengeralttjáró-kapitány* – az unatkozhatott.